

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад

**Југославија и Сједињене Америчке Државе: сарадња и
спољнополитичке супротности (1953-1956)**

Ментор:

др Љубодраг Димић

Студент:

Стефан Павловић ИС 20/03

Београд 2021. године

САДРЖАЈ

	Страна
1. Предговор.....	3
2. Увод	6
3. Југославија и планови америчке спољне политике.....	16
3.1 Југославија и пут у социјализам.....	16
3.2 Југословенско приближавање САД-у	23
3.3 Опште карактеристике америчке спољне политике (1949-1953).....	30
3.4 Велика прекретница (1953. година).....	34
4. Колективна безбедност и економска сарадња	36
4.1 Економска помоћ Југославији као део америчке стратегије	36
4.2 Значај економске помоћи за опоравак југословенске привреде.....	47
4.3 Југословенско-америчке економске супротности (1955-1956).....	62
4.4 Питање испоруке војне помоћи	81
5. Преглед важних питања.....	92
5.1 Дефинисање југословенске и америчке спољне политике после Стаљинове смрти (1953-1954)	92
5.2 Анкарски уговор и политика САД-а на Медитерану	99
5.3 Питање савеза Југославије, Грчке и Турске (Балкански савез).....	106
5.4 Трст.....	115
5.5 Случај Ђилас.....	126
5.6 Различите идеологије и културни утицаји.....	129
6. Политика еквидистанце и југословенско-америчке супротности	136
6.1 Београд.....	136
6.2 Амбасадорска конференција.....	146
6.3 Активна мирољубива коегзистенција и америчка глобална политика.....	148
7. Југославија и САД у вртлогу хладноратовских дешавања.....	154
7.1 Москва.....	154
7.2 Мађарска криза.....	163
7.3 Бриони и Суецка криза	169
8. Закључак.....	176
Списак извора и литературе.....	180

1. ПРЕДГОВОР

Предмет истраживања овог мастер рада јесте да се прикаже у ком правцу је ишла сарадња између Југославије и Сједињених Америчких Држава од 1953. до 1956. године, као и да се покаже како се тај однос постепено мењао. Однос између ове две државе посебно добија на значају после 1948. године, због сукоба Југославије са Информбироом, када је Југославија морала да ступи у ближе економске и политичке односе са Западом како би опстала услед притиска од стране Совјетског Савеза и његових сателита. Сједињене Америке Државе су желеле да искористе новонастале спољнополитичке потешкоће у којима се нашла Југославија како би прошириле свој утицај што ближе Источној Европи и СССР-у. Мастер рад обухвата шири хронолошки оквир од оног који је наведен у наслову, како би се што боље објаснили догађаји који су кључни за ову тему и како би се разумело оно о чему је у овом делу писано.

Југославија је током сарадње са Сједињеним Америчким Државама добила огромну економску, војну и техничку помоћ, изградила своју привреду и развила свој пут у социјализам. Међутим, резултат ове сарадње био је тај да је Југославија успела да опстане и изгради сопствену спољнополитичку стратегију која није била у складу са америчким плановима блоковске поделе света.

Рад почиње прегледом односа између Југославије и Сједињених Америчких Држава, а затим су описани најважнији догађаји који су допринели да се приближе Југославија и САД. Посебна целина бави се економским и војним проблемима који су кључни за разумевање важности које су Сједињене Америчке Државе придавале Југославији, али показују и како су се временом стварале супротности у вођењу спољне политике. У тој целини може се расветлити економско стање и војна моћ обе државе. Економски и војни односи мењали су се у складу са променама на спољнополитичком плану. Затим је дат преглед важних питања која су била битна за успостављање сарадње и решавање проблема који су кочили успостављање бољих односа. Последња два поглавља пре закључка кључна су за разумевање околности под којима су се мењали односи између Југославије и Сједињених Америчких Држава.

Битно је истаћи да је рад истраживачки и да је писан на основу објављене литературе и необјављене архивске грађе. Од велике помоћи била је архивска грађа из

Архива Југославије и Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије. Архивска грађа је у великој мери помогла да се прикупе подаци везани за економску и политичку историју. Пронађени су бројни статистички подаци који су битни за поједине сегменте овог мастер рада.

Писање о сарадњи и спољнополитичким супротностима између Југославије и Сједињених Америчких Држава доста је олакшано захваљујући литератури и изворима који се баве овом темом. Током писања увода доста су помогле књиге Лорејн Лис, *Одржавање Тита на површини: Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*; Роберт Д. Шулцингер, *Америчка дипломатија од 1900. године*; Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт: Југославија између два рата*; Од Арне Вестада, *Глобални Хладни рат*; Србија 1804 – 2004: *три виђења историчара или позив на дијалог*, чији су аутори Љубодраг Димић, Дубравка Стојановић и Миросла Јовановић; Предрад Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*. Од велике користи за реконструисање улоге Југославије у Другом светском рату је дело Душана Пленче, *Међународни односи Југославије у току Другог свјетског рата*.

Улогу Југославије у Хладном рату добро описују следеће књиге: Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат*; Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату. Односи са великим силама*. Војним односима Југославије и Сједињених Америчких Држава доста се бавио Иван Лаковић у књизи *Западна војна помоћ Југославији, 1951-1951*, али је значајна и његова докторска дисертација *Војни односи Југославије и САД 1948-1961. године*. Вашингтонском конференцијом, која је битна за разумевање војних односа, доста се бавио Александар Животић у књизи *Вашингтонска конференција 1951. Југословенско приближавање САД*. Општи преглед односа Југославије са великим силама даје књига Ричарда Кремптона *Балкан после Другог светског рата*. Склапањем Анкарског уговора и Балканског пакта и питањем Трста бавио се Драган Богетић у делу *Југославија и Запад 1952-1955. Југословенско приближавање НАТО-у*. Значајне књиге за тршћанско питање и сагледавање америчке политике на Балкану су: Бојан Димитријевић, Драган Богетић, *Тришћанска криза 1945-1954. Војно-политички аспекти*; Ранко Петковић, *Несврстана Југославија и савремени свет: спољна политика Југославије, 1945-1985*. Историјом Сједињених Америчких Држава баве се: Филип Џенкинс, *Историја Сједињених Држава*; Пол Кенеди, *Успон и пад великих сила. Економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*; Џон Луис Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*.

Питањима као што су однос Југославије и Сједињених Америчких Држава у контексту нормализације односа између совјетског и југословенског руководства и нова спољнополитичка стратегија баве се: Владимир Петровић, *Титова лична дипломатија*; Драган Богетић, *Нова стратегија југословенске спољне политике 1956-1961*; Јерзи Холцер, *Комунизам у Европи. Повијест покрета и сустава власти*; Твртко Јаковина, *Социјализам на америчкој пијеници (1948-1963)*; Вељко Мићуновић, *Московске године 1956/1958*. Економски односи битни су за сагледавање зависности Југославије од Сједињених Америчких Држава, а о овоме је писао у својој докторској дисертацији Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)*. Идеолошким разликама и културним односима посвећена је посебна пажња у следећим значајним књигама: Франсис Стонор Саундерс, *Хладни рат у култури. ЦИА у свету уметности и књижевности*; Радина Вучетић, *Кока-кола социјализам. Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*; Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*. Коришћена су и следећа дела: Тодор Кулић, *Тито-социолошкоисторијска студија*; Милинка Ђуричић (ур.) *Самоуправљање у Југославији. Едвард Кардељ: систем социјалистичког самоуправљања*.

Корисни су били и часописи *Архив* и *Војноисторијски гласник*. Посебно треба истаћи да су од велике користи за писање мастер рада били зборници радова: *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима; Спољна политика Југославије 1950-1961; Велике силе и мале државе у хладном рату: случај Југославије; Титовићења и тумачења*. Коришћене су збирке докумената: Момчило Павловић (прир.), *Документа ЦИА о Југославији 1948-1983*; Момир Стојковић (прир.) *Балкански уговорни односи III том (1946-1996)*. Много статистичких података пронађено је у *Статистичком годишњаку Југославије 1918-1988*, а од велике користи била су документа о спољној политици Сједињених Држава (*The Foreign Relations of the United States*).

Сарадња између Југославије и Сједињених Америчких Држава битна је за сагледавање развоја југословенске државе и начина вођења њене спољне политике. Сједињене Америчке Државе су допринеле да се сачува југословенска независност у периоду када је Југославија била у непосредној опасности од агресије са Истока. Педесете године представљају прекретницу чије се последице могу сагледати кроз успон и каснији пад југословенске државе.

2. УВОД

После Првог светског рата простор где је формирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца није био тако јасно омеђен. На границама нове државе налазиле су се државе које нису биле пријатељски расположене, а то су Мађарска, Бугарска и Аустрија. Границе између балканских држава вековима су се мењале под утицајем великих сила, чији су се интереси често мењали у зависности од спољнополитичке ситуације. Географски простор где је настала Краљевина СХС био је значајан за интересе великих сила, јер он спаја исток и југ Европе, север са Средоземљем, Средњу Европу са југоистоком.¹ САД су биле прва држава која је признала нову државу Краљевину СХС 1919. године. Ипак, она није заузимала значајно место у америчким интересима. Истина је да су САД Краљевини СХС, а од 1929. године Краљевини Југославији, обезбеђивале један део страног капитала, током двадесетих и тридесетих година. У међуратном периоду највећи трговински партнери Југославије ипак су биле Италија и Немачка, а затим само Немачка.²

Сједињене Америке Државе су учешћем у Првом светском рату виделе прилику да остваре пресудан утицај у Европи. Председик САД-а, Вудро Вилсон, представио је мировни програм Четрнаест тачака у говору пред Конгресом, 8. јануара 1918. године. Чеси и Јужни Словени требало је да добију независност, а све то на штету Аустроугарске монархије. Требало је одстранити и турску контролу над територијама на Балкану. Залагао се и за општу слободу трговине, пловидбе, решавање спорова око колонија и опште разоружавање након рата. Стварање једне међународне организације, Лиге народа, било је осигурање његовог мировног плана.³

Бољшевика револуција у Русији, октобра 1917. године, и њен сепаратни мир са Немачком нису умањиле уверење савезника да ће победити. САД су уместо Русије ступиле у рат априла 1917. године и обезбедиле су огромну финансијску и војну помоћ. Хиљаде америчких војника превожено је из Северне Америке у Француску.⁴ Француска је била држава која је највише давала зајмове европским државама, посебно

---

¹ Љ. Димић, „Србија 1804-2004 (суочавање са прошлошћу)“, у: *Србија 1804 – 2004: три виђења историчара или позив на дијалог*, ур. М. Јовановић, Београд, 2009, 19-21.

² L. Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Београд 2003, 20.

³ R. D. Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900. godine*, Београд 2011, 95-96.

⁴ M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Buenos Aires 1963, 138.

Русији и балканским земљама. После Првог светског рата Француска је постала дужник Велике Британије, а нарочито Сједињених Држава, које су се од дужника претвориле у повериоца.⁵

Србија је за време рата добијала финансијску помоћ од Енглеске, Француске, Русије и Сједињених Америчких Држава. После уласка у рат 1917. године, америчка влада је одобравала кредите у готовини, тако да се рат завршио са знатним дугом према Влади САД-а. Влада је после завршетка рата све више тражила да се тај дуг регулише. Највише се радило на томе да се краткорочни зајам претвори у дугорочни. Постојала је потреба за плаћањем у инострану валуту, а девизна ситуација захтевала је нове зајмове у иностранству.⁶

Захваљујући Првом и Другом светском рату САД су избиле на прво место у свету, као велика сила. У Сједињеним Државама постојало је велико пољопривредно и рудно богатство. Велики привредни пораст омогућило је слободно кретање робе. Развијање производних снага земље од 1914. године ишло је у корак са порастом имиграције. Захваљујући томе повећали су се радна снага и круг потрошача. У том периоду Европа се налазила на првом месту у америчком увозу и извозу. Два светска рата допринела су да САД још више ојачају и да се претворе у главног кредитора европских земаља.⁷

За Американце је комунизам био главна претња, јер је био уперен против глобалног капиталистичког система на коме се заснивао западни свет. Успех индустријализације у Америци и капиталистичко друштво, утицали су на то да САД већ крајем деветнаестог века буду посматране као главни покровитељ слободе и независности изван њених граница. Уместо да постане велика империјалистичка сила, Америка је убрзо постала заштитник капиталистичког светског поретка. Ова улога је испуњена уласком у Први светски рат, а неправде су требале да се исправљају по угледу на америчко искуство и правом народа на самоопредељење за шта се залагао Вилсон. Страх од пада царског режима и Руске револуције постао је реалност током двадесетих година двадесетог века. Посебно је била опасна бољшевичка идеја о

---

⁵ Исто, 164.

⁶ Исто, 223-224.

⁷ Основни подаци о економици САД, ДА МСП (Дипломатски архив Министарства спољних послова), ПА, 1950, 81, САД, 424284, 1950. година, 1.

интернационализовању револуције на коју се гледало као на смртну опасност по капиталистички поредак.⁸

Реформе Њу дила⁹ у међуратном периоду омогућиле су да САД постану централизованација држава више него икад пре. Радници су добили законска права која су већ уживали многи радници у европским државама. Од 1930. до 1933. године бруто национални производ у САД-у опао је са 599 на 77 милијарди долара, али је захваљујући раду Рузвелтове администрације порастао до 1937. године на више од 113 милијарди долара. Материјална ситуација америчког друштва поправила се до 1940. године захваљујући реформама, али је поједине сегменте Њу дил могао само да ублажи, док је незапосленост остала на запањујуће високом нивоу.¹⁰

Једна од битних карактеристика америчког развика је имиграција и прилив нових становника. Од 1820. до 1950. године у САД се уселило 38 664 443 људи. Према статистичким подацима из 1940. године, 37 640 становника декларисало се да им је српски матерњи језик, 115 440 хрватски, а 178 640 словеначки.¹¹

Ситуација на Балкану у међуратном периоду мало је занимала Сједињене Америчке Државе, а Краљевина Југославија није имала нарочито велико интересовање за одржавање дипломатских односа са САД. Већ после продора италијанских и немачких снага на Балкан, интересовање Вашингтона постаје све веће како би се овај простор одбранио од упада фашистичких снага. Рузвелтов изасланик, пуковник Вилијем Донован, путовао је на Блиски исток и на Балкан. Југославију је посетио 22. јануара 1941. године, после посете Бугарској, уз пратњу америчког амбасадора Артура Блис Лејна. Циљ мисије је био да се испита сузбијање немачког утицаја на Балкану како би Американци добили већи престиж, јер су желели да наведени простор ставе под свој већи утицај. Када је средином марта влада Драгише Цветковића одлучила да се прикључи Тројном пакту, решено је да се југословенска имовина у САД-у пребаци у другу неутралну државу, како не би била извршена блокада новца када Југославија приступи силама Осовине.

---

⁸ О.А. Vestad, *Globalni Hladni rat*, Beograd 2008, 27-30.

⁹ Њу дил је био договор о новом пословању као амерички национални програм. Овај програм је спровођен по одобрењу председника Френклина Рузвелта између 1933. и 1938. године. Програм је предвиђао доношење економских олакшица, извођење радова у трошку државе, контролу цена и давање повољних кредита.

¹⁰ F. Dženkins, *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*, Beograd 2002, 181-183.

¹¹ *Монографија о САД. Опште карактеристике америчке привреде*, ДА МСП, ПА, 1950,82, САД, 424287, 61.

После 27. марта и пада владе Драгише Цветковића и намесничког режима кнеза Павла, Стејт департамент изразио је своје одушевљење путем поруке која је послата амбасадору Блис Лејну. Амбасадор је обавестио новог председника владе, Душана Симовића, да Југославија може користити помоћ ослањајући се на Закон о зајму и најму. Југословенски теретни бродови могли су према томе да се искористе приликом превоза помоћи.¹²

Рузвелт се бавио Југославијом у жељи да помогне Великој Британији да сузбије силе Осовине на Балкану. Сви покушаји да се принц Павле одвоји од Тројног пакта завршили су се неуспешно, па је он свргнут са чела државе, а Петар је доведен на престо иако је био непунолетан. После слома Југославије, 6. априла, Немачка и Италија успеле су да после инвазије изврше поделу земље, а нови краљ морао је да бежи у Велику Британију. У Вашингтону је осуђена окупаторска подела Југославије и објављено је да Стејт департамент признаје само краља Петра као легитимног владара и краљевску југословенску владу у избеглиштву. Међутим, појава два покрета отпора, четника под командом Драгољуба Драже Михаиловића и партизана под командом Јосипа Броза Тита, додатно је закомпликовало ситуацију. Краљевској југословенској влади у избеглиштву продужен је програм зајма и најма 1942. године. Међутим, већ следеће године под утицајем Британаца и на вест да четници сарађују са окупаторима, Американци су пристали да помажу и Титов покрет. Споразумом између Тита и Ивана Шубашића, Шубашић је морао да призна АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије) као једини политички ауторитет у Југославији.¹³

Комунистички покрет у Југославији био је један самоникли покрет, који је био добро организован и под јаким утицајем Совјетског Савеза. Под совјетизацијом земље подразумевају се економске и политичке промене у Југославији после 1945. године. Сукоб између источног и западног модела започео је у Југославији још 1928. године. Краљевина Југославија је била под утицајем Француске, док се Комунистичка партија налазила у илегалу. Догме совјетске културе које је прихватила Комунистичка партија Југославије подразумевале су на Западу једнопартијски систем, репресивну државу, аграрну реформу и колективизацију.¹⁴

---

¹² D. Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd 1962, 34-35.

¹³ L. Lis, *нав. дело*, 20-21.

¹⁴ Lj. Petrović, „Kulturni sukob blokova tokom Hladnog rata u Jugoslovenskoj prestonici 1945-1955. godine“, u: *Velike sile i male države u Hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, ur. Lj. Dimić, Beograd 2005, 321.

Велики број будућих југословенских руководилаца, који су били учесници партизанског покрета, прошао је војно-партизанску обуку у Совјетском Савезу. Тридесетих година СССР је био лидер у форсирању субверзивних и диверзантских технологија. То се огледало у падобранским дивизијама, припремама снајпериста, усавршавању партизанског начина ратовања и отварању посебних партизанских школа. Шпански грађански рат је имао посебан значај за стасавање Југословена и кадрова Коминтерне.¹⁵

Стратешки и војни значај Балкана био је велики нарочито после победе Црвене армије код Стаљинграда и Курска и војног ангажовања савезника у Северној Африци. Западни савезници су схватили колики је био значај Народноослободилачког покрета у тој фази рата. Четници су изгубили на значају у очима савезника, јер нису успели да створе добро организовани покрет отпора како су то урадили партизани. Стизале су и вести о четничкој колаборацији са окупатором, па је то био још један знак да њима треба престати да се даје подршка. На конференцији у Техерану одлучено је да се НОВЈ формално призна. Тако је Титов покрет признат на састанку Стаљина, Рузвелта и Черчила.¹⁶

Посета британског премијера Винстона Черчила Москви десила се у октобру 1944. године, у Стаљиновом кабинету где се разговарало о будућности балканских држава. За то време, с истока је продирала Црвена армија, а у Југославији, Грчкој и Албанији деловали су герилски комунистички покрети. Амерички председник Френклин Делано Рузвелт препустио је Совјетима иницијативу у источној и средњој Европи, јер је главни циљ био да се победе фашистичке снаге. Британци, с друге стране, нису били спремни да препусте балканске обале Средоземног мора Совјетима. Американци нису били заинтересовани да пошаљу своје војнике на балканско ратиште, док су Британци слали своје мисије на Балкан. Мисије које су радиле са партизанима и патриотским групама припадале су британској војној организацији СОЕ (*Special Operations Executives*). Амерички мајор Вилијем „Бил“ Донован формирао је ОСС (*Office of Strategic Services*) из кога ће 1945. године настати ЦИГ (*Central Intelligence Group*), а

---

¹⁵ А. Timofejev, „Sovjetski uticaj i Josip Broz Tito uoči izbijanja ustanka u Jugoslaviji 1941. godine“, u: *Tito-videnja i tumačenja*, Beograd 2011, 742.

¹⁶ Lj. Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Beograd 2014, 33-34.

18. септембра 1947. године ЦИА (*Central Intelligence Agency*) и ИНР (*Information and Research* – обавештајна служба Стејт департамента).¹⁷

На састанку у Москви, 1944. године, Рузвелт није могао да присуствује због одржавања конгресних и председничких избора, али је овластио америчког амбасадора у СССР-у, Аварела Харимана, да присуствује састанку као посматрач. Черчил је желео да подели власт и убеђивао је Стаљина у којој држави Британци треба да имају пресудан утицај. Балкан је подељен тако да је већи утицај Совјетски Савез добио у Румунији и Бугарској, док су Британци добили већину у Грчкој. Сфера утицаја у Југославији требала је да се подели једнако између Совјетског Савеза и Велике Британије.

Титова војска која је бројала око 800 000 војника на крају рата, прешла је кроз Хрватску и Словенију, затим преко граница Аустрије и Италије, али је на реци Сочи зауставила новозеландска дивизија, која се налазила у саставу британске 8. армије. Онда је југословенска војска морала да се повуче према Трсту. Тада је отворено тршћанско питање које ће касније бити препрека за нормализацију односа између Југославије и Запада.¹⁸

Конференција на Јалти, која је одржана у фебруару 1945. године, потврдила је британско-совјетски договор из Москве. Совјетски Савез је испољавао велико интересовање за Балкан, док су се Сједињене Државе интересовале за једнаке могућности трговине, инвестирања и приступа изворима информација. После Рузвелтове смрти, у пролеће 1945. године, сарадња између западних савезника и Совјетског Савеза запала је у кризу. Американци су инсистирали на самоопредељењу у источној Европи, али је СССР имао потребу да тај простор стави под своју контролу. Нови амерички председник, Хари Труман, заузео је чвршћи став према Совјетском Савезу, радио је на томе да САД задрже примат велике силе тако што ће се спречити совјетска експанзија у Источној Европи. Ричард Питерсон, амбасадор САД-а у Југославији, слао је депеше из Београда у којима је наводио да је Југославија држава која је под потпуном совјетском контролом. Он је после сусрета са Шубашићем

---

¹⁷ П. Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд 2008, 7-9.

¹⁸ *Исто*, 22-24.

говорио о Титу као о диктатору, а о Југославији као земљи без слободе говора и штампе.¹⁹

Велика Британија и САД нису желеле да равногорски покрет тако брзо пропадне. Влада Сједињених Држава наставила је да помаже четнике Драже Михаиловића. Национални комитет ослобођења Југославије упутио је протест команданту савезничких снага у Средоземљу генералу Вилсону. У протесту, 5. септембра 1944. године, захтевао је од Вилсона да САД престану да помажу Дражу Михаиловића.²⁰

Паралелизам влада престао је после оснивања Привремене владе Демократске Федеративне Југославије 7. марта 1945. године. Под утицајем власти у Лондону, Тито је допустио да у владу уђе и Милан Грол, вођа Демократске странке, као представник српског грађанства. Међутим, у коначном распореду власти у Привременој влади ДФЈ, комунисти су држали све кључне ресоре на наговор Совјетског Савеза. Израђена је и Декларација нове Владе од 9. марта 1945. године. Милан Грол је био изолован и онемогућено је његово политичко деловање. У поруци која је упућена Москви, истакнуто је да је једини пут Југославије да иде за Совјетским Савезом. Амбасадор у Москви, Хариман, изразио се против приближавања Југославије и Бугарске.

У пролеће 1945. године Тито се поново нашао у Москви, где је 11. априла 1945. године потписан Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између СССР-а и Југославије. Овај уговор је био темељ на коме се заснивала спољна политика Југославије, која је била у потпуности ослоњена на СССР.²¹

Питање југословенско-бугарског пакта било је гледано у Вашингтону са негодовањем. Тито је 10. јуна 1945. године приликом говора на ванредном заседању АВНОЈ-а нагласио да потписивање уговора о узајамној помоћи, пријатељству и сарадњи није наишло на разумевање на Западу. По окончању Другог светског рата, Југославија се нашла насупрот Великој Британији и САД-у, државама које су биле непријатељски расположене према њој, а које су биле њени ратни савезници. Дошло је до захлађења односа унутар антифашистичке коалиције. Сарадња са Совјетским Савезом, која је подразумевала блиску политичку, војну, идеолошку, економску и културну сарадњу, значила је удаљавање од Запада. У западној штампи Југославија је окарактерисана као „совјетски сателит“, а посебно је било актуелно питање око града

---

¹⁹ L. Lis, *нав. дело*, 22-24.

²⁰ D. Plenča, *нав. дело*, 335-336.

²¹ Lj. Dimić, *нав. дело*, 45-47.

Трста. За Тита се писало да води спољну политику по одобрењу Стаљина, а све то на штету Запада.²²

Избори за Уставотворну скупштину одржани су у новембру 1945 године. Листа Народног фронта однела је на тим изборима потпуну победу, јер је за Народни фронт гласало 90,48% изашлих гласача. Укинута је монархија, а Петар II Карађорђевић је лишен престола. Извршено је проглашење Федеративне Народне Републике Југославије.²³

САД су ипак 1945. године признале комунистичку Југославију, иако су између бивших савезника постојали затегнути односи. Слале су јој и помоћ преко УНРРА²⁴. Први амерички амбасадор у Београду после Другог светског рата био је Ричард Питерсон. Међутим, један инцидент довео је односе између две државе на најнижу тачку. Југословенски пилоти оборили су августа 1946. године две америчке „дакоте“ изнад Бледа по Титовом наређењу. Један авион је принудно приземљен, док је други био оборен. Амерички пилоти су летели на линији Беч-Удине и на тај начин су повредили југословенски ваздушни простор. Југословенска страна је мислила да је ово била провокација због заоштравања кризе око града Трста, док су Американци мислили да Југославија тестира америчке снаге у договору са Совјетским Савезом, како би извршила нападе на Јулијску крајину у Италији.²⁵

После Другог светског рата САД су стекле примат велике силе која је могла да преобликује свет. Међутим, на том путу испред ње се испречила још једна велика сила, а то је Совјетски Савез. Америчка политика у Европи заснивала се на Маршаловом плану²⁶ и успостављању безбедности уз помоћ Северноатланског пакта (НАТО)²⁷. Изван Европе Американци су доста радили на томе да се обнови Јапан.²⁸

Британски премијер Черчил одржао је 5. марта 1946. године говор на Вестминстер колеџу у америчком граду Фултону. Изразио је велику забринутост због Совјетског

---

²² Исто, 52-54.

²³ Исто, 56.

²⁴ Агенија УН за помоћ и обнову

²⁵ П. Симић, *нав. дело*, 31-32.

²⁶ План САД-а о послератној обнови Европе. Добио је назив по Џорџу Маршалу, америчком државном секретару, који је представио овај план у јуну 1947. године на Харвардском универзитету. Маршал је предвиђао да државе које су биле разорене ратом добију помоћ како би обновиле привреду. На тај начин би се сузбио комунизам и смањио би се утицај Совјетског Савеза у Европи.

²⁷ Војни савез северноамеричких и европских земаља, заснован на Северноатлантском споразуму који је потписан 4. априла 1949. године.

²⁸ О. А. Vestad, *нав. дело*, 39-40.

утицаја, који се ширио на Централну и Источну Европу. Говорио је како се од Шћећина на Балтику до Трста на Јадрану спустила гвоздена завеса. Отправник америчке амбасаде у Москви, Џорџ Кенан, бацао је сву кривицу на СССР у коме је започињала сва агресија, као прва земља комунизма прети да пренесе револуционарне идеје у велики број држава у свету. У свом чувеном „дугом телеграму“ од 22. фебруара 1946. године, саветовао је да САД посвете више пажње Совјетској претњи тако што ће обуздати ширење комунизма Маршаловим планом, НАТО пактом и нуклеарним оружјем. Кенан је због тога понео титулу „оца хладног рата“.²⁹

Совјетски Савез је наследио претензију Царске Русије да буде доминантна сила на Балкану. Она се граничи са Румунијом и Турском, а морским путем и са Бугарском. Југославија и Албанија такође су доспеле под непосредни утицај СССР-а. САД су као водећа сила западне алијанске преузеле интересовање за Балкан. Од посебног значаја биле су Грчка и Турска, а посебно ова друга јер је имала копнену границу са Совјетским Савезом. Интересовање САД за Балкан посебно је било велико после сукоба Југославије са Информбироом 1948. године.

Амерички председник Хари Труман залагао се 1946. године за то да се Турској и Грчкој хитно додели економска и војна помоћ како не би подлегле комунистичком притиску. Он је творац *Труманове доктрине* која је утрла пут Маршаловој помоћи, стварању Атлантског пакта и подели света на блокове. Најпогубније по државе на Балкану била је опасност од нуклеарног сукоба суперсила.³⁰

Југославија је успела економски да превазиђе све источноевропске државе и почела је да израђује нове планове како би се додатно поправила економска ситуација. Формирана је Савезна комисија за планирање како би се разрадио први петогодишњи план. Први свеобухватни план национализације постигао је импресивне резултате и био је први програм те врсте у Источној Европи.

Влада је у септембру ухапсила римокатоличког надбискупа Алојзија Степинца. Он је оптужен због ратних злочина и да је сарађивао са усташким покретом и њиховим вођом Антоном Павелићем. Чланови америчког Конгреса тражили су да се по овом питању заузме чвршћи став према Југославији, чему се опирао Труман. Југославија је

---

²⁹ П. Симић, *нав. дело*, 33-35.

³⁰ R. Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije, 1945-1985*, Zagreb 1985, 82-88.

према ставу администрације морала да поштује људска и грађанска права свих југословенских држављана.

Још један догађај изазвао је протест америчке администрације. Било је то хапшење и суђење вођи четничког покрета Дражи Михаиловићу, који је ухапшен 1946. године.³¹ Руководство Сједињених Држава подсетило је Тита да је Дража допринео остваривању ратних циљева савезника, док је Тито оптужио четнике да су помагали америчким пилотима само да би добили америчку помоћ, а у ствари су сарађивали са окупаторима. Иако је Југославија пристала на сведочење америчких ветерана у судском процесу, Дража је ипак проглашен кривим за издају и погубљен је 17. јула 1946. године.³²

Тито, Мао Це Тунг и грчки комунисти више су били заузети око тога како да поразе своје локалне непријатеље него што су марили за глобални комунистички поредак. Због дубоке материјалне и духовне исцрпљености после Другог светског рата, америчка економска помоћ била је вид испуњавања циљева америчке спољне политике да би се градови Европе и Јапана што више везали за САД и како би се снага преправила у америчку корист. Код Американаца је постојао страх да Стаљин намерава да задобије контролу у западној и јужној Европи. Тако је преовладало мишљење да утицај Совјетског Савеза на Турску може бити забрињавајући, па су Американци стационирали 1946. године снажне поморске јединице у источном Медитерану.³³

---

³¹ Истакнути америкаци предвођени Џорџом Крилом, а међу којима је било сенатора (Роберт Ла Фолет и Роберт Тафт) и конгресмена (Џери Вурхис и Мајк Менсфилд) основали су „Комитет за правично суђење Дражи Михаиловићу“. Авијатичари које су спасили четници основали су групу под називом „Национални комитет америчких авијатичара“ и тражили су да сведоче у корист Драже Михаиловића.

³² L. Lis, *нав. дело*, 29-32.

³³ P. Kenedi, *Uspon i pad velikih sila. Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Podgorica 1999, 422-423.

3. ЈУГОСЛАВИЈА И ПЛАНОВИ АМЕРИЧКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ

3.1 Југославија и пут у социјализам

Маршалова мисија 1947. године показала се као неуспешна, јер није успела да оствари већи ефекат у Источној Европи. Функционери Стејт департмента сматрали су да комунистички покрет није монолитан, а Совјетски Савез је имао много проблема да контролише комунистичке покрете широм европског континента. Међутим, Маршалов план је предвиђао да се комунистичке државе осамостаљују у односу на СССР и затим да добију помоћ од Запада, а Титов излазак из комунистичког блока 1948. године показао је да је ово могуће остварити.³⁴

Совјетски Савез је у јесен 1947. године основао комунистички Информативни биро социјалистичких земаља или Коминформ, у који су ушле комунистичке партије Италије, Француске, Совјетског Савеза и Источне Европе изузев Албаније. Коминформ је на неки начин био наставак Коминтерне, а основан је у Шкларској Поремби у Пољској. Совјетски Савез и Источна Европа одбили су помоћ која је била предвиђена Маршаловим планом, а која је у јуну 1947. године проширена на целу Европу.

Информбиро је био противтежа Маршаловом плану као препрека ширењу западног утицаја на Источну Европу. Стаљин је надгледао рад свих комунистичких партија, а Коминформ му је омогућио да их стави под што чвршћу контролу. Потпредседник владе Г.М. Маленков дао је обећање да ће помоћ бити доступна свим државама чланицама у случају да им помоћ буде потребна. Совјетски теоретичар Жданов бацао је кривцу на Запад, јер је поткопавао темеље на којима почива комунистички поредак. Стаљин је дао задатак југословенском руководству да преузме вођство и да критикује идеологије комунистичких партија на Западу. Да би се Југославија ставила под чвршћу контролу, Стаљин је наредио да се седиште Коминформа и његовог листа *За трајни мир, за народну демократију* смести у Београд. Централна обавештајна агенција (ЦИА)

---

³⁴ Ц. Л. Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Београд 2003, 96.

у својим проценама наводи да је ова организација основана ради чвршће контроле над земљама сателитима и над комунистичким партијама на Западу.³⁵

Секретар ЦК Жданов залагао се за смањивање утицаја западне културе у периоду између 1946. и 1948. године, како се не би скренуло са линије марксизам-лењинизам у култури. Борба против америчке културе спроводила се на тај начин што је тражено од уметника и научника да се пропагира слављење херојског рада радника, колхозника и интелигенције, али и верност марксистичко-стаљинистичкој идеологији. Труманова доктрина, с друге стране, била је зачетак онога што се касније звало политиком задржавања („*containment*“) совјетског продора. На састанку у Паризу (јул-септембар 1947) шеснаест земаља западне Европе прихватило је Маршалов план и априла 1948. године груписалили су се у Организацију за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Да би се одбраниле политичке, војне и економске интеграције западног света основан је НАТО пакт 4. априла 1949. године.³⁶

Неслагања између СКП и КПЈ сводила су се током рата на критике совјетског врха руководства КПЈ због њиховог односа према четницима, касније према САД-у и Великој Британији. То су све била само мања трвења, а КПЈ је после неколико Стаљинових опомена испуњавала директиве Москве. Партизани су показивали изузетну способност организације и да привуку у своје редове нове чланове, као и одлучност да победе непријатеља и самостално да организују своју управу. Та чињеница омогућила је да се КПЈ сматра другом партијом по значају у целом комунистичком лагеру, одмах иза СКП. Југословенско самостално иступање у питању око града Трста у мају и јуну 1945. године, питање савеза између Југославије и Бугарске и самостално решавање спољнополитичких питања без консултовања са совјетским руководством били су знаци све веће самосталности КПЈ. То је забринуло Стаљина који је желео да све комунистичке државе стави под своју непосредну контролу преко њиховог руководства.³⁷

Југословенско руководство на челу са Титом желело је да има много већу самосталност у вођењу спољне политике, а не да остане само сателит и инструмент у Стаљиновим рукама. Уговор са Албанијом 1946. године и Бледски споразум са

---

³⁵ L. Lis, *нав. дело*, 66-68.

³⁶ S. Cvetković, „Uticaj Hladnog rata i sovjetske politike na intezitet represije u narodnim demokratijama i Jugoslaviji (1947-1948)“, *Velike sile i male države u Hladnom ratu*, 108-110.

³⁷ A. Anikejev, „Sovjetsko-jugoslovenski sukob 1948. godine. Loša volja Staljina ili svestan izbor Josipa Broza Tita. Problem interpretacije“, *Tito-viđenja i tumačenja*, 461-462.

Бугарском из 1947. године, били су још једна етапа у спровођењу регионалне балканске политике, која је водила ка зближавању балканских држава којима је комунистичко друштвено уређење било крајњи циљ. Уговори су предвиђали царинску унију, развијање нових привредних планова и изједначавање валуте. На тај начин Југославија је могла да има државе са којима би одржавала блиске односе у југоисточној Европи, а остављена је могућност и за стварање Балканске федерације у којој би Југославија имала пресудан утицај.³⁸

Уговор о пријатељству и узајамној помоћи између Југославије и Албаније потписан је у Тирани, 9. јула 1946. године. У овом уговору, који су потписале ФНРЈ и НР Албанија, говори се о заједничким историјским потешкоћама на које су наилазиле Југославија и Албанија и пред којима нису поклекле, већ су сачувале своју независност борећи се против заједничког непријатеља. Највише су се бориле против тежње да фашистичка Немачка и Италија овладају простором Балкана и слома њихову државну независност. Зато су се ове две државе обавезале да ће бранити интегритет и независност својих земаља, а уколико нека трећа држава реши да нападне једну од потписница уговора, друга страна јој пружа војну и другу неопходну помоћ. Уједно ће подстицати економску и културну сарадњу. Овај уговор је закључен на двадесет година од дана потписивања уговора. После истека важења, уговор се аутоматски продужавао на још пет година, осим ако једна од потписница не раскине уговор.³⁹

На Првом заседању Генералне скупштине ОУН у јануару 1945. године у Лондону, Југославија се залагала за то да Албанија буде примљена у ову организацију. Међутим, то се десило тек 1956. године. Када је 1946. године у Паризу одржана Конференција за склапање мировног уговора са Италијом, Мађарском, Румунијом, Бугарском и Финском, Албанија опет није била позвана, а југословенски представник Едвард Кардељ је протествовао због те одлуке. Југословенска страна помогла је Албанији и приликом територијалних претензије Грчке према деловима албанске територије. Тај захтев Грчке је повучен, а Албанија је остала у својим националним границама. Енвер Хоџа, који се налазио на челу Албаније, у својим говорима хвалио је Тита и Југославију као највеће пријатеље албанског народа.

---

³⁸ П. Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996, 73-74.

³⁹ „Ugovor o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći između FNRJ i Albanije, Tirana, 9. jul 1946.“, u: *Balkanski ugovorni odnosi Tom III (1946-1996)*, priredio M. Stojković, Beograd 1999, 4-6.

Поред тога, Југославија је Албанији 1946. године упутила 20 000 тона пшенице и кукуруза. Од лета 1945. до лета 1948 године, Југославија је упутила у Албанију војну помоћ за снабдевање армије у износу од 704 791 000 динара.⁴⁰

Протокол о решењима историјске конференције делегација влада ФНРЈ и НР Бугарске потписан је у Бледу 30. и 31. јула и 1. августа 1947. године. Државе су се сложили да треба да одстране све препреке у циљу унапређења њихове политичке, привредне и културне сарадње. Побеђени фашистички режим, њихови помагачи и домаћи издајници доживели су пораз, па је онда требало отклонити све препреке за нормално функционисање између две државе. Олакшан је прелаз преко границе, решено је питање двовласничких имања, а требало је укинути улазне и излазне визе.⁴¹

Велике силе стално су користиле сукоб између Србије и Бугарске око Македоније, како би успеле да остваре своје политичке циљеве на балканском простору. У међуратном периоду Југославију су подржавале Француска и Велика Британија као носиоци версајског поретка, док су Бугарску подржавали Трећи Рајх и Италија. У сукобу између Југославије и Коминформа, Бугарска је испољавала територијалне претензије према Југославији и анулирала је право македонске националне мањине.⁴²

Одсек за спољну политику ЦК СКП-а је током лета и јесени 1947. године припремао детаљан извештај у којем је разматран положај других братских партија. У том извештају истицане су позитивне и негативне стране других комунистичких партија. У марту 1948. године, у још једном извештају који је упућен КПЈ, било је пуно негативних критика на рачун југословенског руководства.⁴³

У допису совјетског руководства о стању у КПЈ, још је у септембру 1947. године било доста негативних критика које су се односиле на југословенско вођење спољне политике и на однос према земљама народне демократије и СССР-у. Одлука о избору Београда за седиште Информбироа примљена је код југословенског руководства без проблема, иако је то био чин који је имао за циљ што чвршћу контролу Југославије. Лист *За чврст мир и народну демократију* који је излазио у Београду уређивао је Павел Јудин, који је сматран за најбољег филозофа међу обавештајцима. Совјетско

---

⁴⁰ R. Petković, *нав. дело*, 103-108.

⁴¹ „Protokol o rešenjima istorijske konferencije delegacija Vlada FNRJ i NR Bugarske održane na Bledu 30. i 31. jula i 1. avgusta 1947.“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 136-138.

⁴² R. Petković, *нав. дело*, 129-130.

⁴³ A. Anikejev, „Sovjetsko-jugoslovenski sukob 1948. godine. Loša volja Staljina ili svestan izbor Josipa Broza Tita. Problem interpretacije“, 464.

руководство замерало је КПЈ то што прецењује свој успех, да жели да доминира над Балканом без питања СССР-а на тај начин што ће створити Источноевропску федерацију и скретање са социјалистичког пута који је утрла Москва свим земљама народне демократије.

Совјетска страна је у фебруару 1948. године одбила да прихвати захтев за зајам, а после тога и закључивање трговинског уговора са Југославијом. Повод за овакво понашање совјетског руководства био је разговор Тита и Георги Димитрова о стварању Источноевропске федерације. Димитров је оштро критикован у СССР-у због изјаве у Букурешту у јануару о стварању ове федерације. Стаљин је желео Балканску федерацију Југославије и Бугарске како би Тита стално држао на оку. Југославији се замерало и због приговарања око понашања Црвене армије током 1944. године и Титовог говора у Трсту. Постојали су проблеми у функционисању мешовитих привредних друштава. Сукоб је попримио још веће размере после повлачења совјетских војних и цивилних стручњака из Југославије 18. марта 1948. године. Послато је писмо, 27. марта 1948. године, совјетског руководства југословенском државном врху у коме су изнете главне оптужбе.⁴⁴ Коначан раскол унутар совјетског блока била је Резолуција Информбироа од 28. јуна 1948. године, која је означила почетак психолошко-пропагандног рата и војно-политички притисак на Југославију.⁴⁵

ЦИА је проценила да је враћање Југославије у совјетски блок мало вероватно, јер би СССР тиме негирао своју непогрешивост. У САД-у се рачунало на то да ће Тито затражити економску и војну помоћ од Запада како би се санирале последице санкција. Тито није желео да учинити погрешан корак, како не би изазвао СССР и његове сателите да оружаним снагама нападну Југославију. Морало се пазити да се не изгубе позиције у спору са Италијом око града Трста и у питању о словеначкој области Корушке у Аустрији. После сукоба са Информбироом, Југославија игра мању улогу у борби грчких комуниста, јер је Стаљин имао боље позиције у овом питању.

Кремљ је све чинио како у земљама народне демократије не би дошло до нових одметања по угледу на Југославију. Зато је у Пољској прочишћен партијски врх,

---

⁴⁴ Југославија је оптужена за антимакистичка скретања у теорији, игнорисање Совјетског Савеза као главне силе међу социјалистичким државама, прецењивање југословенског самосталног развитака у путу у социјализам, занемаривање класне борбе на селу, недемократски однос у партији. Све ово је окарактерисано као буржоаско југословенско скретање са правог пута у социјализам, чији је прави заговорник Москва.

⁴⁵S. Svetković, „Uticaj Hladnog rata i sovjetske politike na intezitet represije u narodnim demokratijama i Jugoslaviji (1947-1948)“, 119-121.

покренута је у земљама сателитима антититоистичка пропаганда. Због совјетског притиска односи између Југославије и земаља народне демократије били су све затегнутији. Зато се могло очекивати постепено отварање југословенског тржишта за Запад, укључивање у европски програм за опоравак и отвореност за трговинску размену.⁴⁶

Стварање заједничких југословенско-совјетских предузећа 1946. године, као што су авио компанија ЈУСТА и дунавски бродарски превозника ЈУСПАД, било је окарактерисано у Југославији као негативно искуство, а обећана помоћ споро је пристизала. Према извештају који је Стејт департменту послао саветник велепосланства Роберт Римс, излазак Југославије из совјетске орбите био је најзначајнији догађај у међународној политици после предаје Јапана. Југославија није имала директну границу са СССР-ом, а преко Јадранског мора била је отворена према свим државама које су јој могле помоћи. Тито је имао добру подршку у партији, а уз њега је била и војска. Опозицију која је била за Стаљина, Тито је успео да разбије захваљујући доброј организацији и ефикасности Управе државне безбедности (УДБ-е).⁴⁷

Обрачун са Информбироом најбоље се огледа у потезу југословенских комуниста да ухапсе све за које се сумњало да имају везе са Информбироом. Тако је прочишћена и партија и из ње су избачени политички неподобни људи. Голи Оток је постао симбол сећања на обрачун са политичким противницима, кроз кога је прошао највећи број од укупно 16 371 кажњених људи за које се веровало да имају неке везе са Информбироом.⁴⁸

Комунисти су 1948. године дошли на власт у Чехословачкој, што је изазвало још већу нетрпељивост између Истока и Запада. Истог месеца када је Југославија избачена из Коминформа започела је и Берлинска криза. Стаљину је сметала и велика Титова популарност у државама сателитима, јер је Тито почетком 1948. године пропутовао све ове државе, изузев совјетске зоне у Немачкој. Овај разлаз између југословенског и совјетског руководства имао је последице за вођење глобалне политике, а Југославија је почела да самостално тражи свој пут, али сада без подршке прве државе

---

⁴⁶ „Tok sovjetsko-jugoslovenskih odnosa, 1948“, u: *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, priredio M. Pavlović, Beograd 2009, 44-48.

⁴⁷ T. Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb 2002, 23-26.

⁴⁸ D. Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988, 46-47.

социјализма. Ова околност дала је Американцима повод да више пажње посвете управо Југославији.⁴⁹

Током 1949. године у Југославији је спроведена реформа локалне управе, када је повећана одговорност региона у односу на републике и федералну управу. Она се оглдала у томе да се на свака два месеца на зборовима бирача подносе извештаји о раду од стране локалних народних одбора. Гласање по листићима укинута је у јануару 1950. године. Кандидати су се усвајали на јавним састанцима које је одобравао локални огранак Народног фронта. Политички комесари су укинута у армији 1951. године, а видни су и покушаји успостављања бољих односа са Православном црквом, јер су нека имања која су била одузета враћена под окриље цркве. Најважнија тековина Југославије после сукоба са Информбироом било је радничко самоуправљање, које су развили Милован Ђилас и Едвард Кардељ, после чега је донет, 27. јуна 1950. године, закон по коме су радници управљали државним привредним предузећима.⁵⁰

Радничко самоуправљање је озакоњено *Законом о радничком самоуправљању* из 1950. године у Титовом говору, као и у *Уставном закону* из 1953. године.⁵¹ Едвард Кардељ наводи да је самоуправљање настало још током Другог светског рата, од 1941. године на ослобођеној територији, али тада нису постојали услови за његово развијање због ратних услова. После рата, Комунистичка партија Југославије имала је способност да сама организује државну управу, а то је дошло до изражаја после 1948. године.⁵²

---

⁴⁹ Р. Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, 58-61.

⁵⁰ *Исто*, 164-165.

⁵¹ Уставне промене у 1953. години донете су у циљу у да се у устав из 1946. године унесе појам самоуправљање. Тај појам се односио на то да произвођачи управљају привредом у предузећима, затим на друштвену својину над средствима за производњу, као и самоуправљање у просвети, култури и социјалним службама. Уведена је функција председника републике кога бира Савезна скупштина, као највише представничко тело. Веће народа је укинута, а уместо њега формирано је Веће произвођача. Председник републике и Савезно извршно веће (СИВ) били су извршни органи одговорни скупштини, уместо Президијума Народне скупштине ФНРЈ и Владе ФНРЈ. Председник републике постао је Јосип Броз Тито.

⁵² „Е. Kardelj: sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji“, u: *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950-1976*, Edvard Kardelj: *sistem socijalističkog samoupravljanja*, “Privredni pregled”, ur. М. Ђурић, Београд 1977, 13-15.

3.2 Југословенско приближавање САД-у

Дипломатски успеси које је постигла ФНРЈ после 1948. године доста су допринели да њен међународни углед порасте, као и углед њеног председника Јосипа Броза Тита. Начин и правац вођења спољне политике доста је зависио од снаге државе, односно њене војне, материјалне и техничке способности, као и од повољног геостратешког положаја. САД су 1948. године имале популацију која је обухватала 6,3 % светске популације, али су зато држале 50 % целокупног светског богатства.⁵³

Председник Тито је у експозеу владе о спољној политици, 1. априла 1946. године, изјавио да је ФНРЈ призната од свих држава са којима су имали односе. Са САД-ом је дошло до мањих неспоразума, јер су тражиле да Југославија призна обавезе прошлих влада. Тито је поручио у говору у Народној скупштини да прихвата те обавезе према Сједињеним Државама. Овим потезом требали су да се побољшају дипломатски односи и економска сарадња.⁵⁴

До 1948. године односи између Југославије и САД-а нису били баш на високом нивоу. Постојала су неслагања око питања везаних за Трст, судбине Корушке, око екстрадиције људи из САД-а који су у Југославији сматрани за ратне злочинце, подршке и заштите коју је имала југословенска емиграција на америчком тлу и неслагања око вођења спољне политике. После 1948. године, по Ђиласовом сведочењу, Тито се ипак надао да Американци неће дозволити да Совјетски Савез избије на обале Јадрана. Америчка влада је у јулу 1948. године ослободила део југословенског злата у Вашингтону који је био блокиран.⁵⁵ Заједничка британско-америчка изјава 2. септембра 1949. године, у којој се говори да ће свако ко нападне на Југославију претрпети озбиљне последице, доста је олакшала да се односи између ове две државе поправе. У септембру 1949. године, Југославији је достављен први амерички кредит од 20 милиона долара. У октобру исте године Југославија је постала чланица Савета безбедности Уједињених Нација.⁵⁶

---

⁵³ Т. Kuljić, *Tito-sociološkoistorijska studija*, Zrenjanin 2004, 127-128.

⁵⁴ „Изјава председника владе ФНРЈ у експозеу о спољној политици у Народној скупштини (о признавању уговора предатне Југославије), Београд, 1. април 1946“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 3.

⁵⁵ У потпуности је деблокирано тек 1954. године.

⁵⁶ Т. Kuljić, *нав. дело*, 141-142.

Имовински спорови између Југославије и САД-а решени су средином јуна 1948. године. Овим су решена питања америчке потражње од Југославије, питање зајма и најма и сваке врсте помоћи пре оснивања УНРРА-е. Одмрзнута је и југословенска имовина у САД-у, која је била блокирана по завршетку рата. Амерички отправник Р. Борден Римс је као један од разлога сукоба Стаљин-Тито видео одбијање Совјета да подрже југословенски петогодишњи план и због амбиција да Тито има одлучујући утицај у Источној Европи.⁵⁷

После Резолуције Информбироа поставило се питање у САД-у да ли треба и како подржати Тита против СССР-а. То се требало остварити преко УН-а, економски или директном војном интервенцијом. Тито је морао дати и гаранције које су подразумевале нови курс у спољној политици. Није могао довека сам да стоји насупрот Совјетском Савезу, а притом да не осећа економске последице. Приближавањем Западу, он је у многоме олакшао положај Сједињених Држава у Европи.⁵⁸

Тито је у прво време остао заиста смирен. Према проценама Американаца, политичка позиција Тита била је доста стабилна, а када се погледа ситуација у Југославији изгледа као да нема много панике на улицама. Крајем јуна сви путеви су отворени, возови долазе по возном реду, јединице ваздухопловства у Земуну су мирне, локални гарнизони нису уопште појачани, а на улицама изгледа као да има мање војника. Уз Тита су се налазиле све војне, паравојне и полицијске снаге у држави, а био је у могућности да неутралише све познате просовјетски орјентисане противнике. Американци су рачунали да ће Запад подржати Југославију као чланицу УН-а, што ће снажно утицати на совјетски курс. Титове позиције у партији биле су добре и његово вођство не може се прекинути без совјетског напада.⁵⁹

Тито се после сукоба са Информбироом стално залагао за проширивање трговине са Западом. Тако је у децембру 1948. године говорио да ће заузврат слати стратешке сировине, а америчка штампа је у већој мери подржавала размену са Југославијом него што је то чинила америчка јавност која је била подељена по овом питању. У Конгресу су такође постојала подељена мишљења, док су католички кругови били против Тита. Ипак, америчка администрација била је свесна користи од тога, јер ће дати пример

---

⁵⁷ L. Lis, *нав. дело*, 79-81.

⁵⁸ FRUS, 1948, Volume IV, *The Military Attache (Partridge) and the Naval Attache (Sweetser) in Yugoslavia to the Secretary of State*, June 29, 1948, p. 1076-1077

⁵⁹ FRUS, 1948, Volume IV, *The Charge in Yugoslavia (Reams) to the Secretary of State*, Belgrade, June 30, 1948, p. 1077-1078

другим државама сателитима у источној Европи да је функционисање ван совјетског блока ипак могуће. Током 1949. године југословенска трговина са Албанијом, Мађарском и Румунијом скоро је престала, док је са Пољском преполовљена. Амбасадор Кенон је подсетио у јануару 1949. године да је Југославија понудила да прода бакар и олово Сједињеним Државама, док би се заузврат извозила капитална опрема (посебно челична).⁶⁰

Едвард Кардељ је одржао говор на Генералној скупштини Уједињених нација, 26. септембра 1949. године, који је веома добро одјекнуо на Западу. Он је говорио једним оштрим тоном о совјетском притиску на Југославију. Осудио је мешање совјетског руководства у унутрашње ствари других држава. Напоменуо је инциденте на границама Југославије које су последица совјетске политике. Овај говор је изазвао велико одушевљење код западних представника. Југославија је објавила и своју кандидатуру за Савет безбедности.⁶¹

Тито и амерички амбасадор Ален први пут су се састали 26. јануара 1950. године. Поред разговора о југословенско-совјетском сукобу, говорило се и о билатералним односима. Тито је нагласио значај економске помоћи за Југославију и изразио надање да ће се давања помоћи наставити у будућности. Тито је признао да у земљи влада велико незадовољство, посебно међу сељацима, због метода које је преузела држава ради подизања привреде.⁶²

Амерички амбасадор Кенон је у својим извештајима из Београда, крајем 1948. године, први указао на корист давања економске помоћи Југославији. Већ 18. фебруара 1949. године, председник Хари Труман је одобрио документ Савета за националну безбедност, како би се ублажила контрола извоза у Југославију. САД су у договору са владом Велике Британије укинуле забрану извоза ратне опреме у Југославију. На конференцији у Лондону, априла 1951. године, разматран је захтев југословенске владе за економску помоћ који је упућен САД-у и Великој Британији. На овој конференцији учествовао је и представник француске владе, а одлучено је да се Југославији додели економска помоћ за 1951/1952. годину у износу од 120 милиона долара.

Коча Поповић, који је обављао дужност Начелника Генералштаба Југословенске армије, боравио је у Вашингтону од 15. маја до 14. јуна 1951. године и учествовао на 12

---

⁶⁰ L. Lis, *нав. дело*, 94-97.

⁶¹ П. Марковић, *нав. дело*, 86.

⁶² D. Векић, *нав. дело*, 137.

састанака са представницима америчке војске. Он је са генералом Клајдом Едлеманом, који је обављао функцију начелника одељења за планирање, потписао 13. јуна 1951. године споразум у шест тачака у коме је наглашено да Југославији под хитно треба испоручити војни материјал и консултовати се са војним експертима. У повратку је разговарао са Британцима у Лондону о испоруци ратног материјала. Између југословенске, америчке и британске владе дошло је до размене *Аиде мемоара* на Бледу у јулу 1951. године. Овај документ је кључан за пружање економске помоћи током 1951, 1952. и 1953. године. Од 7. августа 1951. године у Вашингтону је одржана конференција која је требала да разматра питање војне помоћи, а на којој су учествовали југословенски и амерички генерали. Резултат је био споразум о војној помоћи Југославији 14. новембра 1951. године.⁶³

Ајзенхауер, тада главни заповедник НАТО снага, у новембру 1951. године, путовао је по Европи у нади да ће поправити односе са земљама које је посетио. Из његовог дневника остао је запис да треба ојачати јужно крило НАТО пакта. То се могло учинити придобијањем што већег броја потенцијалних савезника, међу којима су Западна Немачка, Шведска, Шпанија и Југославија. Он је планирао да у случају совјетског притиска шаље помоћ Југославији преко Италије. Приликом разговора о Трсту, он је о томе разговарао са италијанским премијером, демохришћанином Алцидеом де Гасперијем, чиме Де Гаспери није био задовољан. Ово је изазвало противљење у редовима републиканске странке, јер је схваћено као провокација због већ велике помоћи коју прима Југославија.⁶⁴

Југословенски режим је заиста био стабилан, али постојало је јако незадовољство због национализације у привреди и политиком против религије. Тито је морао да пази да се не удаљи од комунистичке теорије, како не би био у опасности да изгуби власт, јер би се у Кремљу добио још један разлог више за његово обарање са власти и био би окарактерисан као издајник комунизма. Титове позиције у земљи биле су јако добре и у случају совјетске инвазије био би већински подржан од Југословена.

Земље Коминформа су практично спровеле привредну блокаду Југославије, а пропаганда се непрестано водила против Тита који је називан фашистом и оруђем у рукама Запада. Режим је био подриван и убацивањем страних агената и саботера који

---

⁶³ М. Милкић, „Западна војна помоћ Југославији у контексту југословенско-италијанских односа 1951-1954“, *Војноисторијски гласник* 2 (2019), 185-189.

⁶⁴ Т. Јаковина, *нав. дело*, 32.

су требали да организују устанак у Југославији. У земљама које окружују Југославију биле су распоређене непријатељски настројене војске према југословенском режиму. Снаге које су почетком 1951. године биле стационаране у Албанији, Мађарској, Румунији и Бугарској бројале су 460 000 војника, који су организовани у 35 дивизија. Почетком 1951. године снага југословенске армије износила је 275 000 војника, који су били распоређени у 33 дивизије. Та војска могла је у случају опште мобилизације да нарасте на 600 000 војника. Снаге југословенског ваздухопловства бројале су око 800 летелица, док је југословенска ратна морнарица, иако мала, била способна да се одупре нападима сателита.⁶⁵

Југословенска авиокомпанија *JAT* куповала је на Западу резервне делове за своје авионе. Од фирме *Viking Air service* у Монтреалу наручени су резервни делови за цивилне авионе у вредности од 114 500 долара. Први део резервних делова у вредности од 86 000 долара упућен је из Канаде почетком 1951. године. Али су једно време задржани у Њујорку, па је затражена хитна интервенција да се ти делови испоруче.⁶⁶

Организације у САД-у бавиле су се организацијом и слањем помоћи Југославији. Прикупљана је стручна литература која је послата југословенским установама. У листу *Борба* је 16. јануара 1951. године објављено да организација *Прогресивна Словенка* ради на прикупљању помоћи за Југославију. У Југославији је недостајало стручне литературе из рибарства, а посебно су била интересантна издања *Fish and wild life Service Department of the interior, Washington 25 D.C.*- али и остала новија издања. Ова литература је била од користи за централну библиотеку Савета за привреду и шумарство ФНРЈ и допринела би рибарству као привредној грани.⁶⁷

Представници Југославије и Сједињених Држава водили су разговоре по питању америчке имовине у Југославији. У САД-у је постојала једна стручна установа која је у граду или дистрикту рачунала вредности некретнина по једном критеријуму, не рачунајући прометну вредност или осцилације цена на тржишту. Онда се те вредности уписују у регистар, где се саберу вредности свих некретнина. Законом се затим прописивала пореска стопа, тако да се већ годину дана унапред зна висина пореза. На тај начин цене имањима могу падати или расти.

---

⁶⁵ „Verovatnoća invazije na Jugoslaviju u 1951. godini“, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, 74-77.

⁶⁶ *Шифровани*, ДА МСП, ПА, 1951, 75, САД, 42263, 21. фебруар 1951, 1.

⁶⁷ ДА МСП, ПА, 1951, 78, САД, 41322, 29. јануар 1951, 1.

У Југославији такав систем наплаћивања пореза није постојао, већ се порез разрезивао према приходу. Процењивало се колико један хектар земље може да донесе прихода, па се приход који се оствари за годину дана разреже пореском стопом. Што се тиче прихода од кирије, кућевласници подносе пријаву о приходу од кирије током једне године, а станари потписом потврђују тачност тог износа. Уколико је година неродна, онда се плаћао мањи порез.⁶⁸

Најекономичнији пут за превоз робе из Сједињених Држава у Македонију и Јужну Србију јесте преко Солуна. То је и најповољнији пут за извоз обојених метала из Бора и Трепче. Комисија за ванредни увоз добила је од америчке Амбасаде меморандум у коме се тражи да се један од првих бродова, који ће бити натоварен прехрамбеним артиклима, упуту преко Солуна. Транспортирања робе била је могућа само преко грчке солунске луке, а сви трошкови морали су да се плаћају у девизама на основу споразума који је тек требао да се закључи. Преко Солуна ишле би испоруке пшеничног брашна у врећама, овас у расутом стању и одређене количине кукуруза у расутом стању. Укупна вредност тих артикала била би 20-30 000 тона.

Повратни терети били би пошиљке хромне руде и разних концентрата. Укупна пошиљка хромне руде износила је 16 000 тона. Грчка још није била утврдила возаринске ставове на свом делу железнице, па се очекивало да то уради што пре. Централна *Трансјуг* била је задужена за послове око правилног прихватања и отпремања робе. Први брод који је кренуо натоварен брашном из Америке био је пароброд *Лошињ*, који је испловио 24. јануара 1951. године, а чији се долазак у Солун очекивао између 16. и 20. фебруара. Грчка није располагала ни довољним бројем вагона, па је југословенска железница морала упућивати своје вагоне у случају да би требала да се прихвати роба.⁶⁹

Југословенски грађани су током 1951. и 1952. године одлазили у САД на разне курсеве. Поготово је примећен повећан број посета од јесени 1951. године. Југословенски официри и подофицири одлазили су у САД да би се обучили у употреби најмодернијег оружја и оруђа. Битно је истаћи да трошкови ове обуке падају на терет уговора о војној помоћи. Поред официра, долазио је и стручни пољопривредни кадар који је остајао на краћој или дужој пракси. Курсеве за југословенске грађане

---

⁶⁸ Забелешка о разговору са г. *John Matilom*, представником америчке Владе по питањима америчке имовине у Југославији, на дан 28. августа 1951. у 12 часова, ДА МСП, ПА, 1951, 76, САД, 412511, 30. август 1951, 1-2.

⁶⁹ Меморандум о Солуну, ДА МСП, ПА, 1951, 78, САД, 41613, 30. јануар 1951, 1-2.

организовала су многа удружења и фондације, а неки су школовани финансирањем кроз Уједињене нације. Мало југословенских држављана је говорило енглески језик, изузев припадника војске који знају језик бар толико да могу да се споразумеју. Припадници армије били су опремљени потребним адресама и телефонима, а неко од југословенских службеника чекао их је и превозио са бродова и аеродрома на жељено одређиште. Њујорк је био полазишна тачка одакле су ишла сва превозна средства до Европе.⁷⁰

У извештајима Генералног конзулата у Сан Франциску, говори се о потребама да се пропагирају југословенске туристичке дестинације међу грађанима у Сједињеним Државама. Навођено је као позитивна ставка да се исељеничкој омладини дају стипендије за школовање на југословенским школама. Конзулат је запазио да је већи број расељених лица са Источне обале долазио у Калифорнију како би ширио своје политичке ставове међу колонијама и групама. Четници и усташе су тако појачавали своју делатност међу исељеничком популацијом. У Сан Франциску је била једна четничка радио емисија чији је програм био испуњен пропагандом према државном уређењу у ФНРЈ. Још једно питање које је оптерећивало односе две државе била је екстрадиција људи који су азил пронашли су САД-у, међу којима и Андрија Артуковић, бивши функционер у НДХ.⁷¹

Сједињене Државе су смисао војне помоћи Југославији виделе у везивању за одбрамбену стратегију НАТО пакта, који је желео да што више ограничи комунизам у свету. Зато су војно-стратешки договори били од кључнаг значаја за реализовање овакве политике. Супротна гледишта су крајем 1949. и почетком 1950. године била мање изражена, али се испољавају наредних неколико година. Пошто као комунистичка земља није могла бити чланица НАТО пакта, Југославија је видела прилику да нађе компромисно решење тиме што ће се укључити у одбрамбени савез, који су поред Југославије чиниле Грчка и Турска.⁷²

---

⁷⁰ *Извештај о доласку наших грађана у САД на школовање у току ове године*, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 49920, 3. јул 1952.

⁷¹ *Забелешка о интересантним питањима изнетим у извештајима Генералног конзулата у Сан Франциску за 1951. годину, за новембар-децембар 1951. и јануар 1952. године*, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 42375, 1952.

⁷² Д. Богетић, „Југославија између Истока и Запада“, у: *Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, ур. А. Животић, Београд 2010, 18-19.

3.3 Опште карактеристике америчке спољне политике (1949-1953)

САД су у периоду после Другог светског рата биле шампион у борби против комунизма. Борба против комунизма огледала се у стварању Северноатлантског пакта, помагању европским државама у економској обнови, залагањем за мултилатералну трговину, давањем подршке Уједињеним нацијама, а све то под изговором светског мира. Америчка привреда је током 1949. године претрпела огромне последице. То је праћено повећавањем броја незапослених, падом народног дохотка и капиталних инвестиција. Смањени су профити корпорација и приходи фармера.

Међутим, Труман је говорио да се ради на изградњи прве експерименталне машине за употребу атомске енергије у мирнодопским условима. Радило се на експерименталним електричним централама на атомски погон. Труман је рекао да доста треба радити на улагању у неразвијене земље, посебно на Далеком истоку.⁷³

Захваљујући томе што у Америци није постојао феудализам, америчка буржоазија могла је слободно да се развија. У САД постоји сталан прилив усељеника који могу неометано да привредују, док је до времена Првог светског рата постојао стални увоз капитала из Европе. Амерички континет је богат многим природним богатствима, шумама, плодним пољима, рудама и енергетским изворима, а поред тога постоји повољна клима која омогућава добре услове за живот. У САД-у је постојало стално развијање технике и технологије. Домаћа индустрија је била заштићена протекционистичким царинама, док је јачала концентрација и централизација капитала. САД су до Другог светског рата постале највећи експортер памука, дувана, а заузимале су и значајно место у светском експорту кукуруза, пшенице, масти и воћа.⁷⁴

Совјетско-амерички односи били су поремећени једним догађајем са америчким авионом у Балтику 1950. године. Совјетска страна је оптужила Американце да су покушали шпијунажу, па је разговор између САД-а и СССР-а о успостављању бољих односа одложен. После инцидента са авионом у Балтику, Американци су повећавали наоружање и започели пропагандну делатност против Совјетског Савеза. СССР је успео да створи монолитност свог блока и да успостави добре односе са Кином. Зато су

---

⁷³ *Извештај амбасаде ФНРЈ*, ДА МСП, ПА, 1950, 81, САД, 42245, 30. јануар 1950, 2-5.

⁷⁴ *Монографија о САД. Опште карактеристике америчке привреде*, ДА МСП, ПА, 1950, 82, САД, 424287, 69-70.

и биле остварене повољније позиције према САД-у, које су западале у све тежи положај.⁷⁵

Труманов економски извештај, који је био поднет Конгресу 6. јанура 1950. године, покушавао је да опише зашто је претходне године дошло до кризе. Говори се о томе да су цене нешто ниже него претходне године, градња је достигла рекордни ниво, а запосленост поново расте. Смањивање послова претходне године довело је до пропасти многих малих предузећа. Међутим, током 1949. године штампање, производња авиона и аутомобила остали су на завидном нивоу. Крајем 1949. године, број расположиве радне снаге износио је 63 571 000, а од тог броја 1 466 000 радило је у војсци. У цивилним пословима могло је да ради 62 105 000 људи, од чега је 50 648 000 било запослено, а још 8 026 000 људи бавило се пољопривредом. Број незапослених лица износио је 3 495 000. Најоштрији пад био је у индустрији у периоду од новембра 1948. до јула 1949. године.⁷⁶

Највећи део буџета за 1950-51. годину одлазио је на војску и ратне припреме. Посебно се радило на побољшавању ваздухопловства и трговачке морнарице, како би се побољшала америчка војна спремност. У војном буџету кредити за набавке у ваздухопловству износили су 2,1 милијарде долара. За сувоземну војску одређено је 4,1 милијарда, за морнарицу 4,1 милијарда, за ваздухопловство 4,4 милијарде, а за стварање резерви и стратешког материјала одређено је 650 милиона долара.⁷⁷

САД су увозиле из СССР-а знатне количине манганове руде. Међутим, Американци су нашли извор за увоз ове руде на другом месту. Дефицит у увозу руде мангана покривен је увозом из Африке и Индије.⁷⁸

Стварање НАТО пакта био је велики корак у стварању америчке доминације, а у случају руске агресије његова стратешка сврха је да организује помоћ за Европу. Када је потписан НАТО пакт, Сједињене Државе су имале у Европи само 100 000 војника, за разлику од 1945. године када су имале 3 милиона војника. НАТО је само продубио разлике између два блока, Швајцарска и Шведска биле су неутралне, док је био мали број држава које нису улазиле ни у један пакт, као што су Југославија, Финска и Аустрија. У Азији је постојало доста кризних подручја, међу којима је био и Иран. Он

---

⁷⁵ *Месечни извештај за април 1950*, ДА МСП, ПА, 1950, 82, САД, 48905, 28. април 1950, 19-22.

⁷⁶ *Извештај амбасаде ФНРЈ*, ДА МСП, ПА, 1950, 81, САД, 42245, 30. јануар 1950, 9-12.

⁷⁷ *Исто*, 22-23.

⁷⁸ *Исто*, 31.

је још у периоду 1941-1943. године стављен под савезничку заштиту, јер је био један од ваневропских спорова између Совјетског Савеза и Запада.

Главни шок за Американце у Азији био је губитак Кине, у којој је комунизам добио на значају. Почевши од деветнаестог века, Американци су уложили много капитала у ову државу. Поред Кине, подручја која су стратегијски значајна за Запад била су Бурма и Индокина. Овим стратешким тачкама треба додати и Сијам, Малају, Индонезију, Индију, Пакистан, Јапан, Филипине и Кореју.⁷⁹

Током 1950. године у Сједињеним Држава преовлађивала је ратна струја, односно постојали су кругови којима је одговарао рат у Кореји. У америчким владиним круговима постојала је група која је тврдила да је рат са Совјетским Савезом неизбежан. До средине 1950. године, владин програм наоружања премашивао је званично одобрене кредите и износио је 32 милијарде долара. Преко радија, у штампи и приватним разговорима говорило се о рату. Само неколико месеци пред изборе, конгресмени и сенатори такмичили су се око тога ко ће дати ратоборнију изјаву против Совјетског Савеза.⁸⁰

Демократска Народна Република Кореја под вођством Ким Ил Сунга била је главна претња по прозападни јужни део полуострва. Северна Кореја је примала помоћ од Совјетског Савеза, а по одобрењу Стаљина напала је режим у Јужној Кореји. Овим потезом Стаљин је желео да се одупре арогантном понашању Сједињених Држава у Европи и Азији и њиховој борби против комунизма у свету.⁸¹ Напад се десио неочекивано, и у зору 25. јуна 1950. године 110 000 севернокорејских војника прешло је 38. паралелу и савладало јужнокорејске снаге, што је био почетак крвавог рата. Труман је у Вашингтону, на састанку са својим главним саветницима, донео одлуку да пошаље америчке војнике да се боре против Северне Кореје.⁸²

Армијом Уједињених нација доминирале су америчке снаге, које су у период од 1950. до 1952. године повећале своје бројно стање са 1,5 на 3,6 милиона војника. Главнокомандујући снага УН-а, до априла 1951. године, био је генерал Даглас Макартур, који је због критиковања Трумана и његове политике у Кореји морао да поднесе оставку. Рат је током 1952. године био централно изборно питање. После

---

⁷⁹ Р. Kenedi, *нав. дело*, 425-429.

⁸⁰ *Политички извештај за месец август*, ДА МСП, ПА, 1950, 82, САД, 421520, 1. септембар 1950, 1-4.

⁸¹ О. А. Vestad, *нав. дело*, 93-94.

⁸² R. D. Šulcinger, *нав. дело*, 214.

избора Двајта Ајзенхауера за председника САД-а, склопљено је примирје 1953. године и извршено разграничење по 38. паралели. У Кореји је учествовало 5,7 милиона војника и жена приликом америчке интервенције, а 34 000 је погинуло у борбама.⁸³

Сједињене Државе су 1. новембра 1952. године извршиле детонацију прве термонуклеарне бомбе на атолу у Пацифику. Девет месеци касније и Совјетски Савез је извршио, 12. августа 1953. године, детонацију совјетске верзије бомбе. САД су задржале у периоду после 1953. године предност у атомском наоружању. Ајзенхауер је од 1953. године користио нуклеарно оружје у пропагандне сврхе, не би ли одвратио било коју државу да нападне САД, јер оне имају хидрогенску бомбу чија употреба може да донесе губитак свима. Труман је у својем последњем обраћању нацији истакао: „У будућим ратовима човек ће моћи једним ударцем да уништи милионе живота, уништи велике светске градове, збрисати културна достигнућа прошлости- и уништити саму структуру цивилизације коју су споро и напорно градиле стотине поколења. Такав рат није опција за рационалног човека.“⁸⁴

---

⁸³ F. Dženkins, *нав. дело*, 191-192.

⁸⁴ Ц. Л. Гедис, *нав. дело*, 165-167.

3.4 Велика прекретница (1953. година)

Америчка војна помоћ Југославији у периоду од 1952. до 1953. године износила је 296 милиона долара. Укупна планирана помоћ Југославији износила је 746,5 милиона долара.⁸⁵ Хари Труман је 1953. године престао да буде председник Сједињених Америчких Држава, јер је Демократска партија претрпела неуспех на изборима претходне године. Републиканци су стекли више гласова захваљујући доброј предизборној кампањи у коју је био уплетен рат у Кореји и опасност од комунистичке експанзије. Нови председник је постао Двајт Ајзенхауер, а државни секретар Џон Фостер Далас. Они су обећали да ће адекватно одговорити на комунистичку агресију, јер САД имају супериорност у нуклеарном наоружању.

Политика коју је спроводио Ајзенхауер била је политика „звезкања оружјем“ како би се запретило потенцијалним нападима од стране Совјетског Савеза и његових савезника. Нови председник је ипак истицао да предност даје дијалогу, иако је циљ његове политике смањивање совјетског утицаја у свету. Поред огромне горе поменуте економске помоћи, Ајзенхауер је доста радио на томе да Југославију укључи у Северноатлантски савез и побољша југословенско-италијанске односе, како би решио питање Трста. Тито је у тако замишљеном систему имао улогу вође државе која је могла да покрене ослободилачки покрет држава сателита против Совјета. Још један проблем за новог председника био је како прекинути праксу издвајања 70 % средстава из буџета за издржавање војске и организовање одбране.⁸⁶

Дана 5. марта 1953. године преминуо је Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин, а после његове смрти одмах се приступило избору нове власти у држави. На Стаљиново место као премијер дошао је Маљенков, који је ослобођен функције секретара партије. Међутим, на месту новог генералног секретара партије, као члана десеточланог председништва ЦК, остао је Никита Хрушчов. После уклањања Берије, који је имао кључну улогу у партији, формирана је нова организација. Најважније место у партији имао је Хрушчов. Он је схватио да је Стаљинова политика била погрешна, па је отпочео са исправљањем грешака и умањивањем култа личности који се везивао за

---

⁸⁵ Т. Јakovina, *нав. дело*, 40.

⁸⁶ L. Lis, *нав. дело*, 171-173.

Стаљина. Пре свега, решено је питање рата у Кореји и 1953. године потписано је примирје. Исте године поново су успостављени дипломатски односи са Југославијом.⁸⁷

После успостављања нормалних односа са Совјетским Савезом, уследила је нормална комуникација између Југославије и земаља у суседству које су се налазиле у оквиру совјетског блока. Нормализацију односа пратила је размена амбасадора, тако је до краја 1953. године дошло до размене амбасадора са Мађарском и Бугарском, а наредне године и са Румунијом и Албанијом. Са поменутих државама Југославија је потписала споразум о решавању граничних инцидента, а дошло је и до обуставе антијугословенске пропаганде. Између Југославије и њених суседа заживела је научна, културна и спортска размена. На Западу је постојао страх да се Југославија после 1953. године поново не окрене Совјетском Савезу. Међутим, Југославија је временом уверила и Американце и Совјете да она не жели да се приклони ни једном блоку и да је њена будућност изван хладноратовских дешавања.⁸⁸

Кремљ је сматрао да је паметан потез успоставити добре односе са Југославијом, јер је она била упориште одакле се могао ширити утицај на сателите, што би довело у опасност јединство совјетског блока. Хрушчов је желео да помирење између Југославије и СССР-а представи као сређивање међупартијских веза, док је Тито желео да то представи као успостављање добрих односа између две равноправне државе. САД су такође желеле да успоставе добре односе са Југославијом, како би она била орјентисана више према Западу. Југословенски помоћник министра за спољне послове, Алеш Беблер, добио је уверење од Даласа да Југославија заслужује америчку помоћ, јер је нација која је успела да се супростави Кремљу и да буде пример другима унутар совјетског блока. Колико је Хрушчов зазирао од Југославије као државе која је потенцијалана опасност окупљања социјалистичких држава у један блок, толико су Далес и Ајзенхауер желели да је подрже као ванблоковску државу кроз програм војне и економске помоћи, а по могућству да је што чвршће вежу за Запад. Везивање за Запад било је могуће путем пакта у који би са Југославијом ушле Грчка и Турска.⁸⁹

---

⁸⁷ J. Holcer, *Komunizam u Evropi. Povijest pokreta i sustava vlasti*, Zagreb 2002, 86-89.

⁸⁸ В. Љ. Цветковић, „Спољна политика Југославије и земље народне демократије у суседству 1953-1958.“, *Југославија у Хладном рату*, 81-85.

⁸⁹ L. Lis, *нав. дело*, 176-180.

4. КОЛЕКТИВНА БЕЗБЕДНОСТ И ЕКОНОМСКА САРАДЊА

4.1 Економска помоћ Југославији као део америчке стратегије

Период после 1948. године обележило је зближавање Југославије са Сједињеним Америчким Државама. Сарадња између две државе достигла је кулминацију 1952. године, када је обим помоћи Југославији био највећи.⁹⁰ Југославија је у периоду од 1948. до 1953. године примила са Запада економску помоћ у износу преко 250 милиона долара.⁹¹

Економска помоћ је значила доста за Југославију и била је део нове спољнополитичке стратегије ради пробијања економске блокаде коју су наметнули Совјетски Савез и источноевропске земље после 1948. године. За САД то је значило проналажење још једне повољне стратешке тачке одакле је могао да се смањи совјетски утицај у свету. После конференције у Лондону, априла 1951. године, стручњаци за економска питања донели су одлуку да треба да се настави са давањем помоћи Југославији. САД, Велика Британија и Француска давале су економску помоћ на трипартитној основи, где су САД давале 65 %, Велика Британија 23 %, а Француска 12 % средстава која су предвиђена за отклањање економских тешкоћа и јачање одбрамбене способности.⁹²

Агресивна војна политика и економска блокада са Истока, која је отпочела 1949. године, приморали су Југославију да преусмери своју трговину са источноевропског на западна тржишта. Пре ове године преко 50 % југословенске трговинске размене ишло је на земље у Источној Европи. Услед недостатка трговинске размене, домаћа индустрија била је у опасности да остане без преко потребних сировина. Због недостатка сировина и исцрпљености девизних резерви приступило се закључивању дугорочних и краткорочних зајмова у иностранству. Ситуацију је додатно погоршавала велика суша 1950. године, за шта је било потребно доста средстава да би се санирале

---

⁹⁰ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, 13.

⁹¹ D. Bekić, *нав. дело*, 597.

⁹² D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 14-15.

последнице које су настале услед сушне године. Југославија је током 1950-1951. године добијала помоћ од САД-а у храни и сировинама, а од 1951. године помоћ носи трипартитни карактер, добијајући помоћ од САД-а, Велике Британије и Француске.

Амбасадор Сједињених Држава Ален и југословенски помоћник министра иностраних послова Вилфан изменили су ноте, 17. априла 1951. године, у којима се између осталог каже да ће ФНРЈ употребити помоћ за борбу против потенцијалне агресије.⁹³

Влада Југославије је 1950. године постигла споразум са Друштвом за америчке пошљке у Европу ЦАРЕ (*Cooperativa for American remittances of Europe*). ЦАРЕ је пружала прилику појединцима и организацијама у америчким земљама да дају поклоне поједницима и европским организацијама. Поклони су се давали у виду хране, текстила, стручних књига и часописа, медицинске и научне опреме или као неки други вид помоћи. Влада се по овом уговору обавезала да неће наплаћивати никакве царине на поклоњену робу из Америке.⁹⁴

Савет економских стручњака (*L. Keyserling, J. Clark i R. Blough*) поднео је 28. децембра 1950. године извештај председнику Труману. Константовано је да треба радити доста на економској мобилизацији како би се осигурала народна безбедноста. Национални извори трошили су се на војне потребе, потребе за индустрију и цивилне потребе. На питању народне одбране требали су заједно да раде војни стручњаци, председник, Конгрес и народ. Влада САД-а је планирала средства за најважније потребе, а посебно да се покрију издаци за следеће категорије: војне потребе, потребе залиха, потребе за војну и економску помоћ иностранству, потребе индустрије и потребе широких потрошача. Главна средства за борбу против инфлације била су контрола кредита, директно регулисање цена и надница, као и таксе.⁹⁵

Сарадња између САД-а и ФНРЈ могла се развијати само по принципу немешања у унутрашње ствари и постављању односа на равноправне основе. Када је међународна сарадња била заснована на равноправности и учвршћивању мира, онда је била могућа и између држава са различитим друштвеним уређењима. Помоћ коју је Југославија примала стизала је у два вида: путем зајмова или путем бесплатне помоћи. Југославија

---

⁹³ *Економска помоћ западних земаља*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 418080, 1-2.

⁹⁴ *Меморандум о споразуму између владе Југославије у Друштва за америчке пошљке у Европи*, ДА МСП, ПА, 1950, 84, САД, 424188, 13. јун 1950, 1-4.

⁹⁵ *Годишњи извештај Савета економских стручњака*, ДА МСП, ПА, 1951, 75, САД, 42102, 19. јануар 1951, 1-3.

је добила три зајма од америчке Експорт-импорт банке у новембру 1949, априлу 1950. и новембру 1950. године у износу од 55 милиона долара, која су утрошена за набавку рударске опреме и машина, хране и сировина. До краја 1953. године, добијено је од САД-а 93,2 милиона долара бесплатне помоћи и 35,3 милиона долара од организације ЦАРЕ. Помоћ од Сједињених Држава посебно је била значајна у периоду између 1950. и 1952. године, када је Југославију погодила велика суша.

Трговинска размена са САД-ом била је највећа током 1952. године, када је извоз износио 36 142 000 долара, а увоз 27 710 000 долара. Највише су се увозиле машине, превозна средства, опрема и сировине као што је памук. Основу сарадње чинио је Споразум о привредној сарадњи, који је закључен 8. јануара 1952. године. Позивајући се на Повељу Уједињених нација и циљ да се подигне одбрамбена способност државе, Југославија је закључила са Сједињеним Државама 14. новембра 1951. године и Споразум о војној помоћи. Генерални конзулат у Сан Франциску отворен је 1950. године.⁹⁶

Југославија је после Другог светског рата добила значајну помоћ преко УНППА-е. Та помоћ је испоручена у виду робе и услуга и од марта 1945. до јуна 1947. године, а вредност добијене робе је износила 480 милиона долара. Конгрес је у децембру 1950. године донео Акт о хитној подршци Југославији којим је одобрено 38 милиона долара бесповратне помоћи. Југославији је до 1951. године одобрено на Западу око 238 милиона долара у кредитима. Од овог износа, 55 милиона долара одобриле су Сједињене Државе, а Југославија је добила од САД-а још 66 милиона долара бесповратне помоћи.⁹⁷

Амерички Конгрес није једини слао помоћ у Југославију, већ се развијала и приватна акција појединаца и разних организација. Југословенска амбасада је такође имала значајног удела у покретању разних акција за помоћ. Много појединаца и организација одазвало се акцијама за помоћ, посебно у Вашингтону, Детроиту, Питсбургу и на Западној обали. У прикупљању и слању помоћи посебно су се истицали председници општина у Окланду и Питсбургу, доктор Шиплера који је био уредник листа *The Churchman*, бискуп Акслум, директор Френоха из ЦАРЕ-а и још много других угледних људи у Вашингтону. Народни посланик Блатник је доста апеловао за

---

⁹⁶ *Из извештаја Савезног извршног већа*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 417211, 1954.

⁹⁷ I. Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD 1948-1961. godine*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012, 98-99.

помоћ Југославији, па је ишао у Питсбург на митинг организације ЦАРЕ, где је одржао дугачак говор.

Поред организације ЦАРЕ, у помоћи Југославији истицале су се протестантске организације као што су *Church World Service* и *Lutheran World Relief*. Протестантске организације у Сједињеним Државама биле су добро организоване и издавале су велики број листова. Њихови свештеници, који су били у Југославији, супростављали су се наводима католичких организација да у Југославији не постоје никакве верске слободе.

Југословенске исељеничке организације доста су радиле на прикупљању помоћи, а међу њима се истицала *Хрватска братска заједница*. Апел за помоћ у храни и лековима издала је организација *Словенско-амерички народни свет* (САНС). Ту су још и *Клубови пријатеља нове Југославије*, *Југословенска стража* и друге организације југословенских исељеника. У штампи је било доста акција за помоћ, а пример за то је лист *Detroit News*, који је објављивао низ чланака који апелују за помоћ. Међу новим специјалним организацијама истицали су се разни комитети угледних дама у Вашингтону, комитети у Питсбургу, Окланду, Детроиту, Чикагу и Њујорку. Организација ЦАРЕ радила је на стварању једног националног комитета за помоћ Југославији, чији је спонзор била госпођа Рузвелт.⁹⁸

Организације које су упутиле помоћ Југославији крајем 1950. и почетком 1951. године биле су следеће:

- ЦАРЕ (*CARE*): у новембру 1950. године приватни пакети са разном робом у вредности од 30 000 долара, у децембру 1950. и јануару 1951. године број пакета био је већи од 2 000, акција за реализацију помоћи од 4 000 тона јаја и млека у праху;
- *Lutheran World Relief* у Њујорку: 1 790 бусела пшенице, 20 175 фунти шећера, 5 000 пари мушких ципела, 63 приватна пакета у којима су се налазиле разне ствари, медицински материјал, 200 врећа одела, вагон млека, вагон јаја, 400 бала одеће, лекови;
- *Church World Service* у Њујорку: брашно, конзервирано месо, какао, шећер, сушено млеко, конзервирана риба, макароне, млеко у праху, сир, играчке;

---

⁹⁸ Акција за помоћ Југославији у САД, ДА МСП, ПА, 1951, 78, САД, 42984, 24. фебруар 1951, 1-3.

- *Philips Bros, Export-Import* фирма у Њујорку: 200 пакета хране у вредности од 3 000 долара, лекови у вредности од 10 000 долара;
- Комитет за помоћ у Вашингтону: 71 комад дечјег рубља, 28 пари дечјих панталона, 39 пари дечјих чарапа, пакет пелена, пакет разних дечјих ствари, 38 женских хаљина, 15 комада женског рубља, 11 женских сукњи, 18 женских капута, 16 женских џемпера, 2 пакета женске одеће, 12 мушких капута, 8 мушких кошуља, 2 пакета мушке одеће, 100 пари разних ципела, материјал за шивење, , 2 ћебета и 7 пакета лекова и витамина;
- *American Legion*: 15 тона играчака
- *Joint Jewish Committee*: 11 431 килограм млека у праху за јеврејске социјалне установе.

Поред горе поменутих пошиљки, постојало је још много других организација које су слале пакете и прикупљале новац, који је покривао трошкове превоза наведене робе.⁹⁹

Уговор између Југославије и ЦАРЕ морао је да буде одобрен од стране Владе Сједињених Америчких Држава. Југословенска страна је стављала на располагање бродски простор, а роба се транспортовала из лука на источној обали Сједињених Држава. Комисија за ванредни увоз прехранбених артикала у ФНРЈ примала је робу која је стизала од организације ЦАРЕ, а затим се вршила физичка расподела ове робе. Све трошкове после пристизања и за време расподеле робе сносила је југословенска страна. Расподела добијених прехранбених артикала вршила се праведно без обзира на политичка убеђења, расну и верску припадност.¹⁰⁰

Помоћ коју је добијала Југославија доприносила је одржавању мира у свету и онемогућила је агресију са Истока. Привредни споразум са САД-ом значио је проширивање економске сарадње на принципима поштовања равноправности. Овим споразумом предвиђено је да Сједињене Државе дају помоћ Југославији све до јуна 1955. године. Добијена помоћ у виду робе и услуга послужила је за унапређивање индустријске и пољопривредне производње и за обезбеђивање стабилности динарске валуте. Такође је обезбеђена трговинска и привредна размена са осталим европским

---

⁹⁹ *Списак пошиљки упућених Југославији поводом акције за помоћ*, ДА МСП, ПА, 1951, 78, САД, 414839, 1951. година, 1-2.

¹⁰⁰ *Уговор између Владе ФНРЈ и CARE inc. , New York City, у погледу испорука вишкова робе, које ће организација CARE примити од Министарства пољопривреде Сједињених Држава Америке*, ДА МСП, ПА, 1951, 78, САД, 419130, 20. јануар 1951, 1-2.

земљама и учешће на светском тржишту. Посебно је проширена веза са Сједињеним Државама, Великом Британијом и Француском.

До 31. децембра 1951. године, САД дале су разну робу у вредности од 40 милиона долара, Велика Британија дала је робу у вредности која није већа од 9 300 000 долара, а од Француске добијена је роба у вредности од преко 3 600 000 долара. Помоћ у намирницама није урачуната у овај укупан износ. Из Сједињених Држава је стигло близу 250 000 тона кокса, преко 190 000 тона сирове нафте, око 19 000 тона памука у вредности близу 18 милиона долара, фармацевтско-медицински производи у вредности од преко 1,5 милиона долара, 2 700 тона сирове коже у вредности око 1,6 милиона долара, као и многи други артикли.¹⁰¹

Робна размена се одвијала на основу Уговора о трговини и пловидби који је склопљен 1881. године између Србије и САД-а. Овим уговором регулисани су трговински односи, а ФНРЈ и САД договориле су се 1946. године да продуже важење овог уговора. У међуратном периоду робна размена са САД-ом није заузимала значајно место у југословенском увозу у извозу. У периоду 1925-1939. године, на укупан извоз у САД ишло је 2,3 % укупног југословенског извоза, а на увоз 4,8 % укупног увоза. Међутим, после Другог светског рата робна размена са САД-ом је повећана, нарочито после 1948. године, јер су се у САД-у налазиле сировине које су биле преко потребне Југославији, као што су нафта, памук, разна опрема и машине високог квалитета.¹⁰²

Када је 1951. године на Бледу закључен споразум о трипартитној помоћи, економска и војна помоћ пристизала је у већим количинама. Југословенски буџетски дефицит практично је покривала помоћ која је стизала са Запада. Индустрија је зависила од увоза сировина, а улагање у тешку индустрију упропастило је многе привредне гране. То се односило на производњу робе широке потрошње и на занатство, јер су недостајала средства која би се уложила у ове делатности. Због тога што је занемарена пољопривреда, држава је морала да увози пољопривредне производе. Инфраструктура половином педесетих година била је веома слаба, недостајало је добрих путева, железничке и друмске везе нису биле у најбољем стању, а недостајало је и модерних возила.

---

¹⁰¹ Споразум о привредној сарадњи између ФНРЈ и САД, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 417081, 13. јануар 1952.

¹⁰² Уговор о трговини и пловидби склопљен 1881. године између Србије и САД-а, ДА МСП, ПА, 1952, 75, САД, 417234, 8. јул 1952.

Децентрализација привреде извршена је 1950. године, када је низ предузећа прешао са савезне у републичку надлежност. Као одумирање државног апарата у привреди најављено је самоуправљање, а 1951. године уведен је нови финансијски систем. Постепено се одустајало од контроле и максимирања цена и 1952. године укинут је обавезни откуп. Године 1953. одустало се од колективизације, па су тада напуштене и задруге.¹⁰³

Табела 1:

Стање југословенских дугова (без трговинских кредита и камата) 1948-1953. године (у милионима долара)						
	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.
Коришћење	7,1	15,3	80,6	88,3	84,1	90,8
Отплата	25,7	5,0	10,8	37,7	39,3	55,6
Стање дугова	75,5	85,8	155,5	206,1	250,9	286,1
Извор: Подаци о спољној трговини и билансу плаћања, АЈ, КПП 837, III-Б-1-а, 13.						

Економска блокада са истока, потреба за пласирањем робе на западноевропско тржиште и велика суша 1950. године били су последица тога да се повећавао дуг у иностранству. Крајем 1953. године, укупан износ одобрених зајмова и кредита износио је 396,4 милиона долара. Од ове цифре, више од пола средстава утрошено је на инвестиције.¹⁰⁴

¹⁰³ I. Dobrivojević, „„Staro ne smije više nikad da se vrati“. Tito i privredna politika FNRJ 1945-1955. godine“, *Tito-viđenja i tumačenja*, 353-355.

¹⁰⁴ Подаци о спољној трговини и билансу плаћања, АЈ (Архив Југославије), КПП 837, III-Б-1-а, 13-14.

Табела 2:

Процентуално учешће најважнијих земаља у југословенском извозу 1947-1953. године							
земља	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.
Аустрија	5,0	6,1	11,1	10,1	9,1	10,6	6,4
Белгија и Ликсембург	1,1	2,3	2,0	3,1	2,2	1,9	1,2
Велика Британија	2,7	6,2	21,7	18,5	18,4	14,1	11,6
Италија	10,2	8,1	9,9	11,5	11,9	12,7	13,1
Холандија	7,4	6,4	7,0	3,9	3,4	2,2	2,7
Француска	1,3	1,7	3,7	3,5	4,9	4,8	3,6
Западна Немачка	/	/	5,5	12,5	16,7	23,7	16,8
Швајцарска	3,9	3,4	3,2	3,8	2,9	2,6	3,5
САД	2,1	2,6	8,4	13,5	14,6	14,7	14,1
Латинска Америка	0,8	0,5	3,0	6,3	2,7	1,9	1,5
Укупно	32,5	37,3	75,5	86,7	86,8	89,2	74,5
Извор: Подаци о спољној трговини и билансу плаћања, АЈ, КПП 837, III-Б-1-а, 9.							

Табела 3:

Процентуално учешће најважнијих земаља у југословенском увозу 1947-1953. године							
земља	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	1953.
Аустрија	3,1	4,7	8,4	7,4	3,9	6,9	5,2
Белгија и Ликсембург	2,5	5,4	5,3	1,6	2,9	6,3	3,4
Велика Британија	5,4	4,6	10,3	7,1	7,9	6,8	6,1
Италија	8,6	10,7	12,3	10,6	9,3	8,2	6,9
Холандија	6,4	7,3	7,3	3,6	2,1	2,1	3,4
Француска	2,5	1,9	3,0	2,5	3,7	7,6	7,4
Западна Немачка	/	/	7,2	16,8	14,5	20,3	17,2
Швајцарска	2,6	4,1	4,3	2,6	1,9	1,7	1,5
САД	4,0	3,4	10,3	20,6	37,5	19,3	34,9
Латинска Америка	5,1	2,6	6,6	7,4	4,0	1,0	1,1
Укупно	40,2	44,7	75,0	80,2	87,8	80,2	87,4
Извор: Подаци о спољној трговини и билансу плаћања, АЈ, КПП 837, III-Б-1-а, 10.							

Споразум о економској сарадњи између ФНРЈ и САД-а, који је склопљен 8. јануара 1952. године, предвиђао је расподелу каунтерпарт (*Counter-part*) фондова. Када се роба која је примљена путем економске помоћи продавала, онда су се динарска средства књижила на рачун Владе ФНРЈ (90 % каунтерпарт фондова) и на рачун владе САД-а (10% каунтерпарт фондова). Са рачуна ФНРЈ користили су се редовни фондови уз сагласност обе државе да би се подигла одбрамбена способност земље и да би се поспешило економски развој. Фондови који су се књижили на рачун Владе САД-а звали су се специјални фондови, а формирали су се куповином америчких пољопривредних вишкова за динаре.

Табела 4:

Расподела и утрошак каунтерпарт (CP) фондова		
година	формирано (у динарима)	распоређено (у динарима)
1951.	1 885 500 000	1 885 500 000
1952.	19 200 000 000	19 200 000 000
1953.	31 804 191 000	-
1954.	9 136 430 000	40 000 000 000
1955.	12 099 756 000	-
укупно	74 115 877 000	61 085 500 000
Извор: <i>Counter part фондови</i> , АЈ, КПП 837, III-Б-1-ц, 1.		

Током 1953. године није вршена расподела каунтерпарт фондова, јер су се још увек водиле процедуре око њиховог утрошка. Крајем 1954. године, извршена је расподела 40 милијарди динара на следећи начин: на ЈНА 20 милијарди, индустрију 6 милијарди, пољопривреду 8 милијарди, саобраћај 4,4 милијарде, стамбену изградњу 1,2 милијарде и на туризам 0,4 милијарде динара. За изградњу Савског моста био је предвиђен износ

од 1 533 милиона динара, а још 400 милиона динара било је предвиђено за изградњу хотела *Метропол*, како би се покренуле инвестиције у оквиру туризма. Специјални фондови су били распоређени на крају 1955. године на следећи начин: за изградњу аутопута Љубљана-Загреб (6 милијарди динара), за изградњу неких објеката у Копру и Бујама (6 милијарди динара) и за изградњу Јадранског пута (20 милијарди динара).¹⁰⁵

Табела 5:

Југословенски увоз из САД (1946-1956)		
година	у милијардама динара	у процентима (%)
1946.	0,4	2,1
1947.	3,4	4,0
1948.	5,4	3,4
1949.	15	10,3
1950.	24	20,6
1951.	73	23,0
1952.	216	19,3
1953.	408	34,4
1954.	284	27,9
1955.	433	32,7
1956.	388	27,3

Извор: SGJ (*Statistički godišnjak Jugoslavije*) 1918-1988, Београд 1989, 305.

Табела 6:

Југословенски извоз у САД (1946-1956)		
година	у милијардама динара	у процентима (%)
1946.	0,3	0,9
1947.	1,7	0,1
1948.	3,9	2,6
1949.	8,5	8,4
1950.	11	13,5
1951.	13	14,6
1952.	108	14,7
1953.	78	14,0
1954.	69	9,5
1955.	83	10,8
1956.	82	8,5

Извор: SGJ 1918-1988, Београд 1989, 302.

¹⁰⁵ *Counter part фондови*, АЈ, КПР 837, III-Б-1-ц, 1-2.

4.2 Значај економске помоћи за опоравак југословенске привреде

Давањем економске помоћи Југославији, САД су желеле да обнове југословенску привреду на тај начин што ће трансформисати индустрију, од тешке и војне ка лакој индустрији. Оспособљавање привреде водило је ка јачању одбрамбене способности државе, која је могла сама да отплаћује кредите које је узимала од западних земаља. Југословенско тржиште било је отворено за прилив стране робе и страног капитала. Програм економског развоја подразумевао је убрзану индустријализацију. Да би се то остварило, морало се ослонити на увоз опреме са Запада, на кредите које је добијала и бесповратну помоћ. Споразум о економској сарадњи, који су потписали амерички амбасадор Џорџ Ален и Едвард Кардељ 8. јануара 1952. године, био је први билатерални трговински споразум који су САД склопиле са неком социјалистичком државом после завршетка Другог светског рата.

На Другој трипартитној конференцији у Вашингтону, фебруара 1952. године, захтевано је од Југославије да смањи годишње трошкове када су у питању инвестиције, као и да уравнотежи свој платни биланс и регулише своје дугове на Конференцији кредитора. САД, Велика Британија и Француска желеле су постепено да укину помоћ Југославији тако што ће се смањивати њен обим. Економски опоравак Југославије зависио је само од њене способности да се постепено интегрише у западно тржиште.¹⁰⁶

Почетком 1953. године, више фактора је утицало на поправљање односа са САД-ом. То је пре свега потписивање Споразума о пријатељству и сарадњи између Југославије, Грчке и Турске, 28. фебруара 1953. године, и Титово путовање у Велику Британију у марту исте године. Управо тада долази до напуштања концепта колективизације села. Нерешено Тршћанско питање била је препрека која је додатно оптеретила економске односе између две државе.¹⁰⁷

Значај који су Сједињене Државе придавале Југославији, као првој социјалистичкој земљи која је исказала дозу самосталности у односу на Совјетски Савеза, био је огроман. Обострано интересовање за одбрану од претње са Истока била је спона која је чврсто држала ове две државе заједно и у првој половини 1953. године. Југославија је

---

¹⁰⁶ D. Bogetić, „Sараdња Југославије и Запада у време sukoba са Kоmинформом (1952-1955)“, *Velike sile i male државе у Hладном ratu*, 44-47.

¹⁰⁷ Исто, 51-53.

била и значајан војни и стратешки фактор у југоисточној Европи. Овај простор је био од посебног значаја за НАТО пакт који се борио за доминацију, а у ту сврху поред Југославије могле су да послуже Грчка и Турска. Иако су постојале идеолошке разлике, између Југославије и САД-а развијала се економска и војна сарадња, а америчко тржиште могло је да апсорбује доста југословенског извоза. Ипак, САД нису желеле да Југославија превише ојача, док је југословенско руководство пазило да се Американци не мешају превише у унутрашње ствари Југославије.¹⁰⁸

Дана 27. октобра 1953. године, имања Министарства иностраних послова у улици Војводе Миленка 8 и 12 укњижена су као власништво Владе САД-а решењем Савезног извршног већа. Југословенска страна дала је усмено обећање да ће решити ово питање још у јулу 1951. године. После другог таласа аграрне реформе, у мају 1953. године, породице су могле имати до 10 хектара обрадивог земљишта. Пошто је око 90 % поседа било до 10 хектара, одузимање земљишта није захватило велики број људи.¹⁰⁹

Комуналне банке које су успостављене 1948. године, укинуте су у марту 1952. године. *Народна банка Југославије* спојена је са *Државном инвестиционом банком*, која је постала вршилац промета новца и једини кредитор.¹¹⁰

Споразум о офшор (*Off-shore*) набавкама закључен је 23. јула 1953. године између Владе ФНРЈ и Владе САД. Две владе су се договориле да се могу вршити поруцбине разних војних и одбрамбених артикала, како би се што више искористили производни капацитети Југославије. Материјал је поручивала Влада САД-а у оквиру индивидуалне или колективне одбране земље. Југословенска страна се обавезала да ће овакве поруцбине ослобађати од пореза и такси. Пре овог споразума, производни капацитети били су само делимично искоришћени, а омогућен је већи прилив доларских средстава.¹¹¹

Највећи део каунтерпарт фондова из америчког дела трипартитне помоћи требао је да се током 1952. и 1953. године употреби на пројекте који ће појачати одбрамбену моћ ФНРЈ. Други део помоћи био је предвиђен за подизање пољопривредне производње. Каунтерпарт фондови за 1952. годину износили су 22 милијарде и 341 милион динара.

---

¹⁰⁸ *Месечни извештај*, ДА МСП, ПА, 1953, 78, САД, 49738, 16-17.

¹⁰⁹ Спровођене су две мере одузимања земље, прва 1945. и друга мера 1953. године.

¹¹⁰ М. Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018, 47-48.

¹¹¹ *Споразум о офшор (Off-shore) набавкама*, ДА МСП, ПА, 1953, 79, САД, 417930, 1.

Преговори о утрoшку динарских противредности америчке помоћи отпочели су у фебруару претходне године.¹¹²

Споразум о ослобађању каунтерпарт фондова између Владе ФНРЈ и Сједињених Држава закључен је 16. априла 1953. године. Резултат овог споразума било је осигурање сарадње између две владе, које су се договарале о избору пројеката и процедура.¹¹³

Трипартитна помоћ за 1951/52. годину, која је добијена у три наврата, била је следећа: у августу 1951. године (50 милиона долара), у јануару 1952. године (25 милиона долара) и у фебруару 1952. године (45 милиона долара). Укупна помоћ која је добијена овом приликом износила је 120 милиона долара. До 31. децембра 1952. године, укупна трипартитна помоћ износила је 182,75 милиона долара (од САД-а 130,25 милиона долара, од Велике Британије 33,90 милиона долара и од Француске 18,60 милиона долара).¹¹⁴

У САД-у је постојао предлог администрације да војна помоћ Југославији у 1953/1954. години износи 216 906 000 долара, а економска 45 милиона долара. По висини предлога ове војне помоћи Југославија се налазила на 4. месту у Европи. Испред ње су биле Италија (375 милиона), Француска (без Индокине 317 милиона) и Велика Британија (259 милиона). Што се тиче економске помоћи од 45 милиона долара, коју је предлагала администрација, стање је било следеће:

- Југославија – 45 милиона долара
- Грчка – 20 милиона долара
- Аустрија – 20 милиона долара
- Италија – 20 милиона долара
- Турска – 50 милиона долара
- Велика Британија – 100 милиона долара
- Берлин – 15 милиона долара
- Шпанија – 10 милиона долара

У погледу економске помоћи за Европу, висина новчаних средстава износила је 250 милиона долара. Око ове помоћи постигнут је споразум између Сената и

---

¹¹² *Антијугословенска пропаганда*, ДА МСП, ПА, 1953, 79, САД, 417931, 28. јул 1953.

¹¹³ *Споразум о ослобађању контрапарт фондова*, ДА МСП, ПА, 1953, 79, САД, 417761

¹¹⁴ *Трипартитна економска помоћ Југославији*, ДА МСП, ПА, 1953, 79, САД, 418413

Представничког дома, док је предлог владе био да та помоћ износи 300 милиона долара. Није предвиђена економска помоћ за Норвешку, Белгију, Холандију, Данску, Португал и Исланд.¹¹⁵

Милош Московљевић¹¹⁶, који је био доктор филологије и обављао функцију народног посланика, пише у свом дневнику да је Тито приликом говора у Броду, 17. маја 1953. године, признао да су сељачке радне задруге доживеле неуспех. Он критикује и Титов говор у Руми, 26. септембра 1953. године, у коме се говори да су задруге биле само нужност, док је с друге стране морао да нађе оправдање и за део руководства који је био за колективизацију и за сељаке који су претрпели доста штете. Према Московљевићевом писању, оне су раније истицане као нешто што је чисто социјалистичко достигнуће. Главни резултат такве политике био је пад извоза у периоду 1947-1951. године на 38 % у односу на извоз у 1939. години. Количина пшенице која је допремљена 1950-1953. године износила је 1,5 милиона тона, а кукуруза 324 тоне. За овакво стање је кривио сушу која је погодила Југославију и производњу која није пратила савремене токове. Американци су желели да промене економску политику Југославије као противуслугу за гарант зајмова које је добијала ФНРЈ, а замерали су и због претеране индустријализације.¹¹⁷

Везе између ФНРЈ и САД-а стално су прошириване, а то се огледало и у позивима на разне пријеме. Током августа и септембра 1953. године издато је више виза Американцима, него што је то био случај претходне године. Америчка штампа је писала углавном позитивно о Југославији, као земљи која је успела да се избори пред свим спољнополитичким изазовима.¹¹⁸

Југословенски представници у Сједињеним Државама одржавали су добре односе са руководством лутеранских цркава. Лутеранци су били трећа религијска (протестантска) деноминација по свом утицају и снази. Послали су у Југославију до

---

¹¹⁵ *Економски извештај*, ДА МСП, ПА, 1953, 80, САД, 410034, 17. јул 1953.

¹¹⁶ Милош Московљевић се укључио у политички живот крајем 1919. године уласком у Савез земљорадника, а биран је и више пута за народног посланика у Краљевини СХС. У априлу 1945. године постављен је на иницијативу др Благоја Нешковића за министра шума у влади републике Србије. Због његових опозиционих ставова према власти постављен је за опуномоћеног министра у Норвешкој 1947. године. Због критиковања рада Министарства спољних послова још једном је премештен у Каиро, а затим је после три месеца повучен и из Каира. У септембру 1953. године повукао се из политике после истека посланичког мандата.

¹¹⁷ М. Isić, „Deset godina komunističkog raja.“ *Miloš Moskovljević o Titovim pogledima na ekonomsku politiku (Dnevničke beleške 1949-1955. godine)*“, *Tito-videnja i tumačenja*, 144-146.

¹¹⁸ *Извештај о раду са Американцима у току августа и септембра 1953. године*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 42746, 31. децембар 1953.

1954. године помоћ у роби, храни, лековима и другим артиклима преко своје организације *Lutheran World Relief*. Вредност ове помоћи износила је преко 1 380 000 долара. То је црквена организација која је послала више помоћи од било које друге црквене организације.¹¹⁹

Закон о пољопривредној трговини, развоју и помоћи (Јавни закон број 480 или ПЛ480) или програм „Храна за мир“ био је програм који су успоставиле Сједињене Америчке Државе 10. јула 1954. године. Рок важења овог програма био је три године, а сума која је одобрена износила је 3 милијарде долара. Ова помоћ била је намењена групи неразвијених земаља и америчким пољопривредницима, како би се проширила спољна трговина, очувала стабилност цена и извозили пољопривредни вишкови. Новац којим је плаћала робу земља која је примала помоћ коришћен је за инвестиционе потребе те исте државе. Примаоци помоћи плаћали су робу у својој валути, а рок за примање помоћи био је годину дана.

Администрација за спољне послове (*Foreign Operations Administration* – ФОА) надгледала је спровођење овог програма, док није укинута јуна 1955. године. Затим је руковођење овим програмом преузела Администрација за међународну сарадњу (*International Cooperative Administration* – ИЦА). Поред програма ПЛ480 који је Југославија примала од Сједињених Држава од лета 1954. године, помоћ је долазила и кроз МСА (кроз секције 402 и 550).¹²⁰ За фискалну 1954. годину, Југославији је била одређена економска помоћ од 30 милиона долара, али је у пољопривредним вишковима било обезбеђено додатних 15 милиона долара и то је пренето амбасадору Владимиру Поповићу.¹²¹

Преговори у Вашингтону између амбасадора Поповића и секретара југословенске амбасаде у Вашингтону Мирка Брунера са помоћником секретара у Стејт департменту Робертом Марфијем и шефом одсека за Источну Европу Валвортом Барбуом вођени су 22. јануара 1954. године. Требало је утврдити потрошњу пшенице која је прво процењена на 102 000 тона месечно, а каније се та цифра повећала на 118 000 тона месечно. Ово је чинило разлику од 190 000 тона годишње. Извршена је процена вредности ове пшенице и утврђено је да износи између 13 и 14 милиона долара. Марфи је посебно истицао значај офшор поруцбина које су битне за подизање одбрамбене

---

¹¹⁹ Краћи извештај конзула Лончара о неким политичким акцијама овог конзула, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 42747, 2. март 1954.

¹²⁰ Југославија је 1957. године изашла из МСА програма.

¹²¹ М. Ј. Игрутиновић, *нав. докторска дисертација*, 72-74.

способности земље. Тада се спекулисало о економској помоћи у вредности од 30 милиона долара и о додатку у износу од 15 милиона долара у пољопривредним вишковима.¹²²

Министар за иностране послове Едвард Кардељ и амбасадор Ален изменили су писма 11. октобра 1952. године како би дошло до реализације трипартитне помоћи за 1952/1953. годину. У *Аиде мемоару* од 10. јула 1952. године, писало је да САД, Велика Британија и Француска имају циљ да Југославија одржи своју способност одбране и националну независност. Текст овог мемоара помиње се у писму које су три владе послале државном секретару за иностране послове Кочи Поповићу, када се говорило о економској помоћи за 1953/1954. годину. Овај мемоар био је подлога за размену нота 7, 9. и 10. фебруара 1955. године.

Југославија је ипак успела да остане доследна својим идејама и својој политици и поред покушаја мешања страних држава у њене унутрашње ствари. После Марфијеве посете, у септембру 1954. године, САД су најавиле испоруку од 400 000 тона пшенице. Од ове количине пшенице, обећано је да ће 150 000 тона бити дато у оквиру секције 402, која је предвиђала продају за домаћу валуту. Када је Темпо преговарао са Стејт департаментом у Вашингтону, новембра 1954. године, покушано је да се динарска средства, која се добију из САД-а, дају на зајам са роком отплате од 40 година како би се подигла југословенска привреда. Са тиме се Темпо није сложио, па су Американци повукли овај предлог. То је покушано и са остатком од 450 000 тона пшенице која је требала да се прода за динаре. Покушано је и почетком 1954. године да се давање остатка од 10 милиона долара веже за Тршћанско питање.¹²³

Влада ФНРЈ је имала своје економске кадрове у Сједињеним Државама који су радили на реализацији економске помоћи. Током 1954. године укинут је Трговачки биро у Њујорку, а као резултат повлачења трговинског и економског саветника из Амбасаде ФНРЈ у Вашингтону, одлучено је да у САД-у и Канади раде један економски саветник у Амбасади ФНРЈ у Вашингтону, један помоћник и један конзул у Генералном конзулату ФНРЈ у Њујорку. Пад извоза је видљив у податку да је 1953. године извезено 10 000 тона олова мање него у 1952. години, па се укупан извоз

---

¹²² FRUS, 1952-1954, Vol. VIII, No. 686, *Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of Eastern European Affairs (Barbour)*, Washington, January 22, 1954, pp. 1367-1369.

¹²³ *Економска помоћ Западних земаља*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 418080, 2-5.

смањио за 900 милиона динара. Поред тога, постојао је пад цена обојених метала, а земља је имала доста штете коју је изазвала суша.

Током 1953. године Југославија је успоставила већу трговинску размену са Блиским истоком, Јужном и Југоисточном Азијом, Далеким истоком, Африком и Јужном Америком. Видљив је и пад извоза бакра за разлику од 1952. године, када је извезено 5 346 тона блистер бакра¹²⁴, чија је вредност процењена на 1 125 милиона динара. Ипак, за Југославију је било добро да настави економску размену, јер су јој биле потребне сировине, машине и резервни делови из Сједињених Држава. Била су јој потребна средства како би исплатила зајмове од Експорт-импорт банке.¹²⁵

Када се водила дискусија о трипартитној помоћи, током фебруара, марта и априла 1953. године, говорило се о платном билансу и дефициту буџета. Дефицит буџета је износио 127 милиона долара, а било је предвиђено да се увезе 300 000 тона пшенице и 20 000 тона масти. У априлу месецу 1954. године вођени су преговори о додатној помоћи. Дефицит за 1953/1954. годину порастао је на 197,9 милиона долара. Увоз пшенице је повећан за 550 000 тона, а масти на 30 000 тона. Овај дефицит од 197,9 милиона умањен је за 113,7 милиона долара економске помоћи и још 4 милиона од инвестиционог кредита добијеног у Немачкој, па је онда износио 80,2 милиона долара.¹²⁶

Када се на крају 1953. године говорило о укупном стању задужења, утврђено је да оно износи 119,5 милијарди динара. На дугорочне кредите и национализовану имовину отпадало је 46,6 милијарди динара (39 %), на средњорочне обавезе 55,9 милијарди (47 %) и на краткорочне кредите 16,9 милијарди (14 %).¹²⁷

Привредна ситуација у Сједињеним Државама почетком 1954. године није била на завидном нивоу због смањења пословне активности. Савет економских саветника председника Ајзенхауера и Федерални резервни систем изнели су податке да је у марту 1954. године вредност бруто производње била 359 милијарди долара. На основу тих података долази се до закључка да је производња опала за 4,5 милијарди долара у односу на задњи квартал 1953. године. Број незапослених у марту 1954. био је 3,7

---

¹²⁴ Сирови топионичарски бакар.

¹²⁵ *Питање економских кадрова у нашим представништвима у САД и Канади*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 417234, 14. мај 1954, 1-3.

¹²⁶ *Белешка за друга Б. Црнобрњу, дискусија о помоћи 1953/1954*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 417234, 8. мај 1954, 1.

¹²⁷ *Питање наших дугова у иностранству и мере за њихово санирање*, АЈ, КПР 837, III-Б-1-6, 8.

милиона људи. Без посла су остајали они који су радили у индустрији. Пад броја незапослених у индустрији био је показатељ пада индустријске производње, која је била мања за 10 % у односу на јул 1953. године. Једино се види пораст у залихама готове робе чија је вредност била 80,3 милијарде долара, за разлику од 1953. године, када је та роба имала вредност од 77,6 милијарди. Оно што је било карактеристика за овај период било је опадање потражње за пословним кредитима.¹²⁸ Радило се на томе да се смање издаци за наоружање на 48-49 милијарди долара до краја 1954. године.¹²⁹

У предлогу помоћи за 1955. годину, администрација у САД-у предложила је да се издвоји 3,5 милијарди долара за све видове помоћи, под изговором чувања мира у свету. Од ове суме трећина целокупног програма требало је да иде за Индокину, а 70 милиона на војне инсталације за Формозу, Турску и Југославију. По секцији 550, на Југославију је утрошено 25 милиона долара.¹³⁰

Председник Ајзенхауер је поднео Конгресу 21. јануара 1954. године предлог буџета за фискалну 1954/1955. годину. Укупан дефицит буџета износио је 2 милијарде и 928 милиона долара. Овде се спомиње раст броја незапослених и пад индустријске производње, јер се буџетски приходи нису остварили онако како су замишљени, а постојала је опасност да се додатно повећа дефицит у буџету. Демократе су критиковале владу да није успела да оствари контролу над трошењем државног новца, док су републиканци углавном прихватили извештај, иако нису баш сви били одушевљени што је настављено са давањем економске помоћи другим државама. Дискусија у Конгресу текла је у правцу да се реше важна питања као што су јавни дуг, таксе, народна одбрана и помоћ иностранству.

Најважнија ствар за поправљање привредне ситуације било је смањење таксе на „бизнис“. Тако се повећавало улагање у акције како би се омогућило корпорацијама да дођу до великог капитала. То би резултирало повећањем производње и смањивањем броја незапослених. Републиканци и демократе нису се слагали са овим, већ су сматрали да треба повећати куповну моћ становништва смањивањем таксе на доходак појединаца.¹³¹

---

¹²⁸ *Политички извештај амбасаде, привредна структура у САД*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 45843, 1.

¹²⁹ *Исто*, 10.

¹³⁰ *Политички извештај амбасаде, предлог помоћи за 1955. годину*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 45843, 1.

¹³¹ *Економски извештај 2. марта 1954*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 49413, 1-2.

Табела 7:

Расподела економске помоћи Сједињених Америчких Држава 1953. године (у милионима долара)	
подручје	износ
Европа	1 248,8
Далеки исток	218,8
Блиски исток и Јужна Азија	358,3
Африка	4,5
остала подручја	45,6
укупно	1 876,0
Извор: ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418076, 1.	

Табела 8:

Буџет САД за фискалну 1954/1955. годину (у милионима долара)			
приходи	износ прихода	расходи	износ расхода
таксе на доходак појединца	30 324	национална безбедност	44 860
таксе на доходак корпорација	20 264	ветерани	4 192
таксе на промет	10 239	спољни послови и финансије	1 250
остали расходи	10 415	камате	6 875
Одбици	-8 600	остало	8 393
укупно	62 642	укупно	65 570
дефицит	2 928		
Извор: Економски извештај 2. марта 1954, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 49413, 1.			

На народну одбрану је и даље одлазило много из буџета, чак 68 % средстава.¹³² Доста значаја се даје ваздухопловству, за чије издржавање су повећани издаци. Планирано је да се у наредне три године повећа број авиона са 33 000 (трећину су чинили џетови) на 40 000 (половина од овог броја требали су да буду џетови). Али ипак су се смањили издаци за одбрану за 4 милијарде у односу на претходну годину. Кадрови у авијацији су се повећавали, док се копнена армија смањила са 3 400 000 на 3 000 000 војника. Смањен је и буџет морнарице и он је износио 10,5 милијарди долара.¹³³

Посебну пажњу око извоза пољопривредних вишкова из Сједињених Држава заузима секција 550, која је донета на основу Закона о узајамној безбедности и Закона број 216 о хитној помоћи. Председник САД-а могао је да продаје пољопривредне вишкове другим земљама, чија вредност није прелазила 250 милиона долара. Државе које су куповале пољопривредне вишкове могле су да их плате у националној валути. Закон број 216 допуштао је председнику да помогне некој другој држави уколико је она у опасности од неких елементарних непогода (као што је био случај са сушним годинама у Југославији). Ограничење продаје пољопривредних вишкова се од јула 1953. године повећало на 500 милиона, а у јануару тражено је да се повећа на милијарду долара. Од почетка априла вођени су преговори о продаји вишкова по секцији 550 и са Југославијом, када је постигнут споразум о суми од 15 милиона долара.¹³⁴

Међународни монетарни фонд (ММФ) одобрио је Југославији доларска средства током 1949. године. Први кредит је износио 3 милиона, који је одобрен 23. септембра, а други од 6 милиона одобрен је 26. октобра. Захваљујући овом добијеном новцу могао је да се набави памук, фармацеутске сировине, нафтни деривати, техничке масноће, резервни делови за возила и лекови. На ову позајмицу коју је дао ММФ није узимана никаква камата.

Од Експорт-импорт банке узета су три кредита у укупној вредности од 55 милиона долара. Један зајам је закључен 1949. године, а друга два зајма 1950. године. Уговором са ЕКСИМ банком од 18. јануара 1952. године, ова три зајма конвертована су у

---

¹³² У 1954/55. години на националну безбедност одлазило је 44,9 милијарди долара, за разлику од 50,3 милијарде у 1952/53. години или 48,7 милијарди колико је одлазило у 1953/54. години.

¹³³ *Економски извештај 2. марта 1954*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 49413, 5.

¹³⁴ *Преглед извоза пољопривредних вишкова из САД на основу специјалних законских овлашћења*, ДА МСП, ПА, 1954, 82, САД, 44994, 21. април 1954, 1-2.

јединствену обавезу. Захваљујући конверзији дугова, рок за прву рату кредита померен је на 16. јул 1954. године, док је рок за отплаћивање целог кредита продужен са 10 или 7 на 14 година. Рок за исплату последње рате био је 16. јануар 1968. године.

Југославија је узела три зајма и од Међународне банке. Дрвни зајам је закључен за куповину опреме за дрвну индустрију и шумарство у износу 2 700 000 долара. Овај зајам, који је закључен 1949. године, био је у целости отплаћен. Први инвестициони зајам износио је 28 милиона, а закључен је 1951. године. Новац је искоришћен за подизање предузећа металне индустрије, керамике, хемијских постројења, пољопривреде, транспорта, цементне индустрије и шумарства. Отплата овог зајма почињала је 15. априла 1955. године, а требала је да траје до 1976. године. Други инвестициони зајам износио је 30 милиона и закључен је 11. фебруара 1953. године. Новац од овог зајма се користио за подизање разних индустријских објеката. Њујоршка *Chase* банка преко Народне банке ФНРЈ дала је средства у износу од 8 милиона долара. Поред овога, остало је нерешено питање предратних дугова.¹³⁵

Потреба за увозом пшенице у економској 1953/1954. години попела се на 430 000 тона. У децембру 1953. године срачунало се да та количина пшенице није довољна, већ се потреба попела на 550 000 тона. У фебруару 1954. године, количина пшенице која је требала да се увезе попела се на 850 000 тона, како је закључило Савезно извршно веће.¹³⁶ Ова количина пшенице подмирила је потребе до септембра 1954. године. Принос пшенице је био знатно већи 1953. године (2 800 000 тона), за разлику од 1952. године (1 800 000 тона). У току друге половине 1953. године увезено је 85 000 тона пшенице из Сједињених Држава.¹³⁷

Поред већ добијених 15 милиона долара по секцији 550, Југославији је омогућено од марта 1954. године да може да купи пшеницу у вредности од 10 милиона долара. На састанку са Киленом 20. марта, Темпо је прихватио услов да се одобрени износ од 10 милиона веже за могућност употребе динарске противвредности за плаћање офшор поруџбина. Овај услов је био врло неповољан за Југославију, али је 23. марта на

---

¹³⁵ *Дугови ФНРЈ у САД*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417196, 20. јануар 1954, 3-5.

¹³⁶ Савезно извршно веће је успостављено 1953. године и преузело је надлежности Владе ФНРЈ. Његове чланове је бирала Савезна народна скупштина и састојало се од најмање 15 чланова, који су вршили надзор над радом савезне управе, старало се о спровођењу законе, као и друге надлежности.

¹³⁷ *Увоз пшенице у економској 1953/54*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 48536, 22. фебруар 1954, 1-2.

састанку Темпа и Павличића са Киленом истицано да је ово морало да се уради, јер Југославија није могла очекивати 100 000 тона пшенице из Турске.¹³⁸

У новом споразуму о ослобађању контрапарт фондова, који је састављен 16. априла 1954. године у Београду, ФНРЈ и САД на основу 8. члана Споразума о економској сарадњи од 8. јануара 1952. године, усагласиле су се о употреби специјалних фондова. ФНРЈ је могла да подиже износе са специјалног рачуна у сврхе за које се усагласила са Владом Сједињених Држава. Овим споразумом утврђене су процедуре на основу којих су се ослобађала средства са специјалног рачуна.¹³⁹

Два велика пројекта која су покренута током 1954. године била су закључивање уговора о кредиту за рудник бакра у Мајданпеку и фабрику букове целулозе, која се градила у Лозници. Дата су овлашћења предузећу „Југотехна“ и Народној банци ФНРЈ да почну преговоре око закључивања уговора са француском фирмом Компадек (*CODEC/ Compagnie pour l' etude et le developement des echanges Commerciaux, Paris*). Одлуку о овлашћењима дало је Савезно извршно веће још 6. маја. Уговор је потписан између предузећа „Југотехна“ у Београду и фирме Компадек 21. и 23. новембра претходне године. Средства која су одрђена за финансирање целулозе износила су 8-10 милиона долара. Овај новац стављен је у националним валутама на располагање у Француској, Белгији и Шведској, са роковима отплате који су распоређени у десет шестомесечних једнаких рата. Новчана средства за финансирање Мајданпека износила су 18 милиона долара, где је 10 милиона узето у Француској и Белгији, а 8 милиона у САД-у. Француској и Белгији се плаћало у десет полугодишњих рата, а САД-у у деветнаест једнаких полугодишњих рата.¹⁴⁰

После великих поплава које су погодиле област Средње и Источне Европе, председник Ајзенхауер изразио је спремност Владе САД да пружи помоћ поплавленим подручјима. Поплава је изазвала велику штету насељима и усевима који су се налазили поред Дунава, а посебно су биле велике штете у Југославији, Мађарској, Чехословачкој, Немачкој и Аустрији. САД су указале хитну помоћ Аустрији и Западној Немачкој у преко потребним животним намирницама. Помоћ је могла да се дели путем организације Црвени крст и да се шаље медицински материјал. Мисија за економску

---

¹³⁸ *Проблематика по секцији 550 и увозу пшенице.*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417704, 26. март 1954.

¹³⁹ *Споразум о ослобађању контрапарт фондова*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417940, 16. април 1954, 1-3.

¹⁴⁰ *Белешка о закључивању уговора о кредиту за набавку опреме за рудник бакра Мајданпек и Фабрику букове целулозе*, АЈ, КПП 837, III-Б-1-ц, 21. мај 1954, 1-2.

помоћ на челу са Киленом хтела је средином јула да надлети авионом поплављена подручја, како би се виделе последице штете. Током поплаве страдао је велики број људи у руднику у Бановићима, па су зато у Амбасади САД имали проблем са набавком угља. Помоћ се могла санирати путем пакета који су могли бити послати преко Црвеног крста или путем пошиљке у храни из САД-а из пољопривредних вишкова.¹⁴¹

Табела 9:

Економска помоћ САД европским земљама од почетка Маршалове помоћи до 30. јуна 1954. године (у милионима долара)	
*укључује продаје по секцији 550 за националну валуту (за привреду и војску)	
Аустрија	723,2
Белгија-Луксембург	556,5
Данска	278,9
Француска	3 188,9
Западна Немачка	1 491,6
Источна Немачка	18,0
Исланд	34,6
Ирска	146,2
Италија	1 597,8
Холандија	984, 1
Норвешка	274,7
Португалија	49,8
Шпанија	147,5
Шведска	106,8
Трст	31,8
Велика Британија	3 785,6
Југославија	291,0
Турска	362,3
Грчка	808,8
Извор: <i>Економска помоћ САД европским државама</i> , ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418076, 1.	

¹⁴¹ *Забелешка о поплавама*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417609, 31. јул 1954, 1-2.

Меморандум о споразуму између САД и ФНРЈ о офшор испорукама сачињен је у Београду 18. октобра 1954. године. Одређени су још једном принципи по којима ће се офшор пошиљке испоручивати из САД-а у Југославију.¹⁴²

Роберт Марфи, који је дошао у посету Југославији, разговарао је 15. септембра 1954. године са председником СИБ-а Светозарем Вукмановићем-Темпом. Марфи се посебно интересовао за питање пољопривреде и увоза пшенице. Темпо је истицао да је суша главни разлог што није могло да се постигне уравнотежење платног биланса у 1954. години. Марфи је пре доласка у Београд разговарао са председником Међународне банке, господином Блеком, који је рекао да разуме ситуацију у којој се налазила Југославија због последица сушне године. Темпо је истицао да држава у 1954. години даје веће инвестиције за пољопривреду и прерађивачку индустрију.

Донето је низ других мера како би се побољшала пољопривредна производња, као што су укидање откупа, промена система опорезивања, наследне таксе и друге мере. Оснивани су разни институти за развој ратарства, сточарства, воћарства и других привредних грана, како би се повећали приноси по хектару. Радило се доста на осавремењавању механизације, употреби бољег семена и ђубрива. Кукуруз се све мање троши за људску исхрану, док је повећана потрошња пшенице, посебно после укидања принудних мера у пољопривреди када је уведено слободно тржиште. Због једноличне структуре исхране становништва, у Југославији се трошило дупло више пшенице него у неким западним земљама (мање се троше пиринач, поврће и воће). Због подбачаја жетве пшенице, крајем 1954. године морало је да се увезе више пшенице него обично. Темпо је проценио да је потребна количина од око 1,3 милиона тона.

На састанку се још говорило о помоћи Сједињених Држава да се санирају средњорочни дугови Југославије, јер су они представљали проблем нормалног функционисања са другим државама у иностранству. Поготово су били неповољни краткорочни кредити за Југославију. Зато је било битно развити добру привредну сарадњу између две државе, и средити односе између Југославије и других западних земаља.¹⁴³

---

¹⁴² Меморандум о споразуму између Сједињених Америчких Држава и Југославије у погледу офшор испорука, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 417866, 1. децембар 1954, 1.

¹⁴³ Белешка о разговору између подпредседника Савезног извршног већа друг С. Вукмановића-Темпа и г. Роберта Марфија, вођеног 15. септембра 1954. год. У 11:30 час. У Београду, АЈ, КПР 837, I-3-а/107-25, 1-5.

Председник Тито и заменик сталног државног подсекретара Стејт департамента, Роберт Марфи, разговарали су на Брионима 17. септембра 1954. године. Ова два политичара већ су се срела у Италији 1944. године, а приликом Марфијеве посете Југославији разговарали су о актуелној политичкој ситуацији и наставку економске помоћи. Американци су желели да укључе Немачку у НАТО, а да она сама постави ограничење свог наоружања (предвиђено бројчано стање армије од 12 дивизија).¹⁴⁴ Тито је истакао на крају разговора да је жетва пшенице била лоша. Уместо планираних 2,5 милиона тона, пожњевено је 1,6 милиона тона колико није планирано. У разговору је утврђено да Вашингтон спрема да испоручи 400 000 тона, поред већ договорених 850 000 тона.¹⁴⁵

Вукмановић је средином новембра 1954. године посетио Вашингтон, где се разговарало о испоруци пшенице Југославији. У Вашингтону је обавештен да ће Сједињене Државе поклонити Југославији 850 000 тона пшенице, али под условом да се 90 % каунтерпарт фондова од бесплатне помоћи употреби за унапређивање југословенске привреде, док се 10 % користило за потребе Владе САД-а у Југославији. До доласка југословенске делегације у Вашингтон, издато је одобрење за још 275 000 тона да се поклони, поред 150 000 тона које су САД већ дале као поклон. После повратка југословенске делегације у Југославију, Американци су предали нацрт споразума од преосталих 425 000 тона преко своје амбасаде. Пошто је тај споразум садржао одредбу да се пшеница купује за динаре, које су Американци могли да употребе за јачање одбрамбене способности Југославије, а не да се даје као поклон како је договорено, југословенска страна је то оценила као мешање у унутрашње ствари.

Споразум о решавању овог питања потписан је 5. јануара 1955. године, где је предвиђено да се испоручи Југославији 425 000 тона пшенице и памук у вредности од 10 милиона долара. Средства су искоришћена за изградњу Јадранског пута, а новац од испоруке памука био је уплаћен на рачун Министарства финансија Сједињених Америчких Држава код Народне банке ФНРЈ.¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ Забелешка о разговору председника републике Јосипа Броза Тита са замеником сталног државног подсекретара Стејт Департамента Робертом Марфијем на Брионима, АЈ, КПР 837, I-3-а/107-25, 17. септембар 1954, 1.

¹⁴⁵ FRUS, 1952-1954, Vol. VIII, No. 276, *The Ambassador in Yugoslavia (Riddleberger) to the Department of State*, Belgrade, September 17, 1954, pp. 543-545.

¹⁴⁶ Споразум о пшеници и памуку са САД, АЈ, КПР 837, III-Б-1-ц, 6-7.

4.3 Југословенско-америчке економске супротности (1955-1956)

Пораст индустријске производње током 1954. године је главна карактеристика југословенске привреде, а огледа се у повећаном извозу сировина. Међутим, Југославији је недостајало добро снабдевање струјом, посебно у другој половини године. Руководства предузећа имала су већи степен самосталности, јер је држава предузимала програм децентрализације. Иако је циљ економске помоћи да се повећа животни стандард у Југославији, он ни током 1954. године није био на завидном нивоу, као и ниво личне потрошње. У САД-у су веровали да уколико дође до смањења утицаја предузећа, то је могло довести до смањења економског раста.

Рађено је на поспешивању пољопривредне производње на тај начин што су повећане цене житарица, давани су повољни кредити за куповину ђубрива, семена, стоке и машина како би се осавременила производња. Одзив сељака за подизање ових кредита био је мали због неповерења, јер су сумњали у крајње намере режима. После укидања обавезног откупа, сељаци су слободније обављали производњу, како је установљено анкетом која је спроведена средином јануара 1955. године.¹⁴⁷

Споразум о пољопривредним вишковима склопиле су ФНРЈ и САД, 5. јануара 1955. године, са надом да ће се проширити трговина између ове две државе. Динари од пољопривредних производа употребљавали су се за обострану корист. Влада САД-а преузела је на себе обавезу да испоручи 425 000 тона пшенице и памука у вредности од 10 милиона долара. Пшеница и памук испоручивали су се на основу Закона о развоју и пољопривредне трговине и помоћи из 1954. године, а наведене количине морале су се испоручити Југославији до 30. јуна 1955. године. Од средстава добијених овом приликом 90 % је коришћено за подизање одбрамбене способности, а 10 % за потребе Владе САД.¹⁴⁸

Дана 5. јануара 1955. године потписан је и трговински и платни споразум са Совјетским Савезом. Овај споразум, који је потписан у Москви, предвиђао је током године размену у укупној вредности од око 20 милиона долара. Споразум је био покушај што бољег успостављања трговинских односа са Совјетским Савезом.

---

¹⁴⁷ „Glavni trendovi 1954. godine“, *Dokumenta CIA*, 114-115.

¹⁴⁸ Споразум о пољопривредним вишковима између Федеративне Републике Југославије и Сједињених Држава Америке, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 417716, 5. јануар 1955.

Табела 10:

Трговински и платни споразум ФНРЈ са Совјетским Савезом (5. јануар)					
извоз у СССР			увоз из СССР-а		
роба	количина (у тонама)	вредност робе (у мил. долара	роба	количина (у тонама)	вредност робе (у мил. долара)
месо (говеђе, свињско, овчије)	4 000		памук	500	
месне конзерве	1 000		нафта	130 000	
дуван	2 000		авио бензин	4 000	
кудеља	2 000		нафтни деривати		0,2
калцијум- карбид	1 500		рото-хартија	4 000	
каустична сода	3 000		антрацит	15 000	
амонијачна сода	1 500		манганова руда	3 000	
рафинада	4 000		азбест		0,5
цигарет папир	300		хемијски и фармацеутски производи		0,5
вунене тканине		1	машине		0,5
праћена кожа		0,5	магнезијум		0,015
фурнир		0,5			
машине		0,5			
црево		0,035			

Извор: *Трговински и платни споразум са СССР-ом*, АЈ, КПР 837, III-Б-1-ц, 9.

Совјетски Савез није био заинтересован за испоруку суве шљиве зато што им није одговарала цена. Југословенска страна је спустила цену, а количина која је требала да се извезе је повећана са 3 200 тона на 3 700 тона.¹⁴⁹ Трговински споразум од 5. јануара био је први споразум са Совјетским Савезом после 1948. године.

Индекс индустријске производње у Југославији порастао је од 1949. до септембра 1954. године када је износи 209, за разлику од 1949. када је износио 157 поена. Због отпора сељака и великих суша пољопривреда се и даље није развијала. Бруто национални производ (*GNP*) је у периоду 1953/1954. године износио 3,7 милијарди

¹⁴⁹ *Трговински и платни споразум са СССР-ом*, АЈ, КПР 837, III-Б-1-ц, 11. јануар 1955, 9.

долара годишње.¹⁵⁰ Југославенска економија могла је да опстане захваљујући кредитима и бесповратној помоћи коју је добијала од западних земаља. Успостављање бољих трговинских односа са совјетским блоком видно је током 1954. године, када су склопљени краткорочни уговори са државама блока, изузев Албаније и Кине. Укупан југословенски извоз у Западну Европу износио је 69 % укупног извоза, за разлику од 77 % колико је износио укупан извоз у 1952. години.¹⁵¹

Почевши од 1949. па до почетка 1955. године Југославија је закључила краткорочне и дугорочне кредите и зајмове у иностранству у укупном износу од 311,5 милиона долара. Од ове суме 113 милиона одлазило је на дугорочне, а 198,5 милиона долара на краткорочне кредите. Кредити за Вискозу и термоелектране Шоштањ, Какањ и Колубара, узети од 1953. и надаље, нису морали да буду исплаћени до краја 1954. године, какав је био случај са другим средњорочним кредитима. Због одлагања кредита, до краја 1954. године отплаћено је свега 30,3 милиона долара средњорочних кредита од предвиђених 90 милиона. Ексим банци је исплаћено 1,2 милиона долара, док је отплата средњорочних кредита одложена до 1961. године. На дан 31. децембра 1954. године, када су се сабрали дугорочни, средњорочни и краткорочни кредити, дуговање по националној имовини, клириншки рачуни, клизна скала и друге ставке, укупно задужење у иностранству износило је 436 400 000 долара.¹⁵²

О обавезама Југославије према иностранству расправљало се на конференцији веровника, а посебно је требало разговарати о краткорочним и средњорочним кредитима. Југословенска страна је желела да рок плаћања ових кредита одложи за 15 година. Главни задатак на тој конференцији био је да се изврши одлагање 138,7 милиона долара на 15 година, успостављање повољних каматних стопа које се крећу од 4,5 до 8,5 % и претварање средњорочних кредита у дугорочне зајмове.¹⁵³

Техничка помоћ из Сједињених Држава, коју је приредила ФОА (Администрација за спољне послове), била је од посебног значаја за покретање електропривреде. Покренут је пројекат „Пренос, дистрибуција и развој југословенске електропривреде“ Овај

---

¹⁵⁰ У наведеном периоду у Грчкој је бруто национални производ износио 1,8 милијарди, а у Турској 5,4 милијарде долара.

¹⁵¹ „Југославија и њена будућа оријентација, 1955.“, *Dokumenta CIA*, 138-139.

¹⁵² Дугорочни кредити су износили 111 750 000 милиона долара, средњорочни 168 290 000, краткорочни кредити 65 767 000 долара, дуговање по националној имовини 43 496 000, а разне друге ставке су износиле 47 108 000 долара.

¹⁵³ *PRO MEMORIA о конференцији веровника*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418578, 16. фебруар 1955, 1-6.

пројекат је израдио инжењер Гвидо Преци, а новчана средства која су била намењена за пројекат износила су 115 000 долара. Постојали су још додатни путни трошкови за експерте који су требали да дођу у Југославију. Техничка помоћ је затражена да би се решио проблем пројектовања изградње и погона хидроелектрана.¹⁵⁴ Било је потребно стручњака ради пројектовања брана, тунела и због истраживачких радова. Поред хидроелектрана, требало је пројектовати модерне термоелектране и преносне мреже далековода.¹⁵⁵

Народна банка ФНРЈ је до 31. децембра 1954. године имала издатих меница у вредности од 20,4 милиона долара и 17,7 милиона неискоришћених гаранција. То чини цифру од 38,1 милион долара. Почетком 1955. године разјашњене су краткорочне обавезе и предат је меморандум Ексим банци у коме се наводи да је ради заокруживања ово стање износило 40,1 милион и да се то има у виду при решавању дуговања. Сума од 38,1 милион искоришћена је за широку потрошњу, опрему и сировине и репродукциони материјал.¹⁵⁶

Жига Водушек, дипломатски службеник у Амбасади САД-а задужен за економска питања, водио је 29. марта 1955. године разговор са Велком, економистом Експорт-Импорт банке. Водушек му је предао податке о доларском приливу, а Велк је рекао да сматра да су доларске обавезе погодније него краткорочни недоларски дугови. Управни одбор је интересовао правац кретања југословенског извоза за доларе изван Сједињених Држава. Водушек је рекао да задужења доста оптерећују привреду и да се краткорочна задужења могу решити дугорочним зајмом. На краткорочне дугове долазила је велика камата, па је роба била преко 25 % скупља. Решавање привредних проблема било је кључно за успостављање бољих економских и трговинских веза са земљама Западне Европе. Велк је рекао да ће тражити од ФОА детаљније податке о доларском приливу.¹⁵⁷

Председник Двајт Ајзенхауер је поднео предлог администације, 20. априла 1955. године, о томе колика је висина помоћи која треба да се испоручи у иностранство за 1955/1956. годину. Иако је претходне године Конгрес изгласао престанак давања

---

¹⁵⁴ Југославији је недостајало боље снабдевање електричном енергијом, па је зато било потребно изградити добру електропривреду.

¹⁵⁵ *Техничка помоћ у оквиру ФОА за проблеме југословенске електропривреде*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 417807

¹⁵⁶ *Разјашњење краткорочних обавеза*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418578

¹⁵⁷ *Забелешка о разговору са Велком, економистом Експорт-Импорт банке САД на дан 29. марта 1955. године*, ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 46987, 1-2.

економске помоћи, према предлогу администрације помоћ је настављена и даље у три вида као војна, економска и техничка. Помоћ иностранству била је неизоставни елемент америчке спољне политике, а према предлогу износила је 3,35 милијарде долара, за разлику од претходне године када је износила 3,25 милијарде. Највећи део средстава био је намењен Југоисточној Азији, због спољнополитичке претензије Сједињених Држава према овом делу света. Како би се простор Азије што више везао за САД, планирано је оснивање фонда из кога ће се давати зајмови и поклони на дужи временски период. Економску помоћ у Европи још су примале Југославија, Грчка, Турска, Западни Берлин и Шпанија, пре свега ради јачања војних снага у овим државама.

Смањен је износ за офшор поруџбине са 300 милиона, колико су износиле у претходној години, на 247 милиона долара. Предвиђено је 14 милиона Канади, 219,6 милиона Европи, а 11,4 милиона долара на Далеки исток. Да су офшор поруџбине коришћене у сврхе политичког притиска, види се на примеру једне фабрике у Италије, када је повучена поруџбина у износу од 25 милиона, зато што су комунисти у њој преузели синдикат. По секцији 402 била је предвиђена сума од 250 милиона долара, док су се пољопривредни вишкови пласирали по Закону о пољопривредним вишковима. Фонд за специјална оружја (*Mutual Weapon Development Program*) коришћен је за помагање производње нових врста оружја које није нуклеарно, а током 1954. године издвојена су средства у износу од 19 094 500 долара. Примаоци овог програма у тој години биле су Француска, Белгија, Италија, Велика Британија, Холандија и Норвешка.¹⁵⁸

Жига Водушек је још једном разговарао са Велком 6. маја 1955. године у Вашингтону. Пре овог разговора Водушек је био код председника Ексим банке, Едгертона, са којим је разговарао о томе да Велк направи анализу о југословенском стању. О овоме је Едгертон известио једним писмом југословенског амбасадора у Сједињеним Државама Леа Матеса. Када је Велк говорио о спољним југословенским дуговима, дошао је до цифре од око 400 милиона долара. У анализи се наводи да је југословенски извоз опао са 36 милиона на 22-23 милиона долара.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ *Извештај о америчкој помоћи иностранству према предлогу администрације Конгресу за 1955/56. године*, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 47032, 7. мај 1955, 1-6.

¹⁵⁹ *Забелешка о разговору са Велком, економистом Експорт-Импорт банке САД, Вашингтон, 6. маја 1955*, ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 47026, 6. мај 1955, 1.

Југословенска страна се интересовала средином 1955. године да се заврше преговори око каунтерпарт фондова. По овом програму, динарска средства из секције 550 требала су да се употребе за изградњу пута Загреб-Љубљана, за шта је стављено на располагање 3 милијарде динара. По другим пројектима, 6 милијарди ишло је за изградњу Копра и 15 милијарди динара за Јадрански пут. Акумулираних 40 милијарди динара предвиђено је да се утроше за армију, пољопривреду, саобраћај, индустрију, здравство и туризам. Од средстава за пољопривреду предвиђено је да се 8 милијарди динара искористи за субвенције за вештачка ђубрива, заштиту пољопривредних култура, пољопривредне машине и огледни и пропагандни рад, а 4 милијарде и 400 милиона динара за железничку пругу Београд-Бар и мост на Сави код Београда.

Пошто су Американци били против великог утрошка субвенција у пољопривреду, југословенска страна је предложила уместо тога да се 1,3 милијарде утроше на кланице и хладњаче. Није се смело дозволити да се прихвати амерички предлог о проширивању кредитних могућности, јер би то било мешање у кредитну политику Југославије. Американци су били и против давања новца за изградњу пруге Београд-Бар, већ да се новац утроши за пут Загреб-Љубљана, Јадрански пут, пут Београд-Скопље, пут Босански Брод-Сарајево-Сплит и за мост на Сави. Југословенска страна могла је да прихвати евентуално пут Београд-Скопље као уступак Американцима, затим до 1,5 милијарде за мост Сави, а остатак за пут Загреб-Љубљана. Размишљало се и о предлогу од 750 милиона динара за изградњу хотела „Метропол“ у Београду.¹⁶⁰

Предлог Владе САД за помоћ Југославији у 1955/1956. години био је 40,5 милиона долара, а Конгрес је то потврдио. Представнички дом је изгласао наведену цифру, док је Сенат смањио ту суму на 34 милиона долара. Југословенска страна се надала компромисном решењу између Конгреса и Сената.¹⁶¹ Спуштање помоћи на 34 милиона долара Сенат је правдао да је то учињено због недовољне сарадње Владе ФНРЈ у контроли коришћења помоћи, док је стварни разлог био поправљање односа Београда и Москве током 1955. године.¹⁶²

У разговору између Темпа и амбасадора Џејмаса Ридлбергера, пре Темповог путовања у Москву, говорило се о томе како су се пореметили односи између САД-а и Југославије. Темпо је рекао да је потребно решити проблем краткорочних и

---

¹⁶⁰ *Извештај о стању преговора по СР фондовима*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418203, 18. јун 1955, 1-3.

¹⁶¹ *Стање америчке помоћи (1955-1956)*, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 410017, 23. јул 1955, 1.

¹⁶² М. Ј. Игрутиновић, *нав. докторска дисертација*, 101.

дугорочних кредита, како би се осигурала економска политика ФНРЈ. Привредно односи са Немачком нису били на завидном нивоу, а југословенска страна радила је на решавању дугова у Великој Британији, Француској и Белгији. Темпо је рекао да Американци не морају да се брину за спољну политику Југославије и да се она неће водити на штету Сједињених Америчких Држава.¹⁶³

Американци су стално пратили развој односа Југославије и Истока, а посебно их је интересовало да ли Југославија извози стратешке материјале у друге социјалистичке државе. Иако су подржали нормализацију односа са Истоком, Американци су сматрали да ће то штетити економским односима Југославије и Западом, како је то оценило југословенско руководство. У Стејт департменту су сматрали да трговински односи са Совјетским Савезом и Мађарском иду на штету Запада. То се види и у ставу Килена, шефа мисије за економску помоћ САД, да се политички односи не могу одвојити од економских.¹⁶⁴

Преговарање са Сједињеним Америчким Државама било је од кључног значаја за успостављање што боље југословенске спољнополитичке позиције. Зато је на америчку иницијативу у Београд требао да стигне Роберт Марфи. Он је најављен амбасадору Матесу у Вашингтону да долази ради преговора о наставку програма војне и економске помоћи као изасланик председника Ајзенхауера. Марфи је у Сједињеним Државама био познат као неко ко је задужен за решавање тешких проблема, а већ је посетио Југославију годину дана раније.¹⁶⁵

Југославија је од 1948. до 1955. године имала велику трансформацију у својој економској политици. Према наводима самог Марфија, у последњих неколико година Сједињене Државе су дале Југославији велику економску помоћ у износу од 503 200 000 долара. Кредити које је Југославија узимала од Експорт-импорт банке износили су 55 000 000 долара. На Западу је узето преко 400 000 000 долара кредита, док је од фискалне 1950. до фискалне 1955. године програмирана војна помоћ у износу од 772 000 000 долара. Међутим, ова помоћ није коначна, јер се говорило о додатку од 150 000 000 долара који би се искористио за млазне авионе. До 31. маја 1955. године, војни програм у износу од 534 000 000 долара био је већим делом (81 %) испоручен Југославији. Марфи је позивао да се још једном испита озбиљност режима и његов

---

¹⁶³ *Амбасади ФНРЈ, Вашингтон, ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 411453, 27. август 1955.*

¹⁶⁴ *Економски односи са САД, АЈ, КПР 837, I-5-6/104-3, 4-6.*

¹⁶⁵ *Посета Роберта Марфија, АЈ, КПР 837, I-3-a/107-37, 19. септембар 1955, 1.*

однос према Совјетском Савезу и његовој политици, као и Титов однос према груписању комунистичког блока у Источној Европи. Да би Југославија наставила свој самосталан пут и да би се одвојила од СССР-а, Марфи је позивао у свом меморандуму да се југословенској страни да конструктиван савет и помоћ за решавање економских проблема.¹⁶⁶

Табела 11:

Трипартитна помоћ 1950-1955. год. (у милионима долара)				
година	САД	Француска	Велика Британија	укупно
1950.	64,22 у храни и 35,31 од ЦАРЕ	0,89 у храни		100,42
1951.	29 у сировинама			29
1951/52.	78	14,4	27,6	120
1952/53.	124	8,4	12,6	145
1953/54.	65	5,6	8,4	79
1954/55.	118,78	3,7	5,6	128,08
укупно	514,31	32,99	54,2	601,5
Извор: <i>Економска помоћ трију влада</i> , ДА МСП, ПА, 1955, 60, САД, 418223, 11.				

Југословенска страна је до септембра 1955. године направила распоред за коришћење 40,5 милиона долара редовне помоћи, који је смањен од стране комитета Сената на 34 милиона.¹⁶⁷ Пшеница је тражена по Закону о америчким пољопривредним вишковима, а у случају да се не прихвати предлог, југословенска страна је израдила још један предлог. Амбасадор Ридлбергер је рекао да пре него што се договори распоред редовне помоћи треба решити проблеме у вези војне помоћи и став Југославије када је у питању *Battle Act*.

По Закону о пољопривредним вишковима поднети су захтеви југословенске стране за набавку 600 000 тона пшенице и 24 000 тона памука. Вредност ове робе била је 70 милиона долара. Тражено је и додатних 34 милиона долара за финансирање Мајданпека. Укупан износ за ове поруцбине био је 104 милиона долара. Амбасадор Лео Матес је известио да Американци прегледају захтев који је послала Амбасада

¹⁶⁶ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No 255. *Memorandum From the Deputy Under Secretary of State for Political Affairs (Murphy) to the Secretary of State*, Washington, September 16 1955, p. 666-668.

¹⁶⁷ Према овом предлогу на директну помоћ војним снагама (ДФС) одлазило је 4 милиона долара, на помоћ за одбрану 35,5 милиона и на техничку помоћ 1 милион.

Југославије у Вашингтону Експорт-импорт банци за финансирање Мајданпека. Југословенски захтев је био да средства изградње износе 58 милиона долара где су укључени трошкови опреме и домаћих радова, а тражен је и износ од 24 милиона долара од *Ексим банке*. Укупна вредност помоћи за реализовање капацитета војне индустрије о којој се преговарало са Американцима износила је 2,6 милиона долара.¹⁶⁸

Специјални каунтерпарт фондови, где су се динарска средства књижила на рачун САД-а, распоређени су за изградњу Копра и Бује (6 милијарди динара), изградњу Јадранског пута (15 милијарди динара) и изградњу аутопута Загреб-Љубљана (6 милијарди динара). Што се тиче редовних каунтерпарт фондова, договорено је са Американцима о начину њиховог трошења. Та средства су распоређена на следећи начин: армија (20 милијарди), пољопривреда (8 милијарди), саобраћај (4,4 милијарде), индустрија (6 милијарди), туризам (0,4 милијарде), стамбена изградња (1,2 милијарде динара). О овим средствима водили су се преговори са Американцима, док су дискусије око изградње Савског моста завршене и издвојена су средства у висини од 1 милијарде и 533 милиона динара.¹⁶⁹

Разговор између Тита и Роберта Марфија, заменика америчког државног подсекретара за иностране послове, вођен је 27. септембра у Белом двору. Из Амбасаде САД-а разговору је присуствовао амбасадор Ридлбергер, док су са југословенске стране били присутни Срђан Прица и Јожа Вилфан. На самом почетку разговора Тито је добио писмо од Двајта Ајзенхауера, где су изложене ствари које су најбитније за дискусију. Централно питање је била посета совјетског руководства, а Марфи је поставио питање да ли се ради само о промени тактике совјетске спољне политике, док се циљеви нису много разликовали од оних које је поставио Стаљин.

Тито је навео да Совјетски Савез пролази кроз промене, али је био уверен да је њихова политика сада у много помирљивијем тону. Осврнуо се и на Аденауерову посету Москви коју је позитивно оценио, али је уверен да СССР неће попустити по питању Немачке, где је тражен већи утицај Источне Немачке у уједињењу и гаранција да неће доћи до било какве војне експанзије на овом простору. На простору Источне Европе, због руководства на челу тих држава где се налазе остаци стаљинизма, постоји препрека за нормалан развој односа, а Совјетски Савез је ту могао да одигра позитивну улогу. Марфи је испитивао могућност сарадње Југославије и Сједињених Држава како

---

¹⁶⁸ *Садашњи економски проблеми са САД*, АЈ, КПП, I-3-a/107-37, 19. септембар 1955, 1-5.

¹⁶⁹ *Исто*, 7.

би се утицало на промену политике у Источној Европи, па је предлагао и да се упути помоћ Мађарској преко Југославије. Ову помоћ би финансирале Сједињене Државе, а Титу се предлог чинио занимљивим за разматрање.¹⁷⁰

Марфи је о економским проблемима Југославије разговарао 27. септембра са Темпом, потпредседником СИВ-а.¹⁷¹ Темпо је изложио проблем југословенског дуговања у иностранству. Тромесечни и шестомесечни краткорочни кредити, који су износили око 50 милиона долара, представљали су проблем јер је за њихово отплаћивање било потребно узимати нове кредите са неповољним каматним стопама. Што се тиче средњорочних кредита (око две трећине дуговања било је дуговање према Великој Британији и Немачкој), југословенска страна је предала *Аиде мемоар* амбасадорима САД, Велике Британије и Француске, како би се покренуло решавање овог питања. Следећа табела приказује податке које је затражио Марфи, а које је изнео Темпо, о одлагању југословенских средњорочних кредита.

Табела 12:

Средњорочни кредити за које је тражено одлагање (у милионима долара)	
држава	износ
Енглеска	56,4
Немачка	46,5
Белгија	10,2
Француска	9,0
Аустрија	8,7
Швајцарска	4,6
укупно	135,4

Извор: *Белешка о разговору потпредседника СИВ-а, друга Вукмановића Темпа, са Робертом Марфијем, замеником државног подсекретара Стејт Департмента, на дан 27. септембра 1955. године, АЈ, КПП 837, I-3-a/107/31, 1.*

¹⁷⁰ *Забелешка о разговору друга председника са замеником америчког државног подсекретара за иностране послове Робертом Марфијем 27. септембра 1955. у Белом двору, АЈ, КПП 837, I-3-a/107/37, 27. септембар 1955, 1-3.*

¹⁷¹ Разговору су присуствовали са америчке стране амбасадор Ридлбергер, економски саветник Килен, и Марк који је био референт за Југославију у Стејт департменту. Југословенску страну су чинили државни подсекретар за иностране послове Срђан Прица, државни саветник ДСИП-а (Државни секретаријат иностраних послова) Ненад Поповић и В. Миловановић који је био саветник ДСИП-а.

Дугорочни кредити су били потребни ради улагања у пољопривреду, која је стагнирала у односу на индустрију (бележи раст од 15 % годишње). Недостајало је прехранбених производа за становништво, који су могли да се добију подизањем пољопривреде. Потреба за пшеницом која је требала да се увезе у Југославију била је око 700 000 тона, мада се расправљало и о већој количини од 800 000 тона и више. Из Египта у Југославију стизале су мање количине памука, а Темпо је изнео податак да су потребе за памуком 45 000 тона годишње, које је Југославија углавном набављала од САД-а и СССР-а. Потреба за угљем за коксирање била је 700 000 тона годишње, а Југославија је планирала да унапреди производњу кокса.

Марфија су доста занимале теме везане за Совјетски Савез, као што су количина пшенице коју је произвео СССР и стање њихових резерви злата, на шта је Темпо одговорио да мисли да је стање и једног и другог задовољавајуће. Југославија је успела да реши многа питања са Совјетским Савезом које раније није могла. Марфија је интересовала испорука пшенице из Сједињених Држава и изградња Јадранског пута који је повезивао Италију, Југославију и Грчку. Марфи истиче да су САД и даље у коректним односима са ФНРЈ и да ће за време свог боравка у Југославији продискутовати и о функционисању војне помоћи, јер је део конгресмена желео да веже економску помоћ за војну. Темпо је истакао да је *Battle Act* онемогућавао нормално функционисање југословенске трговине и да више није потребан Југославији као што је то био случај раније, али и да се политика Југославије према САД није радикално мењала.¹⁷²

Тито је још једном разговарао са Робертом Марфијем 29. септембра у Белом двору. Марфи је известио Тита да је разговарао са Темпом, а са Гошњаком водили су се разговори везани за војну помоћ. Тито је на крају рекао да ће да пошаље писмо Ајзенхауеру у коме би разјаснио ствари везане за југословенску спољну политику.¹⁷³

Када су се на дан 30. септембра још једном срели Темпо и Марфи, говорило се да су САД спремне да испоруче 300 000 тона пшенице по Закону о пољопривредним вишковима (ПЛ480) и 20 000 до 30 000 тона памука. Предлагана је сарадња по питању

---

¹⁷² Белешка о разговору потпредседника СИВ-а, друга Вукмановића-Темпа, са Робертом Марфијем, замеником државног подсекретара Стејт Департамента, на дан 27. септембра 1955. године, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-37, 27. септембар 1955, 1-5.

¹⁷³ Забелешка о разговору друга председника са замеником америчког државног подсекретара за иностране послове Робертом Марфијем 29. септембра 1955. у Белом двору, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-37, 29. септембар 1955, 1.

коришћења атомске енергије у мирнодопске сврхе и да је америчка страна спремна да потпише коришћење помоћи за војну индустрију у вредности од око 2,5 милиона долара. Разговору се прикључио и Килен који је рекао да ће се памук давати једним делом из редовне помоћи, а другим делом из пољопривредних вишкова, а динари треба да се употребе за изградњу Јадранског пута, после испоруке 300 000 тона пшенице. Темпо је рекао да је Југославији више држава понудило сарадњу о употреби атомске енергије у мирнодопске сврхе, између осталог и СССР, и да је југословенска страна рада да учествује.¹⁷⁴

Посета је завршена 30. септембра писмом које је Тито послао Ајзенхауеру, у коме се захваљује на лепим речима о Југославији које му је пренео Марфи. Говори да су две државе договориле доста ствари и решиле своје односе. Југославија је и даље стајала чврсто на својим позицијама када је у питању спољна политика. Сједињене Државе нису имале разлога да сумњају у Југославију, како је објашњавао Тито, јер је она на путу очувања мира и коегзистенције.¹⁷⁵

Разговор Тита и америчког министра спољних послова Џона Фостера Далеса, одржан је 6. новембра 1955. године на Брионима.¹⁷⁶ Далес је изразио велико поштовање према Титу и Југославији која је успела да одбрани своју независност, а предао је и Ајзенхауерово писмо. Организован је ручак после кога су прешли на острво Ванга где су отпочели разговори. Прво се разговарало о Женевској конференцији и питању Немачке, где је Далес истакао да Немачка треба да се уједини да би се спречио екстремни национализам код Немаца. Тито је рекао да је то неизвесно питање и да се мора пазити на став Источне Немачке. За стање на Блиском истоку Далес је бацао кривицу на Совјетски Савез због продавања оружја Египту преко Чехословачке, док је Тито сматрао да је јединство арапских земаља разбијено Багдадским пактом¹⁷⁷ и да су велики проблем палестинске избеглице, што је Израел морао да реши. Главна препрека нормалног функционисања Балканског савеза биле су грчко-турске супротности, а Далес се сложио да треба да дође до успостављања боље сарадње.

---

¹⁷⁴ Белешка о разговору потпредседника СИВ-а, друга Вукмановића-Темпа, са Робертом Марфијем, замеником државног секретара Стејт Департмента, на дан 30. 9. 1955. године, АЈ, КПР 837, I-3-a/107-37, 5. октобар 1955, 1-3.

¹⁷⁵ Титово писмо Ајзенхауеру, АЈ, КПР 837, I-1/1086, 30. септембар 1955, 1-2.

¹⁷⁶ Разговору су још присуствовали Коча Поповић, Вилфан, Прица и Едвард Кардељ. Са америчке стране били су присутни амбасадор Ридлбергер и саветник америчког министра спољних послова Даглас Макартур II.

¹⁷⁷ Багдадски пакт или Организација централног споразума (*CENTO*) је војни савез Ирана, Ирака, Пакистана, Турске и Велике Британије основан 1955. године. Распуштен је 1979. године.

Када се разговарало о Кини, Тито је рекао да она није сателит Совјетског Савеза и да је треба примити у УН, док је Далес рекао да јавно мњење у САД-у није наклоњено Кини са којом је могао да избије рат почетком године. Американци су подржавали Чанг Кај Шека, а јавно мњење није било наклоњено Кини због њеног држања у Корејском рату, када је подржавала Хо Ши Мин. Још једно кризо жариште у односима Кине и Сједињених Држава је поступак према Американцима у Кини и питање Формозе. Американци нису били наклоњени Мао Це Тунговој политици у Азији. Тито је рекао да у Источној Европи још увек постоји јак Стаљинов култ, али је придавао признање совјетском руководству због доласка у Југославију.¹⁷⁸

Током 1955. године Југославија је добила на основу Закона о пољопривредним вишковима и Закона о помоћи иностранству 920 000 тона пшенице. Поред тога, на основу ових закона добила је 18 800 тона памука 477 000 тона угља (за коксирање), вештачко ђубриво, вуну, лекове и фармацеутску сировину.¹⁷⁹

Југославија је желела после октобра 1955. године да обезбеди економску помоћ од Сједињених Држава за дужи временски период, али је у томе ограничавао Закон ПЛ480. Како би се унапред обезбедили амерички пољопривредни вишкови, југословенска страна је преговорима желела да отклони ставку овог закона који је предвиђао једногодишње аранжмане са земљама које примају помоћ. Међутим, америчка страна није била заинтересована за овако нешто, док је Ексим банка одбила да финансира рудник у Мајданпеку. Марфи и Далес су приликом посете Југославији изнели позитивне ставове по овом питању. Тежња да се појача сарадња између две државе видљива је у Меморандуму који је потписан у октобру 1955. године са Марфијем, чија је сврха била настављање са раније уговореном помоћи и проширивање економске сарадње.¹⁸⁰

Почетком 1956. године опстале су многе инвестиције, иако је Друштвеним планом за 1956. годину било одређено да се смање инвестиције у југословенску тешку индустрију. Требало је радити на повећању степена пољопривредне производње, која је и даље стагнирала, и дати на значају индивидуалним сељачким поседима. Пошто је достигнут задовољавајући степен базичне индустрије¹⁸¹, могло се приступити

---

¹⁷⁸ Забелешка о разговору друга председника са америчким министром иностраних послова Доном Фостером Далсом 6 новембра 1955. на Брионима, АЈ, КПР 837, I-3-а/107-43, 1-7.

¹⁷⁹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 186.

¹⁸⁰ М. Ј. Игрутиновић, *нав. докторска дисертација*, 113-114.

¹⁸¹ Тешке индустрије

унапређивању производње за широку потрошњу и пољопривредне производње, како би се повећао животни стандард становништва и уједначио платни биланс. Тада је материјална страна социјалистичког уређења долазила на видело захваљујући тешкој индустрији и електроиндустрији, што је на Западу оцењено позитивно због орјентисања на производњу робе која је могла да се производи у Југославији. Изградња јаке привреде, која је окренута извозу сировина, могла је да допринесе отплаћивању државних дугова. Пораст инвестиција у производњу робе за широку потрошњу, смањивање инвестиција у тешку индустрију, рад на подизању животног стандарда и улагање у пољопривреду били су тема писања западне штампе, као у чланку новинара Џека Рејмонда у *Њујорк тајмсу*, јер је нова привредна политика схваћена као одраз ФНРЈ да остане изван утицаја Совјетског Савеза.¹⁸²

Иако је порасла индустријска производња за око 10% до краја 1956. године, пољопривреда није успела да оствари такав напредак. Када је у питању производња пшенице, она је у периоду 1948-1956. године износила свега 87 % просечне летине у периоду 1930-1939. године, а опала је и цена надница за 10 % од 1954. године. У истом периоду опала је и производња кукуруза за 77 % у односу на 1930-1939. годину. Југославија је знатно проширила привредне односе са совјетско-кинеским блоком, а у прилог овој чињеници иде податак да је укупна трговинска размена са овим блоком порасла са 10 % у 1955. години на 23 % у 1956. години. Показатељ добрих односа са Совјетским Савезом током 1955. и 1956. године било је обећање кредита Југославији у износу од 464 милиона долара, као и кредит за индустрију алуминијума у износу од 174 милиона долара, који су обећали Совјетски Савез и Источна Немачка. Југословенска страна се залагала и за уклањање трошкова за војску, осим заосталих поруцбина и резервних делова.¹⁸³

У периоду од 1951. до 30. јуна 1955. године, Југославији је испоручено 568 милиона долара америчке војне помоћи крајњих пошиљки, док је 1,5 милион био искоришћен за трошкове обуке до 31. маја 1955. године. Кумулативни износ војне помоћи који је програмиран за период од 1951. године до 30. јуна 1955. године био је 799, 4 милиона, док је Југославија очекивала испоруку остатка помоћи у износу од 229,9 милиона долара под повољним условима. Југославија је могла, поред оне помоћи која је већ програмирана, да затражи модернију додатну опрему. Економска помоћ, која је

---

¹⁸² D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd 2006, 31-33.

¹⁸³ „Politika i perspektiva Jugoslavije 1957.“, *Dokumenta CIA*, 176-177.

узрокована раскидом између Тита и Кремља, била је подељена у две категорије. У прву категорију спадале су сировине које су биле потребне југословенској одбрани, а у другу категорију спадала је храна која је добијана услед несташнице и сушних година. Економска помоћ, која је програмиран да се прими до јуна 1955. године, износила је 503 200 000 долара, од чега је расходовано 485 400 000 долара.¹⁸⁴

Још једна особеност југословенске спољне политике, која се испољила током 1956. године, била је прелазак са програма помоћи на комерцијалне кредите и трговинске аранжмане. Кредити на средњорочној и дугорочној основи били су главни захтев приликом преговора на Западу, а почетак 1956. године обележило је проширивање економске сарадње са иностранством. После успостављања бољих односа са СССР-ом, Југославија је проширила однос са европским државама, међу којима се истичу Велика Британија, Француска, СР Немачка и Италија. Сједињене Државе су и даље заузимале велики удео у трговинској размени и биле су велики кредитни партнер ФНРЈ. Завршио се и Програм трипартитне помоћи која је добијана од Сједињених Држава, Велике Британије и Француске у периоду од јуна 1951. до јула 1955. године, а која је износила око 600 милиона долара. После решења тршћанског питања, Италија постаје велики економски чинилац у односима између две државе, јер је током 1956. године заузимала прво место у југословенском извозу са 45,6 милиона долара, док је са увозом у износу од 41 милион долара била на другом месту.¹⁸⁵

Током педесетих година сарадња између Југославије и САД-а огледала се у сфери комерцијалних трговинских односа и редовне робне размене, али и у сфери билатералне сарадње кроз давање редовне економске помоћи. Примање редовне помоћи регулисано је тако што је амерички Конгрес сваке године одобравао новчани износ на основу Закона о узајамној безбедности¹⁸⁶ - МСА (*Mutual Security Act*), који је био склопљен 1951. године. Овај закон је заменио Маршалов план и за разлику од њега предвиђао је индиректну војну помоћ (*defense support*), али није предвиђао економску помоћ за привредни развој. Поред новчаног износа који је Југославија примала по овом закону, значајна је била и економска помоћ коју је примала у пшеници и пољопривредним производима. Ова помоћ се одвијалана на основу посебног одељка 550 горе поменутог Закона о узајамној безбедности. Одељак 550 је предвиђао продају

---

¹⁸⁴ FRUS, 1955-1957, Vol XXVI, No. 270. *National Security Council Report*, Washington, January 9, 1956, p. 709.

¹⁸⁵ D. Bogetić, *Nova strategija*, 82-83.

¹⁸⁶ Други назив је *Закон о помоћи иностранству*.

хране у локалној валути по светској тржишној цени, односно да се земљама које примају војну помоћ обезбеди и економска помоћ, а ово је трајало до 1954. године. До те године је Конгрес процењивао према Програму за узајамну одбрамбену помоћ (*MDAP - Mutual Defence Aid Program*) колика је помоћ у пољопривредним производима.

Када је 1954. године усвојен Закон о продају пољопривредних вишкова (*Public Law 480*), Југославија је примала економску помоћ која је обезбеђена путем овог закона. Поред овог закона, Југославија је наставила са примањем економске помоћи на основу МСА из 1951. године.¹⁸⁷

Табела 13:

Инострана помоћ Југославији (у милионима долара)			
година	укупно	помоћ у виду поклона	пољопривредни вишкови
1945-1950.	318,0	318,0	/
1951/52.	107,0	107,0	/
1952/53.	124,0	124,0	/
1953/54.	65,0	65,0	/
1954/55.	142,5	43,5	99,0
1955/56.	78,2	29,0	49,2
1956/57.	120,6	13,5	107,1

Извор: SGJ 1918-1988, Београд 1989, 147.

Током 1956. године Американци су изразили велику забринутост због поправљања односа између Југославије и Совјетског Савеза. Југославија је поново почела да гради везе са комунистичким светом, па је процењено да додатна помоћ и претње не би спречиле Тита да се поново приближи социјалистичким државама. Међутим, Тито је и даље тражио неопходну помоћ у пшеници, али и резервне делове који су били потребни за америчку војну опрему. Зато је амерички државни врх сматрао да је било боље испунити ове захтеве, јер би се у супротном Тито још више приближио земљама совјетског блока.¹⁸⁸

Важно је напоменути да је Југославија, 19. јануара 1956. године, склопила са Сједињеним Државама Споразум о испорукама америчких пољопривредних вишкова, којим је предвиђено да Југославија добије 34 милиона долара у оквиру редовне

¹⁸⁷ D. Bogetić, *Nova strategija*, 86-87.

¹⁸⁸ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 282, *National Intelligence Estimate*, Washington, July 24, 1956, pp. 737.

помоћи. Добијена средства су планирана за набавку пшенице, опреме за изградњу привредних објеката и угља за коксирање. Количина пшенице која је предвиђена да се испоручи путем пољопривредних вишкова износила је 850 000 тона, а поред тога требало је да се испоручи и количина од 22 000 тоне памука. Укупна вредност ове помоћи била је 95 милиона долара. Део помоћи је дат у виду дугорочних динарских зајмова без новчане накнаде, а остатак је требао да се да америчкој амбасади у Београду. Током 1956. године највише се радило на добијању дугорочних динарских кредита, док је Закон о продаји пољопривредних вишкова допуњен исте године.¹⁸⁹ Југославија је постала један од највећих корисника помоћи коју је предвиђао закон ПЛ480, а који је југословенка страна покушала током 1956. године да измени. Према југословенском предлогу, продаја је требало да се омогући за земље Источне Европе, али се са овим предлогом Представнички дом и Сенат нису сложили.¹⁹⁰

Сједињене Америчке Државе су 22. августа 1956. године обавестиле југословенску страну да није било решено питање 300 000 тона пшенице према закону ПЛ480 које је тражила југословенска влада. Међутим, југословенска страна је обавестила Американце да води преговоре са Совјетским Савезом и са Сиријом, како би добила потребне количине пшенице. Југославији је била потребна велика количина пшенице за 1957. годину, а према проценама та количина износила је негде око 1 300 000 тона. Током 1956. године била је обустављена испорука поједине војне опреме, а посебно авиона, све док Ајзенхауер не испита опције за даље слање помоћи. Југославија је преговарала са Совјетским Савезом и Демократском Републиком Немачком око потписивања споразума о алуминијуму. Требало је развити 50 000 тона алуминијума у року од пет година, почевши од 1957. године. Југославији је обећано и 1 000 000 тона пшенице и друге робе од Совјетског Савеза, док је Немачка обећала давање потребних кредита. Најава овог споразума изазвала је негативне реакције на Западу, док захтев за амерички кредит у износу од 10 милиона долара за Мајданпек и других постројења у Југославији није био решен. Ни Ексим банка није била овоме наклоњена.¹⁹¹

---

¹⁸⁹ Допуна Закона о продаји пољопривредних вишкова из 1956. године предвиђала је да америчка администрација има више овлашћења у доношењу одлука која се тичу помоћи, за разлику од ранијих ограничења која је могао да постави Конгрес. Амерички председник је могао да има већа овлашћења приликом доношења одлука о помоћи иностранству која се додељивала у храни. Ова допуна је могла да утиче позитивно на додељивање помоћи у пшеници, за којом је у Југославији постојала велика потреба.

¹⁹⁰ D. Bogetić, *Nova strategija*, 88-89.

¹⁹¹ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 284, *Memorandum From the Deputy Assistant Secretary of State for European Affairs (Beam) to the Secretary of State*, Washington, September 4, 1956, pp. 738-739.

Американцима ни током 1956. године није био јасан југословенски став по питању економске помоћи. Југословенско руководство је истицало у разговорима са Американцима да не желе да зависе од помоћи совјетског блока, али ипак је водило преговоре око споразума о алуминијуму. Нејасан је био став Југославије да ли је желела да своје добре односе са Западом искористи као притисак приликом преговарања са Совјетским Савезом. Био је приметан све већи удео економске размене између Југославије и земаља совјетског блока. Западне државе су после Титове посете Москви желеле да још једном преиспитају положај Југославије и могућност даљих развоја односа између Београда и Москве.

Помоћ која је у САД-у програмирана за Југославију у периоду 1950-1956. године, износила је 874,0 милиона долара, а од овог износа је до 30. јуна 1956. године испоручено 681,6 милиона долара (78 %). Југославија је обуставила додатно ангажовање у АМАС-у због тога што су Американци обуставили испоруке авиона Ф-86Е, а југословенска страна није желела да разговара о новим програмима војне помоћи, већ само о оној помоћи која је већ била договорена. Економске помоћ која је била додељена од САД-а да се испоручи до 30. јуна 1956. године износила је 605,9 милиона долара. Од ове суме, расходовано је 581,4 милиона долара, што значи да је било остало да се додели још 24,5 милиона долара.¹⁹²

Ајзенхауер је објавио, 16. октобра 1956. године, да је у интересу Сједињених Америчких Држава да наставе да помажу Југославију. Он је тада изјавио да треба да се обнови помоћ Југославији, јер она не ради ништа што је на штету Сједињених Држава и не учествује у плановима Совјетског Савеза који имају за циљ освајање света зарад успостављања комунистичког поретка. Помагање Југославији могло је према његовом мишљењу само да допринесе националној безбедности САД-а. Зато је требало наставити са економском помоћи и испоручити потребне намирнице, али је задржана испорука млазних авиона и друга тешка опрема.¹⁹³

Американци су проценили да је од средине 1956. до априла 1957. године порастао притисак Совјетског Савеза на Југославију. Иако није било отворене војне претње, совјетско руководство је за догађаје у Мађарској и Пољској сваљивало део кривице на Југославију. То се видело из поступка Совјетског Савеза и Источне Немачке да закаче

---

¹⁹² FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 285, *Report Prepared by the Operations Coordinating Board*, Washington, September 5, 1956, pp. 743-745.

¹⁹³ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 290, *Editorial Note*, pp. 751.

давања кредита и зајмова који су били обећани Југославији. С друге стране, Југославија је желала да уравни своје односе са Западом и Истоком, како би могла да се посвети остваривању својих спољнополитичких циљева. Посебно се истакла приликом кризе на Блиском истоку и Мађарске кризе, када је била активна у Уједињеним нацијама. Држава је гушила сваки покушај либерализације после Ђиласовог пада.

Војна помоћ коју је Југославија добијала сводила се и даље на резервне делове и предмете за одржавање, сходно одлуци од октобра 1956. године. Испоруке авиона, муниције и других већих ставки биле су и даље обустављене. САД и Југославија су потписале 3. новембра 1956. године уговор о ПЛ480 за 1957. годину. Укупна сума која је предвиђена за наведени период износила је 98,3 милиона долара. Процењено је да ће укупна помоћ по Закону ПЛ480 заједно са овом сумом која је одобрена (почевши од 1954. године) износити приближно 221,5 милиона долара. Од 1949. до прве половине 1957. године процењено је да је укупна економска, војна и техничка помоћ износила 1,5 милијарди долара.

Југославија је затражила 30. новембра 1956. године захтев за програм који ће трајати пет година, а који је подразумевао да се испоручује помоћ за пољопривредну робу у износу од 100 милиона долара годишње. До прве половине 1957. године није још увек узет у разматрање југословенски захтев за зајам у износу од 10 милиона долара за пројекат Мајданпек и изградњу других постројења.

Током 1956. године проширена је југословенска трговина са совјетско-кинеским блоком и представљала је 22 % укупне југословенске трговине. У наведеном периоду увоз је износио 105 милиона долара, а извоз 74 милиона долара. Овај тренд повећања економских односа са земљама блока доживео је застој до прве половине 1957. године.¹⁹⁴

---

¹⁹⁴ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 301, *Report Prepared by the Operations Coordinating Board*, Washington, April 24, 1957, pp. 768-773.

4.4 Питање испоруке војне помоћи

Током педесетих година југословенска војска је доживела највеће трансформације, јер је била у таквој спољнополитичкој ситуацији да је морала да добија помоћ са Запада. Главни покретач југословенско-америчке сарадње био је сукоб Југославије и Коминформа 1948. године, који је преломни догађај за почетак успостављања бољих односа. У период 1945-1948. године, југословенско-амерички односи нису били на завидном нивоу. Долазило је чак до провокација и отворених претњи после обарања два америчка авиона 1946. године, када је дошло до повреде југословенског ваздушног простора. Међутим, 1949. године размишљало се о испоруци војног материјала. Крајем те године, амерички Савет за безбедност донео је одлику да се одобри набавка оружја Југославији, како је предвиђено одлуком *NSC 18/4 (National Security Council)*. Одлучено је да се оружје испоручи на захтев југословенске стране када она то затражи, али пошто је претња са Истока била све реалнија, онда је требало то учинити што пре. Зато је југословенска страна покренула иницијативу, крајем јануара 1951. године, за добијање војне помоћи.¹⁹⁵

Западни систем одбране заснивао се на повезивању држава у НАТО пакт, а Југославија се почетком педесетих година нашла у стратешко-оперативним плановима ове организације, чији су стуб биле Сједињене Америчке Државе. Оружје које је Југославија добијала у овом периоду није било најмодерније оружје, већ оно које није употребљавано у првој борбеној линији и које је предвиђено да се замени модернијим наоружањем. Ипак, то оружје било је довољно добро опремљено да може да буде ефикасно у садејству са савезничким снагама. Југославији су испоручивани млазни авиони Ф-84Г, Т/РТ-33 и Ф-86Е, затим тенкови М-47 и пешадијско наоружање и радарска опрема.¹⁹⁶

Амерички представници су истакли још у јануару 1950. године на ручку који је организовао генерал у пензији Хантингтон, бивши шеф америчке војне мисије при Врховном штабу НОВЈ-а, да одбрана Западне Европе зависи од безбедности Балкана. Тада је био присутан југословенски амбасадор Владимир Поповић заједно са војним изаслаником Буловићем. Ручку је присуствовао генерал Олмстед, који је био шеф за

---

¹⁹⁵ В. Dimitrijević, „Југославија и НАТО 1951-1958. Skica intezivnih vojnih odnosa“, у: *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, ур. S. Selinić, Beograd 2008, 255-256.

¹⁹⁶ I. Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958*, Podgorica 2006, 27-28.

све војне испоруке у иностранству. Тада је генерал Хантингтон упознао Поповића са функционисањем војне помоћи, чији је основ био *Mutual Defense Assistance Program (MDAP)*, преко кога су се упућивали готови ратни материјали из САД-а, уређији и сировине помоћу којих је ратни материјал могао да се изради или материјал преко неке треће земље. Администрација у Сједињеним Државама није желела да тражи било какав уступак од Југославије због тога што је проценила да би она могла од ње да има велике користи. Треба нагласити да Американци нису желели да мењају југословенски друштвени и државни поредак, због тога што им је требала социјалистичка држава која је могла да буде пример другим сателитима да се отргну из совјетског блока.¹⁹⁷

Када је 1950. године избио Корејски рат, жариште сукоба се преместило далеко од граница Југославије. Међутим, југословенско руководство желело је по сваку цену да осигура своје границе, па је зато било потребно набавити одређену количину војног материјала који би повећао борбену готовост југословенске војске. Показало се да се став југословенског руководства по питању војне помоћи није разликовао од става америчког Генералштаба и Савета за националну безбедност. То је закључио директор Светске банке, Блек, приликом посете Југославији у августу 1950. године. Американци су обавестили Владимира Велебита да су били спремни да испоруче веће количине наоружања и опреме. Зато је било договорено да у Сједињене Државе дође један југословенски официр да преговара о испоруци бесплатне војне помоћи.¹⁹⁸

Амерички амбасадор Ален залагао се за разговоре са Јосипом Брозом Титом по питању војне помоћи, па је зато то и назначио у препискама са државним секретаром Дином Ачесоном. Ален је у разговору са Титом, 31. октобра 1950. године, предложио билатерални споразум, док је помоћ у оквиру суме која је одобрена председнику могла да се шаље без одлике Конгреса. Овај предложени споразум био је у форми зајма, како би се избегло уплитање НАТО пакта. Генерали Иван Гошњак и Коча Поповић разговарали су са Титом 2. новембра и сложили су се са предлогом да се прихвати америчка понуда. Предлог помоћи прихватили су Александар Ранковић, Милован Ђилас и Борис Кидрич, а југословенска страна је прихватила америчку формулацију помоћи о одржавању оружаних снага.¹⁹⁹

---

¹⁹⁷ N. Milošević, „Југославија у америчкој војнополитичкој стратегији одбране Запада од СССР-а 1950-1954.“, *Спољна политика Југославије 1950-1961*, 308-309.

¹⁹⁸ Исто, 311.

¹⁹⁹ А. Животић, *Вашиingtonска конференција 1951. Југословенско приближавање САД*, Београд 2015, 10-11.

Састанак југословенског руководства одржан је од 25. новембра до 3. децембра 1950. године, када су Тито, Велебит, Ранковић, Кардељ, Гошњак и Коча Поповић коначно одлучили да се прихвати америчка војна помоћ. Генералштаб је направио списак војног материјала који је преведен на енглески језик, а за изасланика одређен је начелник Генералштаба Коча Поповић.²⁰⁰

Током разговора у Вашингтону, који су вођени од 17. маја до 13. јуна 1951. године, постигнут је споразум између Југославије и Сједињених Америчких Држава. Том приликом је договорено да САД испоруче Текућим програмима војну опрему у року од 90 дана, путем југословенских бродова који су се налазили у Сједињеним Државама. Поред ове опреме, била је спремна да се испоручи накнадна војна спрема која је обухватала оклопна кола, извиђачка кола и тракторе. Договорено је да се у Вашингтону одржи техничка конференција оружаних снага САД-а и Југославије. Влада ФНРЈ је морала да користи опрему за јачање одбране у случају стране агресије, али није смела да преда војну опрему другој држави без сагласности Сједињених Држава. Југословенска страна морала је да обавести Американце о употреби и одржавању опреме. Поред тога, предвиђено је да један део југословенских официра, подофицира и техничара прође обуку. Ова обука је предвиђена да се одржи у америчким војним школама или у америчкој окупационој зони Немачке. Планирано је да југословенски и амерички представници одржавају конференције ради планирања војне стратегије.²⁰¹

Споразум о војној помоћи потписан је 14. новембра 1951. године у Београду. Овим споразумом, који су потписале САД и ФНРЈ, истакнута је жеља за унапређивањем међународног мира и стабилности. Споразум се заснивао на америчком Закону о узајамној одбрамбеној помоћи из 1949. године и Закону о узајамној безбедности из 1951. године. Пружање америчке помоћи било је у складу са Повељом Уједињених нација, а помоћ се користила у случају одбране од војне агресије. Југословенска страна је по уговору пружала олакшице производњи и преносу сировина у случају да затрабају САД-у. Роба која је била предвиђена да се испоручи овим споразумом била је ослобођена од свих пореза и царина. Југославија је била сагласна да из Сједињених Америчких Држава долази особље које је деловало као део Амбасаде САД-а и које је било задужено за спровођење војне помоћи. Требало је предузети све потребне кораке

---

²⁰⁰ I. Laković, *нав. дело*, 36.

²⁰¹ А. Животић, *нав. дело*, 392-393.

да би се испунили сви услови да се економска и војна помоћ спроведу што ефикасније. Влада Сједињених Држава је задржала право да може да обустави помоћ кад год је сматрала да је то потребно. Споразум је рађен у два примерка на енглеском и српскохрватском језику и био је резултат вођења преговора између Коче Поповића и Елдемана у мају и јуну 1951. године.²⁰²

Пошто 1951. године Грчка и Турска нису биле чланице НАТО пакта, Југославија је заузимала важно место у плановима одбране од совјетског блока. Добијањем војне помоћи, могућа агресија била је санкционисана због стратешки значајног положаја Југославије за планове западног одбрамбеног система. Друга битна ствар је значај повезивања Југославије, Грчке и Турске као држава које су могле битно да допринесу стабилности на Балкану и Источном Медитерану. На трипартитној делегацији Сједињених Држава, Велике Британије и Француске у фебруару 1952. године, на чијем челу је био генерал Томас Хенди, заменик заповедника америчких снага у Европи, одлучено је да југословенска армија треба да буде концентрисана на подручју Љубљанских врата и Вардарске долине.

У Београду је одржана Прва трипартитна конференција од 16. до 20. новембра 1952. године. Када је постављено питање о совјетској агресији на Западу Европу, југословенска страна је рекла да би подржала војне акције Запада. Југословенски представници коментарисали су негативно италијанску војску истичући све мане, док су чланови америчке делегације постављали провокативна питања о начину повлачења југословенске војске и могућности успостављања сарадње са Италијом. Од краја 1952. године, Југославија је интензивно радила на повезивању са Грчком и Турском.²⁰³

Важно је напоменути да је петим чланом споразума о војној помоћи између ФНРЈ и САД предвиђено да постоји амерички тим који ће надгледати реализацију војног програма. Представници америчких оружаних снага чинили су Саветодавне групе за америчку војну помоћ (*Military Assistance Advisory Group – MAAG*), а били су распоређени у земљама које су примале помоћ, док је за жалбе на њихов рад била потребна дуга бирократска процедура, јер су они били одговорни Пентагону. Амерички инструктори обично су били доста компетентнији у употреби савременог наоружања, па се догађало да постану већи ауторитети у командном ланцу од официра

---

²⁰² „Sporazum između Vlade FNR Jugoslavije i Vlade Sjedinjenih Američkih Država o vojnoj pomoći, Beograd, 14. novembar 1951.“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 225-228.

²⁰³ N. Milošević, „Jugoslavija u američkoj vojnopoličkoj strategiji odbrane Zapada od SSSR-a 1950-1954.“, 313-315.

земаља које су биле укључене у програм војне сарадње. Зато се југословенска страна борила за смањивање величине, мандата и нивоа контролног тела. Американци су изашли у сусрет југословенским захтевима и ово тело је стављено под команду шефа дипломатске мисије у Југославији, како би се онемогућила његова инсталација у ЈНА. У Југославији је 12. децембра 1951. године започело свој рад Америчко одељење за војну помоћ (*American Military Assistance Staff – AMAS*) које је било додељено америчкој амбасади у Београду. Ово одељење се састојало из пет сектора, а то су штаб, општи одсек, одсек за снаге КоВ, морнарички одсек и ваздухопловни одсек. Први начелник одељења био је бригадни генерал Џон Хармони, који је остао на тој функцији до 4. децембра 1953. године. Њега је заменио генерал-мајор Питер Хејнс. Југословенске власти доделиле су АМАС-у зграде за смештај на око 1,5 километара удаљености од амбасаде.²⁰⁴

Почетком 1953. године, југословенска страна је тражила од генерала Хармонија да се испоруче млазни авиони, како би се парирало совјетским авионима МИГ-15 које су од Совјетског Савеза добијали сателити. Током марта и априла тражено је од Американаца да се испоруке материјала односе на нова и савремена борбена средства. Југославија је предложила да се испоруче топови М2 од 90 мм²⁰⁵ и двоцевни *Boffors* од 40 мм, али и савременији тенкови, боља средства везе и још транспортних средстава. За оклопне јединице тражен је модел тенка М-47 (*Patton*) уместо модела тенка који је до тада испоручиван, а то је био застарели *Шерман* М4А3 (*Sherman*). Тенкови М-47 (*Patton*) испоручени су већ крајем маја 1953. године. Највећи проблем је био око испорука цистерни за гориво, због образлагања Американаца да су канте и бурад практичније решење. Тражена је испорука вучних трактора М-5 и разног механичког алата. Још један велики проблем била је испорука радио станица, јер су станице серије *SCR* биле гломазне и непрактичне за ношење на леђима, па су зато тражене станице *AN/PRC*.

Према плану за 1954. годину, у ваздухопловном програму морала је да се направи равнотежа између ловачко-бомбардерске и пресретачке млазне авијације. Ваздухопловни програм је предвиђао испоруке суперсоничног ловца пресретача Ф-86Е *Сејбр* (*Sabre*) и извиђачких млазних авиона. Ловци-бомбардери Ф-84Г нису тражени за

---

²⁰⁴ I. Laković, *нав. докторска дисертација*, 219-222.

²⁰⁵ Југославији су до тада испоручивани ПА топови М1А1 и М1А3 од 90 мм који нису могли да испрате и да дејствују по савременим млазним авионима.

1954. годину, а уместо њих затражено је 120 авиона Ф-86Е, 30 извиђачких авиона РФ-86, 5 тренажних Т-33, 20 транспортних Ц-47 и 15 хеликоптера С-51. Највише је тражен суперсонични Ф-86Е, а тражено је да се уз њега испоручи извиђачка верзија овог авиона РФ-86Е или РФ-84.²⁰⁶

Југословенска спољнополитичка позиција доста се побољшала током 1953. године, па сходно томе није било велике претње од земаља совјетског блока и зато је требало успоставити равнотежу у односима са НАТО пактом. Покушај формирања пакта са Грчком и Турском доносио је Југославији само бољу преговарачку позицију, док се опасности са Истока није придавала претерано велика пажња. Када је одржана Друга трипартитно-југословенска конференција у Вашингтону, августа 1953. године, испољила се тежња југословенске стране за добијање што бољег и савременијег наоружања како би се осавременила војска. Међутим, Југославија је све мање желела да се преко војног програма веже за Запад, већ је једино желела да изврши модернизацију своје одбране. Почело се са промовисањем политике активне коезистенције.²⁰⁷

Програм војне помоћи настављен је током 1954. године, а део набавки за ЈНА реализовао се преко офшор наруџбина. Овај програм су развили Американци током Корејског рата, да би европске војне индустрије извозиле произведену технику у оквиру *MDAP*. Извозиле су и за сопствене потребе, а план је био да се растерети америчка војна индустрија. Већ током 1954. године, Југославија интезивно ради на нормализацији односа са Совјетским Савезом и приближава се земљама Трећег света, док је Блукански пакт био само формални савез Југославије, Грчке и Турске. У овом периоду почиње испорука војног материјала у земље Трећег света, продаја и поклањање оружја и долазак војника из земаља Трећег света на обуку у југословенске војне центре.

Почевши од 1955. године, приметно је захлађење односа између Југославије и Сједињених Америчких Држава. Југославија је поново успоставила економску и војну сарадњу са Совјетским Савезом и земљама Варшавског савеза. Због тога су Сједињене Државе успоравале испоруку предвиђеног војног материјала. Американци су нагласили да војна опрема која се испоручи треба да служи за наоружавање јединица

---

²⁰⁶ I. Laković, *нав. докторска дисертација*, 317-322.

²⁰⁷ I. Laković, „Jugoslavija i projekti kolektivne bezbjednosti 1950-1960.“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, 284-285.

војске у миру, док се генералитет ЈНА залагао да се опрема распореди на све војне јединице без обзира на њихов статус. Још један велики проблем био је ремонт технике и делова, а посебно је овај проблем био изражен у ваздухопловству. Овај технички недостатак могао је бити решен слањем на ремонт у Казабланку или слањем резервних делова на ремонт у велика складишта Северноатлантског пакта. Постојало је и неслагање око броја чланова сталне мисије у Југославији, а Американци су стално желели да дуплирају број чланова. Југославија је санкционисала и покушаје да се успостави стални контакт између чланова АМАС-а и Државног секретаријата за народну одбрану, као и са Генералштабом ЈНА. То је избегавано, пре свега због мишљења да се на тај начин чланови АМАС-а могу наметнути као саветници који имају увид у све војно-стратешке планове. Југославија од краја 1954. године извози наоружање у земље Трећег света као што су Египат, Бурма и Индонезија.²⁰⁸

Југославија није била никада толико поверљива према НАТО пакту, за који је сматрала да је оруђе великих сила које се брину за очување капиталистичког поретка. Пре свега, пакт је антикомунистичка организација и самим тим није био компатибилан са друштвеним уређењем које је владало у Југославији. Током кризе око Трста, показало се да је Италија користила своје чланство у НАТО пакту и уцењивање због одбијања ратификације пројекта ЕОЗ да стекне бољу преговарачку позицију у односу на Југославију. Југословени су то проценили као тражење солидарности међу земљама западног света. Постојали су покушаји да се Југославија увуче у НАТО пакт приликом преговора око Балканског савеза, па је према мишљењу југословенског руководства овај савез био уговор нижег ранга. Главни циљ Балканског савеза био је да Југославија постане инструмент америчке политике, а све то је кочило остварење циљева југословенске спољне политике.²⁰⁹

САД су крајем четрдесетих и почетком педесетих година склапале пактове војног карактера широм света.²¹⁰ Америка је водила праву глобалну политику, будући да се америчка армија до почетка 1954. године налазила у 27 земаља изван Америке. У Западној Европи било је концентрисано 385 000 војника. Према подацима „Њујорк

---

²⁰⁸ В. Dimitrijević, „Jugoslavija i NATO 1951-1958. Skica intezivnih vojnih odnosa“, 269-272.

²⁰⁹ *Потсјетник*, ДА МСП, ПА, 1954, 46, Југославија, 417175, 12. јануар 1954.

²¹⁰ Уговори војног карактера које су склопиле САД у наведеном периоду били су следећи: Северноатлантски пакт (уговор између САД и 14 земаља склопљен 1949. године), Рио пакт (склопљен између САД и 21 државе америчког континента 1947. године), Анзус пакт (уговор између САД, Новог Зеланда и Аустралије 1951. године), Јапански пакт (склопљен између САД и Јапана 1951. године) и Филипински пакт (уговор између САД и Филипина 1951. године).

тајмаса“ из децембра 1953. године, на подручју Средњег истока, Африке и Средоземља било је око 50 000 војника, у Кореји и Јапану око 595 000 војника, на Пацифичким острвима око 30 000 војника, на Аљасци и острвима око 30 000 војника и на Карипским острвима око 10 000 војника.

Табела 14:

Најважније америчке базе почетком педесетих година 20. века	
Саудијска Арабија	Њуфаундленд
Либија	Аљаска
Француски Мароко	Аљаска острва
Западна Немачка	Хавајска острва
УК	Мидвеј
Исланд	Вејк
Азори	Квацалин
Француска	Иво Џима
Гренланд	Гуам Саипан
Тринидад	Филипини
Панама	Окинава
Порторико	Јапан
Бермуди	
Извор: <i>Уговори (војног карактера)</i> , ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 418094, 1.	

Американци су имали у наведеном периоду 89 већих ваздушних база, а у близини земаља совјетског блока налазило се 12 ваздушних база у Немачкој, затим 8 у Француској, 21 у Енглеској, 1 у Аустрији и 7 у Северној Африци. Крајем 1953. године, Американци су планирали да израде план заштите од напада Совјетског Савеза стварњем заштитног појаса у близини САД-а, одакле је могла да се изврши брза офанзива. Стратешка ваздушна команда америчког ваздухопловства и А. бомбардери америчке морнарице, преузели су на себе да буду у контакту са базама у близини Совјетског Савеза. У случају напада, предвиђено је да бомбардери крену у брзу офанзиву. САД су 26. новембра 1953. године потписале уговор са Шпанијом о стварању америчке базе у Шпанији, док су у истом периоду послати атомски топови америчким снагама у Немачкој.²¹¹

²¹¹ *Уговори (војног карактера)*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 418094, 1-3.

Америчком одељењу за помоћ у Југославији даване су информације које су биле затражене, како би се испоштовао Споразум из 1951. године. На тај начин добијали су увид у коришћење материјала који је употребљавала ЈНА. Од 1955. године одељење је вршило преоружавање само мирнодопске јединице, због тога што Американци по њиховом закону нису давали опрему и материјал за ратне јединице. Одлучено је да чланови Америчког одељења за војну помоћ присуствују здруженим вежбама где се употребљавао амерички војни материјал, али и да се омогући обилазак војних складишта, да би видели где је смештен материјал. Постојао је велики проблем ремонта технике, док је испорука резервних делова у копненој војсци била у заостатку.

До прве половине 1955. године, испоруке авиона Ф-84Г и Ф-86Е нису биле остварене онако како је било предвиђено. Испоручено је свега 132 авиона Ф-84Г од предвиђеног броја који је износио 301 авион. Најгора ситуација била је са авионима Ф-86Е, где је од програмираних 240 авиона одобрено 150 авиона, а није испоручен ни један. Југословенско руководство трудило се да убрза испоруку ових авиона.²¹²

После обарања америчких транспортних авиона, у августу 1946. године, од стране југословенских пилота није била плаћена одштета, а Американци су поднели одштетни захтев Комисији за међународна потраживања 11. јуна 1954. године. Тражена је сума у износу од 237 000 долара, што је југословенска влада сматрала претераном цифром. Тек је 2. септембра америчка комисија донела решење да се сума спусти на 166 205, 42 долара, јер је узета у обзир старост авиона.²¹³

Приликом потписивања уговора о војној помоћи, Американци су желели да осигурају испоручену робу. Зато је био потписан Закон о контроли помоћи за узајамну безбедност (*Mutual Defence Assistance Controle Act of 1951*) или *Battle Act*, да би се спречила испорука у комунистичке земље, пре свега у Совјетски Савез, сателите, Кину и Северну Кореју. Овај закон је ступио на снагу 24. јануара 1953. године, а уколико би дошло до кршења овог закона, онда су САД могле да прекину са давањем помоћи. Да би се контролисала роба уведени су *EC/DV*²¹⁴ систем и *TAC* систем контроле. *EC/DV* систем је служио за контролу трговине стратешком робом, а захтевао је обавезивање да се неће слати роба на Исток. Други *TAC* систем контроле служио је за контролисање

---

²¹² Пријем амбасадора Ридлбергера, АЈ, КПП 837, I-3-а/107-31, 25. април 1955, 13-14.

²¹³ Поводом одштетног захтева америчке Владе за оборене авионе у 1946. години, АЈ, КПП 837, I-5-б/104-2, 20. септембар 1954.

²¹⁴ У контроли су учествовали САД, Канада, Јапан, Холандија, Белгија, Луксембург, Француска, Немачка, Данска, Норвешка, Португалија, Италија и Турска.

слања робе на Исток преко земаља које учествују у овом систему контроле, а обухватао је исте земље као и *EC/DV* систем.

Југославија је у априлу 1954. године одбила да учествује у *EC/DV* систему под изговором да већ постоји југословенски систем контроле извоза који је био врло ефикасан. САД су тражиле нотом од 4. фебруара 1955. године да Југославија учествује у *TAC* систему контроле, за шта југословенска страна није била претерано заинтересована. Југославија је изнела став да је овај ембарго застарео и да је *Battle Act* морао да се прилагоди новим околностима. Темпо је у разговору са Киленом рекао да залагање за укидање *Battle Act-a* није значило да Југославија заузима негативан став према Сједињеним Америчким Државама, већ је то значило да није у складу са спољном политиком Југославије, која се базирала на повезивању и равноправности са другим државама.²¹⁵

Југословенска војска је према програму *MDAP* била усмерена на школовање и обуку, како би се овладало руковање у том моменту најмодернијег оружја, а обука се спроводила или доласком америчких инструктора и другог војног особља у Југославију или одласком припадника југословенске војске у НАТО базе и центре за школовање. Посебно су били потребни инструктори у ваздухопловству, због тога што су добијени авиони били технички напреднији од оних који су раније коришћени. Курсеви су спровођени и у морнарици, а намера је била да они официри који су били на обуци у америчким базама наставе да обучавају кадар после повратка са обуке.²¹⁶

Југославија није хтела ни током 1956. године да одустане од програма војне помоћи, али је стање у СССР-у током прве половине године учинило да ово питање постане мање хитно. Надала се да војна помоћ неће условљавати економску, а представници југословенске војске водили су преговоре са представницима АМАС-а о статусу одобрених програма. Главно питање је било када ће се наставити испорука авиона Ф-86Е који су били неопходни југословенском ваздухопловству.²¹⁷

Испорука војног материјала успорена је током 1956. године, а Југославија је предала нацрт помоћи који се односио на раније договорену заосталу помоћ. АМАС је правео четворомесечне планове како би се лакше планирале испоруке. У периоду између 1956.

---

²¹⁵ *Садашњи економски проблеми са САД*, АЈ, КПП 837, I-3-a/107-37, 19. септембар 1955, 8-10.

²¹⁶ I. Laković, *нав. дело*, 180-182.

²¹⁷ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 274, *Telegram From the Embassy in Yugoslavia to the Department of State*, Belgrade, April 19, 1956. pp. 719-720.

и 1958. године, извршене су испоруке суперсоничних млазних ловаца Ф-86Е, када је испоручено 43 авиона. После испоруке ових авиона, они су остали у активној употреби до седамдесетих година.²¹⁸

Почетком 1956. године, стигли су први *Сејброви* Ф-86Е који су много допринели ратном ваздухопловству, иако су спадали у превазиђену ратну технику. Испорука ових авиона имала је велики значај, а када је пуковник Н. Лекић 31. јула 1956. године пробио звучни зид изнад Батајнице, видело се да је Југославија имала ваздухопловство које је у стању да оствари велики ефекат у борбеним дејствима.²¹⁹

Сусрети Тита и Хрушчова на Брионима и Јалти имали су негативан утицај на испоруку војне помоћи. После овога је председник Ајзенхауер објавио да је обустављена испорука 200 млазних ловаца и војне опреме која је раније уговорена. Ипак, Југославија је прва почела са удаљавањем од система *MDAP*, јер је сматрала да претерана војна сарадња може да угрози њену позицију у вођењу спољне политике у помирљивом тону. Тито је током лета 1956. године изјавио намеру југословенског руководства да изађе из војног програма. Југославија није желела да се претерано приближи НАТО пакту и Западу, јер су биле отклоњене све претње од војне агресије. Тито је обавестио америчког амбасадора Ридлбергера да Југославија жели да изађе из војног програма на састанку који је одржан 6. децембра 1957. године. Американци су прихватили југословенски захтев, јер даља војна сарадња није могла да донесе толико користи, већ је могла да кочи развијање билатералних односа између САД и ФНРЈ. Сагласност о обустављању војне помоћи потписана је 9. децембра 1957. године, а објава је извршена још 12. јула 1957. године. Ратификација уговора о обустављању директне војне помоћи трајала је од 25. августа до 17. октобра 1959. године.²²⁰

---

²¹⁸ I. Laković, *нав. дело*, 178-179.

²¹⁹ *Исто*, 269-270.

²²⁰ *Исто*, 223,224.

5. ПРЕГЛЕД ВАЖНИХ ПИТАЊА

5.1 Дефинисање југословенске и америчке спољне политике после Стаљинове смрти (1953-1954)

После ступања на власт Двајта Ајзенхауера и републиканске странке у Сједињеним Америчким Државама, најављено је преиспитивање спољне политике коју је двадесет година водила демократска странка. Пре свега, по питању спољне политике морало се pazити на следећи потез Совјетског Савеза и радити на томе да се смањи утицај комунизма у свету. Посебно је била велика опасност од сукоба између две суперсиле, као што су САД и СССР, јер је то за собом вукло светски рат и употребу нуклеарног наоружања. Постојало је више кризних подручја у свету где се морао обуздати утицај комунизма, као што је било подручје Југоисточне Азије.

Американци су током 1953. године успели да реше питање рата у Кореји који је прекинут, док су са Кином били у лошим односима. Постојала је и криза на Блиском истоку која је претила да се развије у кризу већих размера, док су на простору Азије и Африке покрети за независност локалног становништва протеривали европске колонијалне силе са овог подручја. Велико изненађење за Американце био је успех револуције на Куби. Мешали су се и у унутрашњу управу држава као што су Иран и Гватемала.²²¹

Значајан фактор у вођењу америчке спољне политике била је контрола ММФ-а и Светске банке, који су имали велики утицај на економију Трећег света. То је чинила на основу система Бретон Вудс²²². На тај начин могла је да врши утицај на политику нестабилних држава и контролу над њиховом економијом.²²³

Југославија је почетком 1953. године извршила значајне институционалне промене, јер је усвојен нови Устав од стране Савезне народне скупштине. Нови устав је предвиђао да се успостави председник републике и Савезно извршно веће (СИВ), док

---

²²¹ R. D. Šulcinger, *нав. дело*, 219.

²²² Систем Бретон Вудс је споразум који је постигнут на конференцији у америчкој држави Њу Хемпшир 1944. године. На њој су представници из 44 државе дискутовале о финансијским проблемима. На овој конференцији основан је Међународни монетарни фонд (ММФ) и Међународна банка за обнову и развој.

²²³ Od A. Vestad, *нав. дело*, 206-207.

је Веће народа замењено Већем произвођача. Дана 14. јануара, Јосип Броз Тито је изабран за председника, а истовремено је по уставу обављао функцију председника СИБ-а и врховног заповедника свих оружаних снага. СИБ који је бројао 37 чланова, бирао је пет савезних секретара, док је председник за свој рад био одговоран Народној скупштини. Савезни секретар спољних послова постао је Коча Поповић, а за одбрану је изабран Иван Гошњак.²²⁴

Значајна промена у Југославији догодила се и годину дана раније, када је Комунистичка партија Југославије, на 6. конгресу у Загребу, променила име у Савез комуниста Југославије (СКЈ) у новембру 1952. године. Јавност састанака основних партијских организација, укидање партијских ћелија на радним местима и заузимање става да партија у држави има само идејну улогу, а не да руководи државом, били су потврђени како би се југословенска партија разликовала од совјетских партија. Политбиро је преименован у Извршни комитет, а још једна промена догодила се у фебруару 1953. године на 4. конгресу Народног фронта, када је променио име у Социјалистички савез радног народа Југославије (ССРНЈ).²²⁵

Стаљинова смрт, 5. марта 1953. године, најавила је прекретницу у вођењу спољне политике СССР-а, јер како је и сам Ђилас оценио, ново совјетско руководство без Стаљина (Берија, Молотов, Булгањин, Каганович) извршило је промене последњег партијског конгреса одмах после смрти њиховог вође. Редукован је број чланова ЦК совјетске партије, смањен је број министара, а за председника совјетске владе именован је Г. М. Маљенков.²²⁶ Лаврентије Берија, који је дуго времена био шеф совјетске тајне полиције, био је после Стаљинове смрти једна од најзначајнијих личности у Совјетском Савезу. Чак се види покушај попуштања затегнутости између СССР-а и САД-а у Ајзенхауеровом говору 16. априла, где је позивао ново совјетско руководство да се смањи трка око нуклеарног наоружања и давао је предност дијалогу. Велика криза се осећала у Немачкој, где су Источни Немци масовно бежали у Западну Немачку, због политике убрзане индустријализације и колективизације коју је покушао да спроведе Стаљин и која се показала као катастрофална.²²⁷

---

²²⁴ D. Vekić, *нав. дело*, 459-460.

²²⁵ P. Ц. Кремптон, *нав. дело*, 168.

²²⁶ D. Vekić, *нав. дело*, 464-465.

²²⁷ Ц. Л. Гедис, *нав. дело*, 190-191.

Хрушчов је изашао као победник у борби за власт у Совјетском Савезу после седнице Президијума 26. јуна 1953. године, када је Берија ухапшен, затим осуђен за издају и стрељан.²²⁸

Процене ЦИА-е о полагају Југославије после Стаљинове смрти биле су пуне позитивних процена по питању Титове позиције у држави, вођења спољне политике и одбране земље од напада војске совјетског блока. Одржавање јаке одбране зависило је од стране војне помоћи, а Тито се надао да ће Американци имати у виду колико је значајан стратешки положај Југославије и да ће му зато отписати дугове. Циљ је добијање што веће војне и економске помоћи уз што мање мешања у југословенску унутрашњу и спољну политику, али тршћанско питање представљало је велику препреку у остваривању овог циља. Допуштање сељацима да напусте пољопривредне задруге процењено је као покушај да се добије што већа подршка јавности, већа производња и како би се оставио добар утисак на Запад. Искорењивање национализма, опозиција сељака због колективизације и антагонизам свештенства према верској политици и даље су били камен спотицања у унутрашњој политици.²²⁹

Један од представника у вођењу америчке спољне политике од 1953. године био је Џон Фостер Далес, адвокат у канцеларији Саливен и Кромвел у Њујорку, а кога је Ајзенхауер изабрао за државног секретара после доласка републиканаца на власт. Он је био члан десног крила републиканске странке, а Роберт Д. Шулцингер у својој књизи *Америчка дипломатија од 1900. године* наводи његову изјаву о совјетском комунизму: „Совјетски комунисти верују да су људска бића тек неке супериорне животиње... и да је најбољи свет онај који је организован попут добро вођене фарме, где се неке животиње изводе на пашњак, нахране, врате назад, помузу а напослетку им се стави улар на главу“.

Спољна политика коју је развила Ајзенхауерова администрација доста је радила на организацији војске како би се смањио дефицит буџета. То се огледало у политици „новог приступа“ да се смањи број конвенционалних снага и у стратегији која је подразумевала изазивање страха код Совјетског Савеза развијањем програма нуклеарног наоружања. Ајзенхауер је био искусан у војним питањима, јер је и сам био командант копнене војске, па је пешадију смањио за 500 000 војника (са 20 на 14 дивизија). Међутим, док је смањиван број копнене армије, за ваздухопловство су

---

²²⁸ Исто, 193.

²²⁹ „Могући развој догађаја у Југославији 1953.“, *Документа ЦИА*, 94-97.

издвајана значајна новчана средства, посебно за тешке бомбардере. Када је Далес говорио пред Саветом за спољне односе у Њујорку, 12. јануара 1954. године, он је говорио о томе да у случају да се понови Кореја, Американци ће бити у стању да одговоре оружјем.²³⁰ То се могло постићи бомбардовањем градова Совјетског Савеза употребом нуклеарног наоружања.²³¹

Да је дошло до нових погледа у америчкој спољној политици види се из политичког извештаја Амбасаде ФНРЈ у Вашингтону. Нова спољнополитичка и војна стратегија, која се разликовала од стратегије коју су Сједињене Државе спроводиле после Другог светског рата и Корејског рата, названа је Њу Лук (*New Look*). Називан је још и *Long Haul* или *Long Pull*. У САД-у су оценили да треба учврстити позиције Американаца у односу на Совјетски Савез, јер совјетска политика слаби отпор либералних снага, а људи који су водили америчку спољну политику потцењивали су моћ противника. У говорима шефа војног штаба, адмирала Радфорда, у новембру и децембру 1953. године и поменутом Далесовом говору у јануару 1954. године, види се у чему се огледа ова политика. Радфорд је у својим говорима истицао да Сједињене Државе морају више да се ослане на атомско оружје, а да се смањи сувоземна (копнена) војска.

Амбасада ФНРЈ је ово проценила као америчку техничку и војну надмоћ, која под овом стратегијом скрива империјалистички принцип „слободарских руку“. Процењено је да се ствара негативан утисак код других држава широм света. У Француској, Канади, Аустралији, посебно у Индији и другим азијским земљама, могло се закључити да би сваки локални сукоб могао да прерасте у глобални рат. Иако у мањој количини, Совјетски Савез је имао у свом поседу атомску и хидрогенску бомбу а употреба њиховог нуклеарног наоружања могла је такође да ствари хуманитарну катастрофу. Давање на важности развоју деструктивног оружја и обавештавање потенцијалног агресора о снази америчког оружја били су аргументи које је Ајзенхауер дао на конференцији за штампу 13. јануара 1954. године, а 5. априла истакао је да се бомба неће употребити њиховом иницијативом. У америчкој штампи је истицано да је нова стратегија добијала овакав епилог због стварања модернијег наоружања и предвиђала је и повлачење копнене војске из прекоморских крајева.

Нова политика није значила слабљење интереса за европске земље, како је истицала америчка администрација, већ интересовање за регионалне пактове и програм војне

---

²³⁰ Ова Далесова спољнополитичка стратегија се звала доктрина „масовне одбране“.

²³¹ R. D. Šulcinger, *нав. дело*, 220-222.

помоћи. У извештају амбасаде говори се о томе да се у америчком државном врху осећа велика узнемиреност због совјетског поседовања атомске и хидрогенске бомбе, док су генерали и бирократија у сувоземној војсци, која је била врло утицајна, заузели негативан став по питању нове стратегије, јер су се плашили да ће бити уздрман њихов положај. Републиканци у Конгресу залагали су се за спровођење нове политике и по том питању притискали су владу да се ово спроведе. По питању Кине,²³² Далес је одржао говор 29. марта и рекао да њено признање или пријем у УН од стране Американаца не долази у обзир и да треба да се настави економски ембарго Кине. Велики проблем за Американце било је ширење комунизма у Индокини, што је довело до „црвене доминације“ у Југоисточној Азији.

Британци и Французи су све више губили утицај у Индокини. Они су тражили гаранције САД-а да ће војно да се ангажују слањем сувоземних трупа у Југоисточну Азију.²³³ На простору Југоисточне Азије, где се појачавала акција Хо Ши Мина, већ се налазио ратни материјал заједно са америчким пилотима. Француске позиције полако су слабиле у Индокини, за разлику од Американаца који су стекли боље услове за остваривање својих интереса на овом простору.²³⁴

Републиканци су се после доласка на власт, 1953. године, питали коју политику треба спроводити када је у питању Југославија, односно да ли треба наставити са давањем помоћи или је драстично смањити и вршити притисак на југословенско вођење спољне политике. Међутим, економска помоћ није драстично смањена, а војна помоћ се чак испоручивала у већем обиму, што су били закључци југословенске амбасаде у САД-у. Покушано је да се Југославија што више привуче на страну НАТО пакта, а први пут испоручени су и џет авиони. Пут Тита у Лондон је исто тако тумачен као приближавање Западу. У Сједињеним Државама католички проиталијански и емигрантски кругови тражили су азил и радили су против интереса ФНРЈ. Посебно је појачана тенденција у америчком државном врху да се повежу Југославија, Грчка и Турска.²³⁵

---

²³² Кину је у Уједињеним нацијама представљала Република Кина, која била један од првих пет оснивача УН-а. Њено место у Уједињеним нацијама, после грађанског рата 1949. године и доласка комуниста на власт, желела је да преузме Народна Република Кина на челу са Мао Це Тунгом, док се Влада Републике Кине преместила на Тајван. НР Кина је примљена у УН тек 1971. године, када је Република Кина избачена из свих органа УН-а.

²³³ *Политички извештај амбасаде*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 45843, 4. мај 1954, 1-7.

²³⁴ *Исто*, 12.

²³⁵ *Наши односи са САД у прошлој години*, ДА МСП, ПА, 1954, 81, САД, 47215, 26. мај 1954, 1-7.

Југославија се трудила да своје односе са Западом изгради не прихватајући ниједну обавезу која би је везала за блок западних земаља. Трудила се да војна и економска помоћ не условљавају нешто што би се косило са њеним друштвеним уређењем и задобијеним позицијама у спољној политици, већ да тај однос буде заснован на равноправности. Исто тако је одбијала да се странци мешају у њен однос са католичком црквом и покушај Запада да искористи Југославију у акцијама према источноевропским државама. Колико је Југославија била спремна да води независну политику види се из њеног става да одбије политички притисак са Запада по питању Трста, да се веже за Запад кроз Балкански савез и покушај да се кроз економску помоћ дође до остваривања ових циљева.²³⁶

Током прве две године Ајзенхауеровог мандата видљиво је јачање конзервативног крила републиканске странке, које је било против политике преговарања са Совјетским Савезом. После Женевске конференције,²³⁷ 1954. године, испоставило се да земље на Западу нису благонаклоно гледале према ратоборној политици коју су спроводили Американци. После овога попустио је притисак конзервативаца, док је скочила Ајзенхауерова популарност. Он је хваљен у Њујорк Тајмсу као председник чија је популарност била равна Рузвелтовој.²³⁸

Југославија је Анкарским уговором 1953. године и склапањем Балканског пакта са Грчком и Турском следеће године, индиректно била укључена у западни одбрамбени систем и доста је појачала своју позицију на спољнополитичком плану. Овим потезом ојачана је позиција НАТО пакта на Балкану. Захваљујући чињеници да је Југославија добила велику неповратну помоћ са Запада, успела је да организује јаку војску и да задовољи своје потребе за пшеницом коју су испоручивали Американци. Повезивање Југославије са капиталистичким државама спровођено је са великим опрезом због страха да Титов режим не буде свргнут са власти.²³⁹

---

²³⁶ *Списак тема припреманих за разговоре делегација Влада ФНРЈ-СССР у 1955. години*, ДА МСП, ПА, 1955, 33а, Југославија, 419084/55

²³⁷ Женевска конференција је била одржана од априла до јула 1954. године у Женеви у Швајцарској. Земље које су учествовале у раду конференције биле су: Сједињене Америчке Државе, Совјетски Савез, Велика Британија, Француска и НР Кина. Друге државе су имале мању улогу, јер је ових шест држава управљало током конференције. Разматран је покушај да се у Индокини успостави мир, како би дошло до стабилизације овог региона. Друга важна тема је покушај да се уједини Кореја. Питање Кореје није било решено, док је по питању Индокине донет Женевски споразум, који је предвиђао поделу Вијетнама на две зоне. Северним делом је управљао Вијетмин, а јужним Вијетнам. Потписани су споразуми о прекиду ватре у Вијетнаму, Лаосу и Камбоџи.

²³⁸ *Смернице америчке спољне политике*, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 419026, 3,4.

²³⁹ Д. Богетић, „Југославија између Истока и Запада“, 19-20.

Крајем 1954. и почетком 1955. године сазрела је доктрина мирољубиве коегзистенције, како би се преовладала негативна искуства сукоба са Совјетским Савезом и политичког притиска са Запада. Постепено је Југославија развила свој пут у Хладном рату који се завршио политиком несврстаних.²⁴⁰

Табела 15:

Одбрамбени издаци 1948-1956. године (у милијардама долара)								
година	САД	СССР	Западна Немачка	Француска	УК	Италија	Јапан	Кина
1948.	10,9	13,1	/	0,9	3,4	0,4	/	
1949.	13,5	13,4	/	1,2	3,1	0,5	/	2,0
1950.	14,5	15,5	/	1,4	2,3	0,5	/	2,5
1951.	33,3	20,1	/	2,1	3,2	0,7	/	3,0
1952.	47,8	21,9	/	3,0	4,3	0,8	/	2,7
1953.	49,6	25,5	/	3,4	4,5	0,7	0,3	2,5
1954.	42,7	28,0	/	3,6	4,4	0,8	0,4	2,5
1955.	40,5	29,5	1,7	2,9	4,3	0,8	0,4	2,5
1956.	41,7	26,7	1,7	3,6	4,5	0,9	0,4	5,5

Извор: P. Kenedi, *Uspon i pad velikih sila. Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Podgorica 1999, 431.

²⁴⁰ D. Bogetić, „Saradnja Jugoslavije i Zapada u vreme sukoba sa Kominformom (1952-1955)“, 59-60.

5.2 Анкарски уговор и политика САД-а на Медитерану

Медитеран је јако битан фактор стабилности целе Европе, јер представља везу са Блиским истоком. Поред тога, у случају избијања кризе на простору Персијског залива и сахарске Африке, онда простор Медитерана добија још више на важности у интересима великих сила због свог геостратешког положаја. Већина држава које се налазе на овом простору спадају у ред мањих држава: Шпанија, Француска, Монако, Италија, Југославија, Албанија, Грчка, Турска, Сирија, Либан, Израел, Египат, Либија, Тунис, Алжир, Мароко, Кипар и Малта. Контрола над ових осамнаест држава била је кључна за овладавањем овог простора. После Другог светског рата Италија, Француска и Шпанија доста су заостајале иза Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза које су постале суперсиле. Обале Медитерана излазе на три континента, а то су Европа, Азија и Африка, па је зато овај простор чвориште светске политике. Америчка политика на овом простору спроводила се преко НАТО пакта, а међу државама од посебног значаја за пакт налазиле су се Грчка и Турска, које су биле битан геостратешки фактор на Балкану.

Сједињене Државе су покушале да на источним обалама Медитерана створе војне савезе преко којих су могле да утичу на цео тај регион. У ту сврху створени су СЕАТО²⁴¹ пакт и ЦЕНТО пакт. Међутим, ови пактови нису били тако ефикасни у служењу циљевима америчке спољне политике, па су се Сједињене Државе окренуле Израелу, који је био њихов главни савезник на простору Леванта. Сукоби на овом простору били су локалног карактера или као последица мешања неке стране силе која је користила једне државе против других.²⁴²

Југославија, Грчка и Турска су могле да послуже НАТО пакту да контролише велики део Балкана, због чега су САД радиле на зближавању ове три државе. Едвард Кардељ је о томе разговарао са америчким амбасадором, Џорџом Аленом, 1951. године. Ален је предлагао да се зближе Југославија и Грчка уређивањем и нормализацијом међудржавних односа. У исто време су Грчка и Турска²⁴³ радиле на зближавању, а већ крајем 1951. године покренута је иницијатива за њихов улазак у

---

²⁴¹ Удружење земаља Југоисточне Азије (*Southeast Asia Treaty Organization - SEATO*) је организација која је створена у септембру 1954. године, а главни циљ јој је био спречавање ширења комунизма у југоисточној Азији.

²⁴² R. Petković, *нав. дело*, 136-140.

²⁴³ Грчка и Турска су постале чланице НАТО пакта 1952. године.

НАТО пакт. Најостељивија тема, која је реметила односе између ове две државе, било је питање Кипра. У то време је текло и приближавање Југославије западним државама, а већ следеће 1952. године, Југославија је примила велику помоћ која је допринела њеној унутрашњој стабилности и повећала могућност одговора на претње са Истока.²⁴⁴

Југословенски амбасадор у Турској, Љубомир Радовановић, разговарао је почетком фебруара 1952. године са грчким премијером Венизелосом и турским министром иностраних послова Фуадом Кебрилијем. Овај разговор је вођен у Анкари и представници три државе указали су на њихову међузависност с обзиром на географски и стратешки положај који су заузимале, а грчки премијер је говорио да је угрожена национална независност због константних претњи од стране совјетског блока. Зато је требало ојачати позиције сарадњом генералштабова ове три земаље. Југословенски амбасадор није могао дати адекватан одговор без консултовања са југословенским руководством, али је зато рекао да Југославија треба да успостави пријатељске односе са Грчком и Турском. Југославија није била спремна да учествује у савезу који је био војног карактера и стриктно везан за НАТО пакт, будући да су и Грчка и Турска биле чланице пакта.

Приликом разговора југословенског посланика у Атини, Радоша Јовановића, са председником турске владе Аднаном Мендресом и Фуадом Кебрилијем, априла 1952. године, југословенски представник је истицао да државама на Балкану прети опасност од СССР-а, али војни пактови могу Југославији да донесу више штете него што би јој послужили у остваривању политичких циљева. Према ставу југословенске стране, најбоље је водити разговоре који се тичу економске, културне или друге сарадње.²⁴⁵

У пролеће 1952. године, Југославију је посетила грчка парламентарна делегација, а затим је покренута сарадња и са Турском. Поставило се питање посета војних делегација. Исте 1952. године југословенска парламентарна делегација посетила је Грчку у августу, а онда је уследила и посета војне делегације Атини и Анкари, где се поново разговарало о сарадњи.

Доста је разговарано о војним и спољнополитичким питањима на Првој трипартитно-југословенској конференцији у Београду у новембру 1952. године. Пре конференције, у Југославију је дошао амерички генерал Томас Хенди. На конференцији

---

²⁴⁴ М. Терзић, „Југославија и Балкански пакт 1953/1954“, *Југославија у Хладном рату*, 111-112.

²⁴⁵ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 38-40.

се углавном говорило о снази југословенске војске и њеној спремности да се одупре претњама са Истока.

Децембра 1952. године, одиграли су се кључни догађаји за склапање будућег савеза: боравак турске трговинске делегације у Југославији и боравак југословенске делегације у Атини. Стефанопулос, министар иностраних послова Грчке, у разговорима са Титом и Кочом Поповићем, почетком фебруара 1953. године, говорио је о могућностима за склапање савеза у форми споразума о пријатељству и ненападању. Текст споразума са Грчком и Турском предат је Титу од стране Коче Поповића, који се налазио у Атини у фебруару исте године, како би га Тито проучио, а затим је рекао Титу да је постигнут споразум о потписивању уговора. Разговори високих војних званичника три државе у Анкари, од 17. до 20. фебруара, вођени су у смеру да треба разменити податке о одбрамбеним плановима. Пре свега, мислило се на размену података које је поседовала свака држава о јачини војске совјетског блока.²⁴⁶

Другачије виђење по питању војних ствари, давало је замаха Титовој власти да истакне значај југословенског положаја међу западним земљама. Склапање војног споразума могло је да допринесе његовом губитку власти. Један од пресудних чинилаца да се не унесу војне одредбе у уговор било је противљење Сједињених Држава. Пошто су биле чланице НАТО пакта, Грчка и Турска нису смеле да потпишу споразум војног карактера из обзира према Италији. Када би се то догодило, онда би ишле против интереса Италије, као чланице НАТО пакта која је имала нерешене односе са Југославијом по питању Трста. Управо залагањем Сједињених Америчких Држава, морале су бити уклоњене све војне одредбе пре потписивања споразума. САД су радиле на пројекту Европске одбрамбене заједнице која није могла да опстане без Италије, што је био добар разлог за подржавање италијанских интереса. Потписивање неповољног споразума по Италију могло је да доведе до пада владе, чиме би цео амерички пројекат био угрожен.²⁴⁷

Уговор између три државе коначно је потписан у Анкари 28. фебруара 1953. године. У тексту је назначено да су ФНРЈ, Краљевина Грчка и Република Турска, позивајући се на Повељу Уједињених нација, биле решене да сачувају интегритет и независност од сваке спољне претње и да доприносе одржавању међународног мира. Требало је што

---

²⁴⁶ М. Терзић, „Југославија и Балкански пакт 1953/1954“, 113-114.

²⁴⁷ Д. Богетић, „Сједињене Америчке Државе и формирање Балканског пакта 1952-1955“, *Архив, часопис Архива Југославије* 2 (2001), 189.

ефикасније организовати одбрану и сходно 51. члану Повеље Уједињених нација спровести мере за очување мира и безбедности у целом региону. Председник Турске Целал Бајар, грчки краљ Павле и председник ФНРЈ Јосип Броз Тито одредили су као пуномоћнике министре иностраних послова Фуада Кеприлија, Стефаноса Стефанопулоса и Кочу Поповића да закључе уговор.

Према првом члану уговора, потписнице су морале заједно да се консултују о свим проблемима од заједничког интереса, а министри иностраних послова требали су да одржавају конференције. Како би се разматрало шта треба учинити на пољу спољне политике, министри су се састајали једном годишње, а по потреби и чешће. Уговор има укупно 10 чланова. У уговору се још каже да ће потписнице уговора наставити да улажу напоре како би се решили проблеми заједничке одбране, док ће генералштабови настави сарадњу и давати препоруке за одбрану. Предвиђено је и заједничко решавање економских, културних и техничких проблема, а све је требало да се решава мирним путем. Ниједна чланица није смела да учествује у акцији која је уперена против друге стране потписнице уговора. И међународне обавезе које су преузимале потписнице уговора нису смеле да се косе за самим уговором. Посебно је занимљива 8. тачка уговора која је везана за НАТО пакт, у којој се наводи: „Овај уговор не утиче и не може се тумачити да на било који начин утиче на права и обавезе које за Грчку и Турску проистичу из Северноатлантског уговора од 4. априла 1949. године“. Француски текст уговора требало је да ратификују све потписнице, а по истеку пет година свака потписница могла је да раскине уговор са отказним роком од годину дана.

Допунски уговор је потписан у Београду 7. новембра 1953. године. У њему се наводи да су се потписнице уговора састале у Атини, од 7. до 11. јуна 1953. године, на Конференцији министара спољних послова, када је одлучено да се оснује Стални секретаријат земаља потписница Анкарског уговора.²⁴⁸ Стални секретаријат је обухватао Комитет секретаријата и Стални биро. Биро је био технички извршни апарат секретаријата. Комитет је доносио одлуке једногласно у присуству свих чланова или њихових заменика. Представник државе, где се налази седиште Секретаријата, уједно је и председник Комитета, док је седиште Сталног секретаријата увек земља где се одржава конференција. Биро сталног секретаријата састојао се од шефа Бироа и

---

²⁴⁸ Задатак Сталног секретаријата био је да припрема конференције министара спољних послова, води рачуна о политичкој, економској, техничкој, војној и културној сарадњи, да разматра закључивање споразума и прихватање заједничке политике, као и да предлаже сазивање и организовање сталних и повремених конференција.

потребног особља. Комитет је постављао шефа Бироа на годину дана, док је шеф бирао остале чланове особља уз сагласност Комитета. Овај допунски споразум је исто сачињен на француском језику у три примерка и важио је све до истека Анкарског уговора. За југословенску страну је потпис на овај уговор ставио Коча Поповић, а за Грчку и Турску потписали су Спиридон Капетанидекс и Агах Аксел.²⁴⁹

О организовању Сталног секретаријата извештавао је Радовановић 14. јануара 1954. године. По његовом сведочењу, припреме су извршене само са југословенске стране, док Грчка и Турска нису преузеле никакве мере за отварање секретаријата. Конституисање одбора Сталног секретаријата условљено је именовањем представника ове две владе, а био је израђен и нацрт пословника. После разговора са турским и грчким амбасадорима, договорено је да се за првог шефа Бироа постави Грк. Аксел и Капетанидекс су застој у оснивању Сталног секретаријата видели у техничким и административним разлозима, а Додатни споразум није ратификован ни у једној земљи. И Грчка и Турска нису спровеле све мере да би се остварило све што је договорено. Први послови одбора требало је да буду прихватање пословника, именовање шефа Одбора, постављање службеника, формирање комисија и израда буџета.²⁵⁰

У буџету Сталног секретаријата, свака држава давала је трећину средстава. Годишњи трошкови су апроксимативно утврђени на 60 000 долара годишње, што значи да је свака држава давала по 20 000 долара. Радовановић је дао податке о предлогу трошкова:

- шеф бироа: 550-700 долара;
- секретар бироа: 300-400 долара;
- рачуновођа: 300 долара;
- архивар: 300 долара;
- преводаца: 400 долара;
- дактилографкиња: 200.²⁵¹

---

²⁴⁹ „Ugovor o prijateljstvu i saradnji između FNRJ, Kraljevine Grčke i Republike Turske. Ankara, 28. februar 1953.“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 235-239.

²⁵⁰ *Радна забелешка*, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 4398, 14. јануар 1954, 1-2.

²⁵¹ *Забелешка о финансијским питањима Сталног секретаријата Анкарског уговора*, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 43213, 25 фебруар 1954.

Представници Југославије, Грчке и Турске конституисали су Одбор сталног секретаријата Анкарског уговора на седници одржаној 24. фебруара 1954. године. Одбор су сачињавали амбасадор Љ. Радованоцић (представник Југославије), амбасадор А. Аксел (председник Турске) и амбасадор С. Капетанидес (представник Грчке). Седиште Секретаријата је било у улици Андре Николића бр. 19 у Београду, док је председник одбора био Радовановић за кога је одређен кабинет у ДСИП-у. Шеф бироа Сталног секретаријата био је Константин Химариос, који је обављао функцију саветника Министарства иностраних послова Грчке.²⁵²

САД нису благонаклоно гледале на уговор између Југославије, Грчке и Турске, а то се види и по писању либанског *Orient*-а, који доноси вест да је став Американаца да све ово може негативно да се одрази на позиције Италије.²⁵³ Сједињеним Америчким Државама је било битно да се Анкарски уговор не развије у војни савез због дискусија у италијанском парламенту о ЕОЗ и да не пропадну преговори о Трсту. Амерички амбасадор Ворен рекао је да овакав потез Југославије није могао да утиче на Конгрес да промени своје мишљење по питању Трста.²⁵⁴

Одбор секретаријата Анкарског уговора је на седници одржаној 23. јуна 1954. године извршио поделу службеничких места. Југославија је добила секретара бироа, рачуновођу и дактилографа. Турска је добила секретара бироа, преводиоца и дактилографа. Грчка је добила преводиоца, архивара и дактилографа. Чувар зграде и курир узимали су се из земље у којој заседа Секретаријат, а у Југославији је Државни секретаријат за иностране послове одредио на ове функције Ђорђа Смиљанића, секретара петог одељења, а за рачуновођу Надежда Караклајић Петровић, која је била рачунарски службеник финансијског одељења. Стални секретаријат је плаћао функционере којима су одређене надлежности по следећој скали:

- шеф бироа: 700 долара;
- секретари Бироа: 400 долара;
- рачуновођа: 350 долара;
- архивар: 350 долара;
- преводилац: 400 долара;
- дактилограф: 250 долара.

---

²⁵² Начелнику протокола ДСИП-а, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 42251, 25. фебруар 1954.

²⁵³ Телеграм, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 44755

²⁵⁴ Телеграм, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 44976

Све надлежности је исплаћивао Стални секретаријат, а за службу у Југославији одређене су надлежности према највишој скали повишењем:

- секретар бироа: 30 000 динара;
- рачуновођа: 25 000 динара;
- дактилограф: 20 000 динара;
- чувар и курир: 12 000 динара.

Свака страна је издвајала за заједнички буџет Секретаријата по 20 000 долара, који су били депоновани код Народне банке, где је требао да се отвори рачун Сталног секретаријата.²⁵⁵

САД су радиле на томе да после потписивања Анкарског уговора издејствују да он постане инструмент преко кога је могла да се оствари што повољнија позиција за западни одбрамбени систем. С друге стране, није требало дозволити Југославији да пакт постане средство за афирмацију југословнске независне политике. Амерички врх државе је обећао у разговорима са Италијанима, да преко Грчке неће дозволити да се уговор употреби против италијанских интереса у питању Трста. Зато се на сваки начин потрудила да успори развијање овог уговора у реалну спољнополитичку снагу потписивањем војног споразума. Однос Американаца према Анкарском уговору треба посматрати на два начина: као страх од учвршћивања положаја Југославије у односу на НАТО пакт и као страх због слабљења позиције Грчке и Турске у односу на НАТО пакт. Зато је радила на томе да успори стварање војног савеза који би отежао притисак НАТО пакта на Југославију преко Грчке и Турске, које су биле чланице пакта. Уговор о војним базама између САД-а и Грчке је још један пример спречавања развијања јаке одбрамбене организације у региону.²⁵⁶

---

²⁵⁵ Забелешка о седници одбора Сталног секретаријата Анкарског уговора одржаној 23. јуна 1954. године, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 48659

²⁵⁶ Анкарски уговор, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 417356, 9-10.

5.3 Питање савеза Југославије, Грчке и Турске (Балкански савез)

После повратка из Лондона, 1953. године, Тито је започео широку дипломатску акцију путујући широм света. У пролеће 1954. године посетио је Турску и Грчку. Југославија као социјалистичка држава била је везана уговором за чланице НАТО пакта, зависила је од велике војне и економске помоћи коју је добијала са Запада и трудила се да опстане као држава која је после Стаљинове смрти тражила сопствени пут друштвеног и државног уређења. Како би се нашао што бољи начин да држава опстане, Тито је започео своја путовања широм света у потрази за спољнополитичким решењима, која би му омогућила да опстане у свету Хладног рата. Тако је Тито путовао у Турску, где је боравио од 12. до 18. априла 1954 године, а исте године боравио је у Грчкој од 2. до 6. априла. После тога отпочело је његово путовање на „Галебу“²⁵⁷ кроз Медитеран. Прошао је кроз Суецки канал и дошао до Индије и Бурме.

Многи представници страних држава долазили су у Југославију. У новембру 1952. године, Југославију је посетио белгијски министар иностраних послова Пол Анри Спаак, а приметан је и повећан број званичних посета из западних земаља, као и из земаља Трећег света током 1954. и 1955. године. Значајније личности које су посетиле Југославију биле су: првак Демократске партије САД-а Адлај Стивенсон (јун 1953. године), министар спољних послова Бурме Сао Хкун Хкио (март 1954. године), цар Етиопије Хајле Селасије (јул 1954. године) и бивши француски председник Пјер Мендес-Франс. Између осталог, потписивање Балканског пакта био је покушај обезбеђивања што боље спољнополитичке позиције.²⁵⁸

Сједињене Државе су доста радиле на ограничавању Анкарског уговора и војних претензија балканских држава, па су 12. октобра 1953. године у Атини потписале уговор са Грчком који се тиче војних објеката. Овај документ се позива на

---

²⁵⁷ Галеб је брод који је изграђен 1938. године за компанију РАМБ (*Regia Azienda Monopoli Banane*) и служио је за трговину јужним воћем. Тада је носио назив РАМБ III, после чега је био ангажован у Другом светском рату за превоз меса италијанској војсци и за превоз мина за немачку војску, после чега је оштећен. После рата је реконструисан у пулском бродоградилушту. Од марта 1953. године, када је био у посети Великој Британији, Тито је путовао Галебом на три континента, а на овом путу прешао 85 000 наутичких миља (157 420 км) у трајању од 478 дана. Прво путовање догодило се 7. марта 1953. године, када је Тито из луке Зеленика у Боки Которској кренуо за Велику Британију. Приликом посете Турској испловио је из Сплита 8. априла 1954. године, а вратио се 21. априла. Галеб (заповедао капетан фрагеле Станислав Абрам) и пратећи бродови су били у Цариграду, а од 31. маја до 10. јуна био је у грчким лукама Пиреј и Солун. (извор: V. Petrović, *Titova lična diplomatija*, Beograd 2010, 66-68.)

²⁵⁸ V. Petrović, *Titova lična diplomatija*, Beograd 2010, 69-70.

Северноатлантски уговор од 4. априла 1949. године, који је потписан у Вашингтону. Грчка је према тексту уговора о војним објектима дозволила Сједињеним Државама да користе постојећу инфраструктуру у Грчкој и да користе и руководе војним објектима, како би се унапредили планови и циљеви НАТО пакта. Америчка страна је на тај начин могла слободно да циркулише преко грчке територије, а притом је била ослобођена свих царина, трошкова и такси. Грчка страна је требала да обезбеди исте услове за припаднике војске САД-а као и за грчку војску, док су сви покретни објекти који су подигнути у трошку Американаца могли бити однети из Грчке, јер су били својина Сједињених Америчких Држава. За објекте који нису били пренети и са којима није располагао на одговарајући начин, Грчка је морала да надокнади резидуалну вредност. Припадници армије САД-а могли су да користе војну пошту Сједињених Држава. Споразум је важио све док важи и Северноатлантски уговор, а сачињена су два примерка уговора на грчком и енглеском језику.²⁵⁹

Током прве Титове званичне посете Турској, од 12. до 16. априла 1954. године, указане су му велике почести, а турска штампа истакла је важност његове посете за развој односа међу балканским државама. Према наводима Тита, питање Трста било је на путу да се реши, па је зато требало приступити формирању војног пакта. Уверавао је Турску да се ово не коси са чланством Грчке и Турске у НАТО пакту. Неприхватање чланства Југославије у НАТО пакту било је резултат политике коју су развиле САД, а чији је циљ био да се изврши дестабилизација власти Совјетског Савеза у источноевропским државама. Пропагандним деловањем међу сателитима, САД су желеле да преко Југославије дају пример другим државама да је могуће опстати без СССР-а, а то се не би могло остварити да је Југославија била члан НАТО пакта, јер другим комунистичким државама било је неприхватљиво да мењају своје друштвено уређење засновано на комунистичкој идеологији.

Тито је приликом посете Турској рекао да је заинтересован и за пројекат Европске одбрамбене заједнице, а разговори у Турској довели су до споразума да се уговор о сарадњи између три државе претвори у савез. Највеће незадовољство током разговора у Турској исказали су Американци, јер су имали гаранције од Турака да преговори неће ићи мимо договора са Сједињеним Државама.²⁶⁰

---

²⁵⁹ „Ugovor između Kraljevine Grčke i Sjedinjenih Američkih Država koji se tiče vojnih objekata, Atina, 12 oktobar 1953.“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 254-255.

²⁶⁰ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 141-143.

Пошто је италијанска влада била пред ратификацијом споразума о Европској одбрамбеној заједници, а одржавали су се преговори око решавања питања Трста, САД су желеле да ослабе позиције Југославије радећи на томе да се Италија прикључи савезу балканских држава. Светска јавност и грчка штампа нису били задовољни у ком правцу су ишли разговори у Анкари, а грчки министар иностраних послова Стефанопулос рекао је да је прерано говорити о војном савезу, будући да је Југославија одбила грчки предлог да се прикључи Северноатлантском пакту. Ипак је изразио наду да ће Југославија преиспитати своје ставове према НАТО пакту, а договори између Турске и Југославије не важе за грчку страну, јер она није била присутна у Анкари када се водио разговор. Када је била мало детаљније упозната о току разговора и Титовом ставу према ЕОЗ, Грчка се поново заинтересовала за склапање савеза. Стефанопулос је радио на томе да чланице НАТО пакта промене мишљење по питању савеза на заседању Савета Атлантског пакта, како би могло да се убрза са војним припремама.²⁶¹

Према Далесовој поруци, коју је послао амбасади у Атини 17. маја, САД се нису противиле образовању савеза уколико се он не коси са политиком НАТО пакта и не представља проблем у решавању југословенско-италијанског спора око Трста. Француска је чак предлагала сазивање конференције, на којој ће Американци, Французи и Британци одлучити каква ће бити судбина Балканског војног пакта. Лео Матес је у Вашингтону подсетио на демарш Сједињених Држава од 22. маја, којим је требало да се успори прерастање уговора у савез и да слаби позиције одбране у Југоисточној Европи, на шта је Далес одговорио да то није истина. Амбасадор у Београду, Ридлбергер, рекао је Кочи Поповићу како је Титова изјава у Анкари узбунила Италију и довела у питање битну карику у нормалном функционисању целог региона.²⁶²

Последњи корак у формирању савеза била је Титова посета Грчкој, од 2. до 5. јуна 1954. године, где је договорено да Југославија, Грчка и Турска именују комисије експерата како би се припремио текст уговора на коме ће почивати савез. Американци нису на ово гледали скрштених руку, већ су позвали турског премијера Мендреса на разговоре у Вашингтон. Мендрес је морао по сваку цену да успори претварање Анкарског уговора у савез, тако да су сада Турци кочили склапање савеза, како су то

---

²⁶¹ Д. Богетић, „Сједињене Америчке Државе и формирање Балканског пакта 1952-1955“, 193-194.

²⁶² Ж. Мирков, „Депеше америчких дипломата као извор за проучавање стварања Балканског пакта 1953-1955. године“, *Архив, часопис Архива Југославије* 1-2 (2020), 270.

раније чинили Грци. Тито и Папагос договорили су се у Атини да се створи комисија која је развила нацрт Уговора о савезу, са чиме се сложила и турска страна преко свог амбасадора. Турци су под притиском Американаца одуговлачили у избору експерата, а каснили су и са подношењем пројекта. Иако је требало да се нацрти поднесу до 28. јуна, Турска је то урадила касније.²⁶³ Из овог случаја можемо видети колико су Американци имали велики утицај на Турску.

Да би ставили Турску под чвршћу контролу, Американци су закључили Споразум са Турском о спровођењу „Споразума између потписника Северноатлантског пакта о статусу њихових снага“. Овај споразум је потписан у Анкари, 23. јуна 1954, године, а потврђивао је горе наведени споразум о статусу снага од 19. јуна 1951. године. Договорено је која лица подлежу војном закону Сједињених Држава у Турској и потврђују дозволе за боравак члановима цивилног дела снага. Преко посебних војних агенција Сједињених Држава требало је дозволити увоз довољне количине намирница и друге робе, који су се употребљавали искључиво за потребе особља САД-а. Војне агенције (комесаријати, поште, официрски клубови) биле су ослобођене од царина, а имале су дозволу да делују одређеним локацијама без дозвола, инспекција или такси. Споразум је урађен у два примерка на енглеском и турском језику, а испред САД-а споразум је потписао амбасадор у Турској, Ворен, док је за Турску потписао Копрулу.²⁶⁴

Како се гледало на Балкански савез у Европи сведочи извештај југословенског посланства у Холандији. Штампa је посветила доста пажње Грчкој и Турској, савез је позитивно примљен, али се често повезује са питањем Трста. У својем писању социјалистичка штампа је објавила да се овај савез нашао пред бројним проблемима. Наводи се да су Велика Британија и Сједињене Државе биле противници брзе интеграције балканских земаља. Овоме се противе балканске државе, јер и Трст спречава нормално функционисање њихове одбране. Сарадња три земље упоређена је са сарадњом између шест земаља Заједнице за угaљ и челик и ЕОЗ. Либерална штампа истиче да је блок Грчке, Турске и Југославије кључан фактор у спречавању совјетске експанзије. Једино је католичка штампа критиковала савез, а истицала је како су Југославија и Грчка раније биле непријатељи, јер је Југославија помагала грчким комунистима. Критиковала је фаворизовање Југославије, а запостављање Шпаније. Из

---

²⁶³ Д. Богетић, „Сједињене Америчке Државе и формирање Балканског пакта 1952-1955“, 195.

²⁶⁴ „Sporazum Sjedinjenih Američkih Država i Turske (sa dve beleške za objašnjenje) o sprovođenju Sporazuma između potpisnika Severnoatlantskog pakta o stanju njihovih snaga, Ankara, 23. jun 1954.“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 256-257.

писања наведене штампе може се видети да је придавано доста значаја у западној штампи Балканском савезу и ово питање је везивано за односе са Италијом. Требало је некако наћи начин да се питање Трста што пре реши.²⁶⁵

На конференцији стручњака у Атини, 28. јуна, видело се да се Грчка и Турска залажу за неодређене формулације, док је Југославија желела да обавезе друге две државе да у случају агресије на Југославију морају да јој притекну у помоћ. За југословенску страну било је неприхватљиво да има обавезу из Атланског уговора према чланицама НАТО пакта, да у случају било ког ратног сукоба, у коме се нађе једна од потписница, условљава друге чланице да морају да јој притекну у помоћ.

Овакав развој ситуације утицао је и на Совјетски Савез, који је покренуо иницијативу за побољшање и нормализацију односа са Југославијом. У СССР-у су овај савез схватили као покушај Запада да стекне предност у односу на земље совјетског блока. Хрушчов се одлучио на брзу акцију, па је преко совјетског амбасадора, Ваљкова, послао писмо Титу. Требало је што пре поправити неповољан положај у коме се нашао Совјетски Савез и исправити грешке које су начињене у спољној политици према југословенском руководству. Хрушчов је оценио да се то може постићи само иницијативом Москве.²⁶⁶

Пошто на преговорима између три државе није пронађено решење, 5. јула 1954. године прекинут је састанак, а по савету Грчке било је прихваћено да министри иностраних послова потпишу споразум 17. јула на Бледу. Одлучено је да се спорна питања реше накнадно, дипломатским путем. Када је постигнут договор око тршћанског питања, онда су уклоњени и спорни делови нацрта уговора. Онда су се и Американци заинтересовали за склапање Балканског савеза, па су створени услови за сазивање конференције на Бледу, од 6. до 9. августа 1954. године, за склапање војног савеза. Заједничко повезивање три државе омогућило им је да располажу војском од 70 дивизија, које су бројале милион и петсто хиљада војника. Савез добија више на значају у септембру, поготово када је због одбијања Француске пропао пројекат ЕОЗ, што је дало повода Југославији да покрене поступак око решавања питања Слободне Територије Трста.²⁶⁷

---

²⁶⁵ *Посета Председника Тита Грчкој и Балкански савез*, ДА МСП, ПА, 1954, 69, Р, 410069, 20. јун 1954, 1-4.

²⁶⁶ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 147-149.

²⁶⁷ Д. Богетић, „Сједињене Америчке Државе и формирање Балканског пакта 1952-1955“, 196-197.

Балкански савез је потписан на начелима Повеље Уједињених нација, да би се учврстила безбедност и развој међународне ситуације и како би се одржао мир. Анкарски уговор је схваћен као први корак ка потписивању савеза, који треба да представља корак ка успостављању система колективне безбедности. Тито, Павле и Бајар су одредили своје представнике, министре иностраних послова Кочу Поповића, Стефана Стефанопулоса и Фуада Кеприлија да закључе уговор. Сходно одредбама Повеље уједињених нација, сви спорови у које су умешане потписнице решавали су се мирним путем, а приликом сваке агресије на неку од њих, друге стране пружале су помоћ нападнутој страни. Подразумевало се и деловање војске. Према 4. члану уговора успостављен је Стални савет, а његови чланови били су министри иностраних послова и представници влада. Савет је одржавао састанке два пута у току једне године, с тим што је могао и ванредно да заседа, а генералштабови су наставили сарадњу. Састанци су сазивани и када је долазило до погоршавања међународне ситуације у циљу договора о заједничком ставу. У случају оружане агресије требало је обавестити Савет безбедности Уједињених нација и предузети све потребне мере самоодбране. Свакој потписници било је загарантовано исто право, а ниједна од њих није смела учествовати у савезу који би ишао на штету Балканског савеза. О НАТО пакту говори 10. тачка уговора, где пише да су Грчкој и Турској загарантована права и обавезе које имају према Северноатлантском уговору од 4. априла 1949. године. Анкарски уговор је остао и даље на снази, док је за уговор о савезу одлучено да траје двадесет година. У случају да ниједна страна не откаже уговор годину дана унапред, он је настављао да важи још годину дана. Уговор је био регистрован код Уједињених нација и састављен на француском језику у три примерка.

Савез је био одбрамбеног карактера и закључен је између осталог ради проналажења решења у сукобу између Турске и Грчке око Кипра и због превазилажења сукоба Југославије са совјетским блоком. ФНРЈ није прихватила да има било какве обавезе према НАТО пакту.²⁶⁸

Пре потписивања пакта, 29. јула 1954. године, Хјуз, који је представљао САД у Северноатлантском пакту, известио је Вашингтон да су Грчка и Турска током дискусије у Савету давале значај повезивању Југославије са западним државама. Стални представници су у суштини повољно примили ову вест, а Канада, Норвешка и

---

²⁶⁸ „Balkanski pakt - ugovor o savezu, političkoj saradnji i uzajamnoj pomoći između FNRJ, Kraljevine Grčke i Republike Turske, Bled, 9. avgust 1954.“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 258-262.

Данска нису знале шта тај пакт подразумева. Италија, Француска и Белгија залагале су се да се пази да савез не противречи Северноатлантском уговору. Холандија је чак предлагала да се одржавају заједнички састанци Балканског савеза и НАТО пакта.²⁶⁹

Америчка штампа је много писала о склапању Балканског савеза, а ово је доста привукло пажњу широких народних маса. Од америчке штампе, највише пажње привукло је писање „Њујорк тајмса“ дана 10. августа, у коме се говорило о договору на Бледу. У уводнику је био написан текст који је говорио о значају савеза, који је представљао велики стуб одбране према Совјетском Савезу. У истом листу је 15. августа писало да је овај савез балканских држава направљен по узору на Атлантски пакт.

„Вашингтон пост“ је исто писао о значају пакта за одбрану Јужне Европе, а поред тога пише се о околностима које су довеле до разрешења тршћанског питања. Писано је да Балкански пакт треба да буде пример како треба спроводити политику у Југоисточној Азији. Позитивно писање о Балканском пакту пратиле су радио и телевизија, а на телевизији се појавила и Титова фотографија истичући његов значај. Једино се Стејт департмент суздржавао да даје изјаве, а то се види приликом тражења дописника из „Политике“ да неко од званичника да изјаву. Амерички врх државе се колебао око давња изјаве. Далес на конференцији за штампу 10. августа није дао неку дубљу анализу савеза, већ је само изјавио да САД имају позитивно мишљење.²⁷⁰

Међутим, од 1955. године Југославија је доста радила на неутралисању војне компоненте из Балканског савеза. То је била промена њене стратегије на пољу спољне политике, док је Турска инсистирала на везивању са НАТО пактом. Између Југославије и Турске видљива су размимоилажења, нарочито по томе што се Југославија залагала за политику активне коегзистенције, док је Турска радила у интересу Сједињених Држава на повезивању држава на Средњем истоку у један војни блок. У Западној Европи није успео пројекат Европске одбрамбене заједнице, а нормализација односа Југославије са Совјетским Савезом изменила је њен правац деловања. То се видело у путовању Тита у Бурму и Индију крајем 1954. године. Југославија је више истицала на развијању културних, економских и политичких односа, а занемаривала војне односе. Балкански пакт је могао Југославији да послужи као резервна опција за истицање тога

---

²⁶⁹ Ж. Мирков, „Депеше америчких дипломата као извор за проучавање стварања Балканског пакта 1953-1955. године“, 274.

²⁷⁰ *Америчка штампа о Балканском савезу*, ДА МСП, ПА, 1954, 83, САД, 411314, 1-4.

како је члан савеза са државама које су чланице НАТО пакта и то је могла да искористи у случају да треба да изврши притисак на Совјетски Савез.

На првом састанку Сталног савета у Анкари, од 28. фебруара до 2. марта, виделе су се спољнополитичке супротности између Југославије и Турске. Коча Поповић је износио ставове који су у складу са политиком еквидистанце и немешања у блоковску политику, а Кеприли је био за то да се Турска веже за Средњи исток. У том груписању земаља на Средњем истоку требало је да се вежу Турска, Ирак, Иран и Египат. Овај пакт је подржала Грчка и изразила жељу да се прикључи.²⁷¹

После потписивања Багдадског пакта, 1955. године, арапске земље су покушале да се приближе Југославији и Грчкој како би успоставиле сарадњу са ове две државе, али не и са Турском за коју су сматрале да је инструмент преко кога Сједињене Државе спроводе политику према арапским народима. Још у априлу 1950. године, Египат је иницирао стварање Међуарапског пакта безбедности. Овај пакт је прихваћен на заседању Политичког комитета Арапске лиге и требало је после склапања Балканског пакта да ступи у ближу сарадњу са Грчком и Југославијом. Тито је успоставио бољу сарадњу са арапским земљама после 1954. године, па су оне молиле југословенско руководство да се заложи за интересе арапских земаља, као што је то био случај за време сукоба Сирије и Турске. Како је користила позицију битног фактора у Балканском савезу, Југославије се зближила са Египтом, о чему сведоче сусрети Тита и Насера 1955. године. Израел је такође покушао да оствари било какав вид сарадње са Балканским савезом због неповољне спољнополитичке ситуације са арапским земљама. Код арапских земаља је неповољно примљена посета југословенских званичника Израелу 1956. године, а посебно су били незадовољни Ирак и Јордан.²⁷²

Турци су на све начине покушавали да утичу на Југославију да промени своје мишљење у погледу повезивања Балканског савеза са Атлантским пактом, јер је то предуслов за јаку одбрану Балкана. За југословенску страну то је било нереално у периоду после јуна 1955. године и посете совјетске делегације Београду, јер то није учињено када је постојала већа могућност од агресије, а после тога имала је још мање разлога да то уради. Против Тита су писали и турски листови, као што је био случај са листом „Терцуман“, где је Тито представљен као омржена личност од самих

---

²⁷¹ D. Vogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 232-233.

²⁷² А. Животић, „Југословенска спољна политика током Суецке кризе и стабилност Балканског пакта“, *Архив, часопис Архива Југославије* 1/2 (2007), 139-141.

Југословена. Турска је изразила незадовољство Меморандумом турске владе, који је турски амбасадор Сади Кавур уручио Кочи Поповићу. У овом документу од 20. маја 1955. године, изнето је незадовољство због посете Хрушчова Београду и да је то потез совјетског блока да разбије одбрамбени систем Запада.

Крајем 1955. године, видно је да Балкански пакт није функционисао због супротних гледишта Турске и Југославије по питању спољне политике, а и због сукоба Турске и Грчке око Кипра. Избиле су велике демонстрације у Истанбулу и Измиру у септембру, а савез није успео да се оствари ни на војном и економском плану. Балкански савез је постао инструмент Југославије у вођењу спољне политике, преко кога је могла да се добије боља преговарачка позиција.²⁷³

---

²⁷³ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 234-237.

5.4 Трст

Тршћанска криза је почела у мају 1945. године, када су југословенски партизани решили да ставе Трст под своју контролу. Ти услови стекли су се после протеривања Немаца и напредовања југословенских партизана према Јулијској крајини. Значај Трста је увидео и сам британски премијер, Вистон Черчил, који је рекао да је значајна стратешка тачка, која је одговарала англоамеричким интересима. И Тито је желео да протегне власт ван граница у којима се простирала Краљевина Југославија, па је претендовао да заузме Трст и околину. Продор у Трст извршила је 4. армија Југословенске армије (ЈА) дана 1. маја 1945. године. Британци нису желели да дозволе овакву акцију, па је 2. новозеландска дивизија пристигла у Трст већ следећег дана, 2. маја, што је пореметило југословенске планове. Да би предухитрили савезнике, Југословени су почели да спроводе цивилну администрацију.²⁷⁴

Криза је привремено решена потписивањем Београдског споразума, 9. јуна 1945. године, а затим је 20. јуна исте године потписан Девински споразум. Постигнут је споразум о демаркационој (Моргановој) линији којом је Јулијска крајина подељена на две области. Једна је била под контролом савезника, док је другу контролисала југословенска страна, па је југословенска армија морала да се повуче иза предвиђене демаркационе линије до 12. јуна. Југословенској страни је дато право да држи један војни одред у савезничкој зони Јулијске крајине, а у област под контролом савезника ушле су англо-америчке трупе. Савезници су запосели Пулу, док је Одред Југословенске војске био смештен у Пули, Трсту, Тржичу и Горици. На територији источно од демаркационе линије успостављена је Војна управа Југословенске армије у зони Јулијске крајине²⁷⁵. У Трсту и Горици била је успостављена Савезничка војна управа, а војну управу је основао фелдмаршал Александар на основу документа Прокламација бр. 1 (објављена 12. јуна у Трсту и 14. јуна у Горици). Донето је још низ других докумената којима је регулисана зона под савезничком управом.²⁷⁶

После споразума од 9. јуна, зона А, која је обухватала Трст и околину, била је под англоамеричком управом, а зона Б је обухватала северозападну Истру и словеначко

---

²⁷⁴ В. Dimitrijević, D. Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojno-politički aspekti*, Beograd 2009, 11-12.

²⁷⁵ Генерал-лајтнант Пеко Дапчевић је био командант зоне. Званични назив југословенске зоне био је „Војна управа Југословенске армије за Јулијску крајину, Истру, Ријеку и Словеначко приморје“.

²⁷⁶ М. Милкић, „Окупирано подручје Јулијске крајине у политици југословенске владе (1945-1947)“, *Војноисторијски гласник* 1 (2010), 15-17.

приморје, као и југословенску војну управу. Југословенска армија је почела да напушта положаје 11. јуна да би се преместила на нове положаје, а ускоро је извршена и поменута савезничка окупација Пуле.²⁷⁷

Један инцидент који се догодио 1946. године, битно је утицао да се погоршају односи Југославије и САД-а, а то се одразило и на Трст. Када је један амерички авион летео из Беча за Удине оборили су га југословенски пилоти 9. августа 1946. године. Овај инцидент се догодио изнад Словеније због повреде ваздушног простора, па је авион био принуђен да слети у Љубљану након што је погођен. Други инцидент се догодио 19. августа, када је оборен још један авион, док је свих пет чланова посаде погинуло. Због овог инцидента протествовао је амерички амбасадор Ричард Патерсон, а тражена је сума од 360 000 долара за породице погинулих и за авионе који су оборени. Тито је пристао да плати одштету од по 30 000 долара породицама погинулих, али је одбио да исплати новац за оборене авионе.

Овај инцидент погоршао је односе између две државе приликом решавања тршћанског питања. Тако је америчка војна полиција ухапсила шест југословенских војника који су требали да превезу пакете УНРА-е 9. септембра. Исто је учињено и са војницима који су кренули у потрагу за шест војника, а у затвору су били малтретирани. На југословенској страни је такође било доста инцидената и протеста.²⁷⁸

Када је потписан мир са Италијом, 10. фебруара 1947. године у Паризу, Југославија у знак протеста није учествовала на мировној конференцији. Међутим, Југославија је пристала на потписивање мировног уговора као допринос миру, али је министар иностраних послова Станоје Симић изјавио да се Југославија неће одрећи својих територијалних претензија. Овим уговором Италија је морала да ограничи војне снаге, обезбеди све услове за суђење ратним злочинцима, а ратна одштета коју је морала да плати Југославији износила је 125 милиона долара. Ово питање кочило је југословенско-америчке односе током 1946-1947. године.²⁷⁹

Следећу преломну тачку у односима између Југославије и Италије представља формирање Слободне територије Трста (СТТ), која је формирана 16. фебруара 1947. године. То је извршено на основу члана 21 париског мировног уговора. Савезничка

---

²⁷⁷ В. Dimitrijević, D. Vogetić, *нав. дело*, 21-22.

²⁷⁸ *Исто*, 31-34.

²⁷⁹ М. Милкић, „Формирање и организација југословенске војне управе на Слободној територији Трста 1947-1954. године“, *Војноисторијски гласник* 2 (2008), 58.

зона А и југословенска зона Б наставиле су да постоје са истим војним надлежностима као раније. Онда је у септембру 1947. године дошло до промене која се догодила у зони А. Париски мировни уговор предвиђао је размештање југословенске војске због формирања Слободне територије Трста. Зона А је коригована (Трст и околина, Монфалконе и Горица), зона Б је остала под управом југословенске војске, а о овоме је командант Одрета југословенске војске, генерал Банина, био обавештен од једног америчког официра. Број југословенских, америчких и британских војника који је требало да буде на СТТ износио је 5 000, док је савезничка армија, која је требало да буде распоређена по дубини италијанске територије, бројала 37 000 војника. Избио је инцидент у ноћи између 15. и 16. августа, када је југословенска војска ушла на словеначко приморје и запретила да ће ући у Трст. Наводно захваљујући једном америчком нареднику који је спречио улазак југословенске војске у Трст, ово се није испунило. Провокације су настављене после 1948. године, као што су намерни преласци границе, пуцање на другу страну границе и повреде вазушног простора.²⁸⁰

Тршћанска криза није јењавала ни током 1953. године. Видљиво је заоштравање кризе још од јула, због тога што је Запад позивао Југославију за наставак стратешких преговора, па су Италијани протествовали у Вашингтону. Мислили су да ће ово искористити југословенска страна за добијање повољније позиције у решавању тршћанског питања. Гасперија је у августу заменио нови италијански премијер, Ђузепе Пела, који је одлучио да италијанске војне јединице и ратне бродове пребаци ближе југословенској граници. Да се ситуација погоршала види се у Титовој изјави да је овај потез италијанске владе агресорски акт.²⁸¹

Влада у Риму је спроводила политику да целу територију СТТ треба прикључити Италији, па зато криза никако није могла бити решена. Тито је истицао да је Југославија чланица Уједињених нација и мирољубива земља како би Вашингтон, Лондон и Париз обавестио да жели само објективно решење. За то време, Американци и Британци водили су преписку тражећи најповољније решење како би се окончала криза. Американци су израдили нацрт решења тршћанског питања. Према предлогу Стејт департмента, подела је требало да се изврши по зонама: зона А треба да припадне Италији, а зона Б Југославији. Једини проблем је био ако Совјетски Савез стави вето на овај предлог. Онда је предвиђено да се затржи од Генералне скупштине УН-а да

---

²⁸⁰ В. Dimitrijević, D. Vogetić, *нав. дело*, 36-38.

²⁸¹ D. Bekić, *нав. дело*, 535-536.

прихвати овакво стање јер доприноси миру и стабилности у целом региону. Британци су предлагали сазивање трипартитног састанка Сједињених Држава, Велике Британије и Француске.²⁸²

Југославија је пазила на сваки свој потез, па се у време заоштравања кризе удаљила од Грчке и Турске, јер се плашила да би поверљиви планови могли да заврше у рукама Италијана, који су били чланица НАТО пакта. Постојала је дистанца и у односима са Сједињеним Државама, а то се види и у чињеници да је војна помоћ престала од октобра 1953. до фебруара 1954. године.²⁸³ Развијање обавештајне службе била је последица заоштравања кризе и потребе за дознавањем битних информација, како би се стекла предност и знао будући корак супротне стране. Војнообавештајна служба се развила од органа са несистематизованим начином рада до врло високог и професионалног органа, који је играо битну улогу у преношењу информација.²⁸⁴

У југословенској управној зони Слободне територије Трста постојала је Војна управа Југословенске армије (ВУЈА). Међутим, када је Тито наредбом од 22. децембра 1951. године променио име Југословенске армије у Југословенску народну армију (ЈНА), онда је промењен назив у Војна управа Југословенске народне армије (ВУЈНА). Новчана средства за потребе Војне управе набављана су путем донација владе ФНРЈ и путем зајмова Министарства финансија ФНРЈ, па је од тога формиран буџет.²⁸⁵

Де Гаспери и Ђузепе Пела користистили су демонстрације да би извршили политички притисак, а то је исто био случај у Југославији када се протествовало због става Италије, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава. Разговори који су крајем 1953. године започети у Лондону морали су се завршити, а на то је утицао и још један битан фактор. То је био почетак успостављања бољих односа између Југославије и Совјетског Савеза. Међутим, југословенско руководство је знало да Американци неће пристати да цео Трст дође под југословенску управу.²⁸⁶

Југословенски држављани у Трсту су неретко тражили италијанско држављанство због тога што нису имали право на запослење, примање пензије и вођење трговине, а њихов боравак је зависио од полицијских дозвола. Само са италијанским

---

²⁸² Исто, 538-540.

²⁸³ В. Dimitrijević, D. Vogetić, *нав. дело*, 136-137.

²⁸⁴ Исто, 139.

²⁸⁵ М. Милкић, „Формирање и организација југословенске војне управе на Слободној територији Трста 1947-1954. године“, 63-64.

²⁸⁶²⁸⁶ Т. Jakovina, *нав. дело*, 42.

држављанством могли су да добију сва права. Осим тога, италијанске власти су стално проверавале држављанство, тако је почетком 1954. године припремано за проверу око 400 Словенаца. Овај податак говори колико је велики био притисак на југословенске држављане у Трсту.²⁸⁷

Робни промет између ФНРЈ и зоне А СТТ током 1953. године није био великог обима због противљења Савезничке војне управе (СВУ). Пре свега због тога јер је ова зона била везана уговорима са Италијом, која није дозвољавала да се склопи трговински уговор са Југославијом. ФНРЈ је покушала да се повеже са зоном А СТТ на економском пољу током 1953. године. Покушај јачања сарадње био је меморандум од 5. октобра 1953. године ради јачања економске сарадње. Међутим, после 8. октобра 1953. године није ништа урађено на овом плану, па је меморандум изгубио на значају. Дана 8. октобра 1953. године англо-америчка управа предала је зону А СТТ Италији, а тада су и привредници изразили своју забринутост због тршћанске привреде која је била у стагнацији. Промет луке у Трсту значајно је опао у односу на 1952. годину, па је у 1953. години био за 21,3 % мањи. Животни трошкови у новембру били су за 1,6 % већи од трошкова у октобру, када је и незапосленост порасла за целих 10 % због отпуштања радника.²⁸⁸

У извештајима италијанске стране о југословенској управи у зони Б било је доста негативних коментара.²⁸⁹ Почевши од маја 1945. до септембра 1953. године, из зоне Б отишло је преко 12 000 Италијана, које је заменило словенско становништво из Југославије. Ово је била политика „однародњавања“ коју је спроводила југословенска страна. Извршена је и реформа школства, поготово од 1946. до 1952. године, када је професоре италијанске националности заменило 89 учитеља и професора словенске националности, а у уџбенике су убачене интерпретације Титовог и Лењиновог комунизма. Деца чија презимена нису била италијанска, морала су се у школској 1953/54. години уписати у словенске школе.²⁹⁰

Полицијска прогањања италијанских држављана била су честа, док је тајна полиција разбијала сваку опозициону делатност. Тајна полиција је тражила своје доушнике у

---

²⁸⁷ *Годишњи извештај о конзуларној служби*, ДА МСП, ПА, 1954, 91, Трст, 42341, 12. фебруар 1954, 4-5.

²⁸⁸ ДА МСП, ПА, 1954, 91, Трст, 42341, 1-4.

²⁸⁹ Следи текст који је писан на основу преведене брошуре са италијанског језика о југословенској управи у зони Б од 1945-1954. године. Брошуре је ДСИП-у доставио Мирко Коцјан, шеф уреда за информације ВУЈНА.

²⁹⁰ *Југословенска администрација од 1945. до 1954. године*, ДА МСП, ПА, 1954, 92, Трст, 42465, 2. март 1954, 7-8.

редовима локалног становништва. Војне управе договарале су се око цивилног промета између зоне А и зоне Б, а ово је било веома важно за истарско становништво, које је из економских разлога везано за Трст. Промет путника се у току маја 1950. године смањио за 50 % у односу на април, а у месецу јуну за 70 %, а само је поморски пут за Копар био отворен.²⁹¹ Југословенске власти распустиле су сва верска друштва, забрањена је веронаука у школама, а ограничену слободу имала је и католичка црква. Много свештеника напустило је зону Б, док су верска подучавања била забрањена у приватним кућама. Чак су се дешавали инциденти када је нападана процесација. Напади нису били ретки ни на свештенике, док се УДБА доста бавила саслушавањем лица која се баве верским прописима и оптуживала их је за саботирање и шпијунажу. Дешавали су се сукоби између југословенских и италијанских активиста.²⁹²

У извештавању италијанске стране наводи се да је ситуација после 8. октобра била драматична у зони Б, јер је југослованска страна обавештена да ће САД и Велика Британија предати Италији управу над Трстом и зоном А. Зато су југословенске власти затвориле блокове на демаркационој линији, па је тако прекинут пут између Трста и истарских острва. Југословенска војска заузела је положаје испред Морганове линије и организоване су демонстрације против англоамеричке одлуке о Трсту. То је покренуло масовне миграције из зоне Б због тога што су остале без основних животних намирница када су затворене границе. Италијани наводе да је почетком новембра 1953. године почела кампања против Италијана, за шта су кривили „титоистичку пропаганду“. О насиљима југословенске стране ЦЛН²⁹³ Истре је издао фасциклу пуну изјава оних који су били, како они кажу, подвргнути насиљу са југословенске стране. Из наведеног се може видети какав је био став италијанске стране по питању управе у југословенској зони.²⁹⁴

Нерешено питање Трста било је главна препрека у сарадњи Југославије и Запада током 1954. године, а последице су се виделе у односима са Сједињеним Државама од које је Југославија зависила економски и војно. Тајни преговори о Трсту отпочели су почетком 1954. године у Лондону. Преговарало се са представницима Сједињених Држава и Велике Британије. На овим преговорима била је искључена Италија, а од

---

²⁹¹ Исто, 13.

²⁹² Исто, 17-18.

²⁹³ Одбор националног ослобођења (*Comitato di Liberazione Nazionale-CLN*)

²⁹⁴ Југословенска администрација од 1945. до 1954. године, ДА МСП, ПА, 1954, 92, Трст, 42465, 2. март 1954, 21-22.

Југославије се тражило да изнесе предлог који би могла да прихвати италијанска страна. Американци су тада били заинтересовани за план Европске одбрамбене заједнице, који се није могао реализовати без Италије. Зато се Американцима журило да се ово питање приведе крају. Предлог југословенске стране није смео да буде другачији од англо-америчке одлуке од 8. октобра, па је зато југословенска страна морала стално да уноси корекције у своје предлоге. Овом одлуком цела италијанска цивилна администрација преузела је управу над целом зоном А.

Амерички амбасадор Џејмс Ридлбергер и британски отправник послова Џон Шток разговарали су са министром спољних послова Кочом Поповићем 8. јануара 1954. године. Америчка и британска страна предале су ед мемоар у коме је предложено одржавање тајних преговора, а Ридлбергер је истакао да се ради о наставку разговора око разрешења кризе у Трсту. Коча Поповић је 11. јануара 1954. године саопштио да је Југославија сагласна са англо-америчким предлогом и да је најпогодније место за састанак Лондон, али предлаже да се говори о суштини питања, а не да се троши време око припремања конференције. Иако су САД и Велика Британија желеле да утичу на то да се преговори воде у Вашингтону, Коча Поповић је инсистирао да то буде Лондон због његове близине. Друга битна ствар је та што је амбасадор у Великој Британији, Владимир Велебит, могао да се прикључи у преговоре. Он је био амбасадор у Риму, па је добро познавао прилике у Италији.²⁹⁵

Прву верзију о решењу тршћанског питања предао је Владимир Велебит у Лондону представницима САД-а и Велике Британије 8. фебруара 1954. године. Овај предлог је садржао следеће: Италија је требало да добије Трст, без предграђа Шкедња, али са обалним појасом до Тржича, а Југославија је требало да добије излаз на море јужно од Трста, односно простор Шкедењ, Жавље, Миље. Територијална компензација из зоне Б није понуђена Италијанима. Југословенска страна је инсистирала да област Трста добије аутономију као Сицилија, јер је у састав државе улазила област која је бројала 300 000 становника и у којој су се налазили и Словенци као мањина. Овим потезом могла је да се заштити словеначка мањина, за коју је предвиђен мањински статут, али и да се осигурају економски интереси Југославије. За словеначку мањину предвиђено је и обештећење имовине која је одузета за време Мусолинија.

---

²⁹⁵ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 124-127.

Представник САД-а Томпсон и Велике Британије Харисон нису били задовољни југословенским предлогом, који је одбачен. Сједињене Државе су могле да прихвате као могући предлог једино да се Југославија одрекне Изоле, Пирана и Копра у замену за излаз на море јужно од Трста, али без Шкедња.

Дана 17. фебруара 1954. године, југословенска страна је изашла са новим предлогом. Југославија је требало да добије Шкедењ-Жавље-Миље са залеђем, а заузврат да пристане на територијалне уступке у зони Б. Томпсон и Харисон су поново одбацили овај предлог и тражили су да Југославија прихвати њихов предлог. Југославији је понуђен излаз на море између Жавља и Миља, а Италији је требало уступити Копер, Изолу и Пиран. После разговора у Лондону, југословенска страна је схватила да јој неће бити дозвољен излазак на море јужно од Трста на линији Шкедењ-Жавље-Миље.²⁹⁶

Југославија није желела да препусти иницијативу Сједињеним Државама и Великој Британији, па је изашла са новим предлогом 1. марта 1954. године, који је послала Владимиру Велебиту у Лондон. Она је у овом предлогу одустала од излаза на море, али је тражила малу територију у зони А због Коперског залива који је требао тако да добије комуникацију са северним залеђем. Међутим, није желела да прави било какве компензације у зони Б, а тражена су и новчана средства од Американаца и Британаца за изградњу луке и привредног центра у Коперском заливу. Ово је било у складу са оним што је обећао председник Ајзенхауер. Поред тога, захтевано је обештећење за словеначку мањину, мањински статут, репарације, аутономија Трста и гаранције од Американаца и Британаца да неће више штитити италијанске интересе.

Када је Велебит изнео нови предлог пред Харисона и Томпсона, 2. марта, они су га поново одбили јер је био неповољан по Италију. Америчка и британска страна су предлагале да Југославија уступи Италији енклаве Изола-Умаг како би се добила територија у зони А. Али се морало изаћи и у сусрет захтеву да југословенска страна ограничи свој захтев за територијом у зони А на села јужно од места Базовице.²⁹⁷

Постизање бољих резултата у преговорима видљиво је током марта и априла 1954. године на састанку Беблера са Харисоном и Томпсоном. Прихваћен је предлог САД и Велике Британије да се донесе реципрочан мањински статут. Овим статутом било је

---

²⁹⁶ В. Dimitrijević, D. Bogetić, *нав. дело*, 148-151.

²⁹⁷ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 131-132.

заштићено право италијанске мањине у зони Б и словеначке мањине у зони А, како би ове две етничке групе биле обезбеђене у правном смислу. Словенцима су остављене зграде и објекти у Трсту да би се изашло у сусрет југословенском захтеву за обештећење. Статус аутономије Трста био је битан за Југославију да би заштитила своје економске интересе, као и да би обезбедила заштиту своје мањине. У овом захтеву је југословенска страна била најупорнија.²⁹⁸

Југословенска страна је тражила 86 милиона долара, колико је проценила да изнесе трошкови за изградњу луке, железнице и путева. Томпсон и Харисон су поменули могућност да ће њихове владе финансирати део изградње луке, али су ово везивали за што хитније потписивање споразума. Постављен је захтев да се издвоји износ од 56 милиона долара за изградњу Коперске луке, што је за Американце била висока цифра за такав подухват. Могли су да издвоје средства само у оквиру редовне помоћи. О висини средстава за изградњу Коперске луке говори Владимир Велебит и спомиње цифру од 10 милиона долара. После интервенције југословенске стране, та помоћ је повећана на 20 милиона долара. До краја 1954. године, Југославија је путем офшор наруџбина, каунтерпарт фондова и преко других видова давања успела да дође до задовољавајуће цифре. Настављено је и давање помоћи три владе (САД, Велика Британија и Француска), а од Југославије је захтевано да држи у тајности колико је издвојено средстава за изградњу Коперске луке због Италије која није била у то упућена.²⁹⁹

Споразум о решењу тршћанског питања потписан је 31. маја 1954. године, којим је СТТ подељена између Југославије и Италије. Споразум су потписале САД, Велика Британија и Југославија. Поред тога што је добила зону Б, Југославија је добила и око 11,5 километара квадратних дубок појас на Миљском полуострву у зони А са око 4 000 становника. Остали део зоне А и североисточни угао зоне Б добила је Италија. САД и Велика Британија обавезале су се да неће подржавати ничије територијалне претензије и то су према споразуму требале да изјаве након што Италија потпише споразум. Загарантована је тајност потписаног документа о споразуму, а САД и Велика Британија морале су да убеду Италију да потпише споразум.

Италија је реаговала бурно на притисак који је извршен на њу, па су покушале да још једном изврше корекцију споразума. Томе се жестоко успротивила југословенска

---

²⁹⁸ В. Dimitrijević, D. Vogetić, *нав. дело*, 158-159.

²⁹⁹ *Исто*, 161-163.

страна која је рекла да ће и сама одбацити споразум ако дође до корекције границе. Када је Француска одбацила пројекат Европске одбрамбене заједнице, 30. августа 1954. године, Американци нису више имали разлога да удовољавају Италијанима. С друге стране, Балкански савез добија на значају, јер када је пропао пројекат ЕОЗ, западни одбрамбени систем је остао без јаке потпоре. Зато је савез Југославије, Грчке и Турске добијао све већи значај као битан одбрамбени фактор.

Меморандум о сагласности између САД, Велике Британије, Југославије и Италије о СТТ је коначно потписан 5. октобра 1954. године у Лондону. Југославија је добила зону Б и мали део зоне А, а Италија је добила преостали део зоне А и североисточни део зоне Б.³⁰⁰ Предвиђено је да се успостави слободна лука у Трсту, а специјалним статутом била су загарантована права националних мањина. САД, Велика Британија и Француска гарантовале су да неће стати ни на италијанску ни на југословенску страну како би подржале њихове територијалне аспирације. Италија и Југославија су после решења питања око СТТ постале значајни трговински партнери, почевши од јануара 1955. године.³⁰¹

Меморандум о сагласности наглашавао је у уводном делу да су се Сједињене Државе, Велика Британија, Југославија и Италија усагласиле да окончају неповољну ситуацију која је владала у Трсту. Предвиђено је да САД и Велика Британија повуку војску са територије о којој је постигнут споразум, где су у предвиђеним границама југословенска и италијанска страна успоставиле цивилну управу. Комисије за разграничање требало је да раде на што тачнијем разграничењу према картама. Слободна лука Трста је према споразуму била одржавана од стране Италијана, а загарантована је и амнестија за раније политичко деловање становништва на обе стране. Регулисан је малогранични промет, као и олакшице за путовање копном и морем ради успостављања нормалних трговинских односа. Становници који су се вратили под цивилну управу Италије и Југославије уживали су иста права као и сви остали становници. Коначно решење питања Трста утврђено је Осимским уговором из 1974. године.³⁰²

Потписан је и Специјални статут о мањинама који се заснивао на обезбеђивању права и слободе људи који живе на подручјима који прелазе под управу Југославије и

---

³⁰⁰ Добила је североисточни угао зоне Б знад места Сацербо.

³⁰¹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 138-141.

³⁰² Memorandum o saglasnosti između Vlada Italije, Ujedinjene Kraljevine, Sjedinjenih Američkih Država i Jugoslavije o Slobodnoj teritoriji Trsta, London, 5. oktobar 1954., *Balkanski ugovorni odnosi*, 262-264.

Италије. Поступало се у складу са Општом декларацијом о правима човека која је позивала на избегавање дискриминације. Једнакост која је загарантована односила се на једнакост у погледу политичких и грађанских права, обављању јавних служби, ступања у јавне и управне службе, обављања делатности или професија у пољопривреди, трговини, индустрији или другој области. Загарантована је још једнакост у употреби језика и социјалног старања и пензија. Штампана је могла да се издаје на матерњем језику. Јавне исправе су исто тако морале бити преведене на матерњи језик људи који их користе. Основне административне границе, према тексту овог уговора, нису се смеле мењати у подручјима где се налазила цивилна управа Италије и Југославије. Овај Специјални статут о мањинама потписан је 5. октобра 1954. године у Лондону.³⁰³

Британско-амерички одред генерала Винтертона повлачио се из Трста од 7. до 14. октобра 1954. године. Он се договорио са југословенским пуковником Стаматовићем око заузимања нових положаја после споразума. Југословенска војска је 25. октобра запосела делове зоне А који су припали Југославији, а истог дана власт је проширена на зону Б. Италијанска војска је 26. октобра ушла у Трст. Англо-америчке јединице су се повукле, а у луку су упловили италијански ратни бродови и изнад града надлетали су млазни авиони. Тито је пожелео добродошлицу југословенском становништву 21. новембра приликом свог говора у Копру.³⁰⁴

---

³⁰³ „Специјални статут о мањинама дат као прилог II Меморандума о сагласности између Италије, Уједињеног Краљевства, САД и Југославије, Лондон, 5. октобар 1954.“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 264-267.

³⁰⁴ В. Dimitrijević, D. Bogetić, *нав. дело*, 173-174.

5.5 *Случај Ђилас*

Почетком 1954. године у Југославији је избила велика политичка афера која је имала велику међународну важност, а позната је под називом „случај Ђилас“. Милован Ђилас је изабран за председника Савезне Народне скупштине 26. децембра 1953. године. Дана 4. јануара из америчке амбасаде је стигао извештај о томе да је највећи утисак на публицисту Фишера, који је разговарао са југословенским руководиоцима, оставио управо Милован Ђилас који је био један од највећих југословенских идеолога.

Развој сукоба између Ђиласа, кога су подржавали мање истакнути истомишљеници, и осталих чланова руководства са Титом може се пратити од брионског пленума ЦК СКЈ, који је одржан у јуну 1953. године. Овај пленум је одржан у време када су успостављени тајни контакти између југословенског и совјетског руководства ради нормализације односа који су били поремећени 1948. године. Треба имати на уму да је Ђилас био највећи критичар совјетског система, а његов чланак „Почетак краја или крај почетка“ натерао је совјетског отправника послова да приговори како његово наступање штети нормализацији односа. Ђилас је крајем 1953. године објавио у „Борби“ серију чланака, а приликом полемике у Кардељевој кући рекао је да је против лењинистичког модела партије. Он се залагао за то да се партија реформише и да буде више демократска.³⁰⁵

Чланци у листу „Борба“ и часопису „Нова мисао“ о демократизацији земље и критика партијске елите засметали су Јосипу Брозуну Титу. Ђилас је сматрао да чланови Политбироа желе само да очувају своје привилегије, уместо да служе вишим политичким циљевима. Према његовом мишљењу, социјализам је због понашања функционера био економски неефикасан. Упоредио је комунистички свет са феудалним системом, а партијске руководиоце сматрао је новим господарима. Уместо да следе марксистичке идеале, они се брину за лично добро, док ни једно радно место не може да се добије без протекције чланова партије. Ђилас није био поборник капитализма, а партијску елиту сматрао је експлоаторском класом.³⁰⁶

Због критике бирократизације и централизације југословенског система, Централни комитет лишио је Милована Ђиласа партијског положаја средином јануара 1954.

---

³⁰⁵ D. Bekić, *нав. дело*, 565-567.

³⁰⁶ П. Симић, *нав. дело*, 82-83.

године, а био је приморан да се повуче са положаја председника Народне скупштине. Он је тврдио да се сваки једнопартијски систем не разликује од стаљинизма. Тито је осудио Ђиласово деловање као покушај да се уведе западна демократија и капиталистички поредак. Овим потезом Броз је подржао конзервативну струју у партији, док је Стејт департмент проценио да је цела афера успорила процес либеризације. Југословенско руководство известило је амбасадора Ридлбергера да афера неће утицати на односе Југославије са Западом. Американцима је било јасно да се Југославија неће вратити у совјетски блок, али су и увидели да је постојао Титов страх да се не разбије јединство партије. Увођење нових либералних идеја у партију санкционисано је реакцијом државног врха, а у САД-у су оценили да је овакав став према либерализацији могао да штети учешћу Југославије у одбрамбеним плановима Запада.³⁰⁷

На пленуму који је одржан у јануару 1954. године, поред Ђиласа осуђен је и Владимир Дедијер. Ђилас је био изненађен због тога што су га његови доскорашњи сарадници напали тако великом жестином да је било узалудно да се брани. Међу онима који су осудили Ђиласа били су и они који су га подржавали пре пленума, као што је то био Моша Пијаде. Када је Ђилас касније дао интервју „Њујорк тајмсу“ и негативно оценио југословенско руководство, био је ухапшен и осуђен на вишегодишњу затворску казну. У затвору је написао књигу *Нова класа*, а после изласка из затвора књигу *Разговори са Стаљином* због које је био други пут ухапшен. Његови описи негативних страна комунистичког поретка учинили су га једним од најпознатијих критичара комунизма на Западу.³⁰⁸

Амбасада САД-а у Београду је 12. јануара послала у Вашингтон своје виђење ствари по питању Ђиласовог случаја. Наводи се да је Ђилас пао због напада на југословенско руководство и дирања у њихове привилегије. Пре тога није постојао већи отпор према чланцима које је писао. Постојале су различите теорије око Ђиласовог пада. Према првој теорији он је оптужен због критиковања УДБ-е, према другој због раније критике Совјетског Савеза у време када је требало нормализовати односе између Југославије и СССР-а и према трећој због покушаја стварања опозиције унутар партије.³⁰⁹

---

³⁰⁷ L. Lis, *нав. дело*, 189-190.

³⁰⁸ П. Симић, *нав. дело*, 84-85.

³⁰⁹ D. Векић, *нав. дело*, 572.

У документима ЦИА наводи се да је током 1954. године режим радио на развијању појма комуна, чијим се творцем сматрао потпредседник Кардељ. Он је сматрао да је западна акумулација капитала почивала на колонијалној експлоатацији, док технички развој у таквим друштвима тежи ка продубљивању јаза између развијених и неразвијених земаља. Пошто је у Југославији била извршена национализација свих средстава за производњу, морала је да пронађе пут ка демократским формама. Комуна су требале да доведу до беспартијске или свепартијске државе. Из случаја Ћилас-Дедијер закључило се да Запад има другачију перцепцију либерализације, а југословенско руководство спречавало је сваки покушај да се уради нешто по овом питању. Овај случај је представљао застој у демократизацији, док је режим у Југославији заступао став умереног тоталитаризма.

Иако је Ћилас био један од четворице кључних руководиоца, његов пад није уздрмао Титову власт, пре свега због тога што он није имао власт концентрисану у својим рукама. Он је могао само да се користи средствима јавне комуникације, док је власт учинила све да спречи окупљање групе десидената. Његова позиција била је још слабија када је давао интервјуу страниј штампи. Поред тога, током 1954. године морало се пажљиво поступати према нормализацији односа са Совјетским Савезом.³¹⁰

Амбасадор Ридлбергер је приликом разговора са Кардељом, 17. марта 1955. године, још једном нагласио да САД нису биле умешане у случај Ћилас-Дедијер. Он је тада говорио и о увозу пшенице у Југославију, прихватио је нормализацију југословенско-совјетских односа и успостављање односа са Кином наглашавајући да се САД залажу за пријатељску сарадњу. Амбасадор је рекао да је штампа желела од случаја Ћилас-Дедијер да направи сензацију, али је био зачуђен да су постојали наговештаји, као у случају Кардељевог говора у Сарајеву и у интервјуу *ANSA*-и, да су се неке стране владе мешале у унутрашње ствари Југославије. Кардељ је одговорио да се то није односило на владе, већ на одређене политичке кругове, о чему је југословенско руководство обавестио Матес. Кардељ је изразио зачуђеност због незнања новинара који доносе такве закључке о унутрашњем уређењу и спољној политици Југославије. Он је сматрао да Американци треба да подрже оне тенденције Москве које се односе на мирољубиву коегзистенцију.³¹¹

---

³¹⁰ „Glavni trendovi 1954. godine“, *Dokumenta CIA*, 108-110.

³¹¹ *Шифровано писмо*, ДА МСП, ПА, 1955, 59, САД, 43753, 21. март 1955.

5.6 Различите идеологије и културни утицаји

Главна обележје југословенског режима после рата било је да се успостави народна власт која је гарантовала слободу збора и удруживања, штампе, тајно гласање и одвајање цркве од државе. До 1948. године Југославија је припадала социјалистичком свету чији је идејни вођа био Совјетски Савез. Етапе преузимања власти у држави према социјалистичком схватању одиграле су се у две етапе, где се у првој етапи комунисти удружују са истомишљеницима и формирају савез, а затим се у другој етапи успоставља диктатура пролетеријата и совјетски систем. Засноване на идејама које су проистекле из совјетског модела државе, источноевропске државе припадале су групи држава које су се називале земље народне демократије и које су биле под тоталним утицајем Совјетског Савеза. У Југославији није могао постојати никакав компромис са грађанским снагама, а национализација је била израженија него у другим државама источне Европе.

Карл Маркс је писао о томе да између капитализма и развијеног социјализма мора да постоји диктатура пролетеријата, али Едвард Кардељ сматра да је радничка класа у комунистичкој Југославији од времена преузимања власти имала сву власт у својим рукама. Радничка класа је била најбројнија и према Титовом схватању нова држава била је најреалнија народна демократија, јер је представљала пружање власти целог народа над реакционарима који су чинили мањину.³¹²

До 1948. године совјетска уметност била је узор коме се стремило, док се књижевност која није била по партијској вољи забрањивала. Уметност и стваралаштво били су инспирисани револуцијом чији је циљ стварање бескласног друштва. Прве тенденције одвајања од совјетског искуства испољиле су се на Другом конгресу књижевника Југославије 1949. године. Дакле, од времена сукоба са Информбироом постоји ограничена слобода стварања за све оне који су неговали догме совјетске културе. У периоду 1945-1955. године постојао је сукоб између културног модела Истока и културног модела Запада који никада није ни био потиснут.³¹³

---

³¹² П. Марковић, *нав. дело*, 41-43.

³¹³ Lj. Petrović, „Kulturni sukob blokova tokom Hladnog rata u Jugoslovenskoj prestonici 1945-1955. godine“, 323-324.

На Шестом конгресу партије, који је држан од 2. до 7. новембра 1952. године, утврђени су ставови о демократизацији у социјализму и вишепартијском систему. Тито је за социјалистичку демократију говорио да је боља од западне, јер обухвата читаву масу људи и стреми ка социјалној правди. Ђилас је изнео на конгресу свој став о демократизацији. Он је рекао да се не сме забрањивати људима антисоцијалистичких схватања да износе своје мишљење и објављују радове, јер се негирањем не може ништа постићи, а то је карактеристично за недемократска друштва. Зато су комунисти морали да се боре идејним и политичким аргументима како би показали на делу да је њихова идеологија она права, а не да се уводе административне мере. Према закључку Милована Ђиласа, без демократије не може да буде ни социјализма. На Четвртном конгресу Социјалистичког савеза раног народа (раније Народни фронт) у фебруару 1953. године, Кардељ је дефинисао да ова организација треба да буде место слободе говора и мишљења на основама социјалистичких идеја. Ове идеје либерализације нарочито су пропагиране у листу *НИН*.³¹⁴

Опстанак државе 1948-1953. године зависио је од централизације државе и њене способности да чврсто држи власт у својим рукама. Централизација је покушана и у привреди, а примери за то су обнова државе, први петогодишњи план, колективизација, радне акције и друге мере. Ово су све биле битне мере да би се превазишла економска неразвијеност. Партија је била главни стуб државе, а Тито је ипак показао да држава није била спремна на демократизацију, за шта је добар пример био обрачун са Милованом Ђиласом. Педесетих година били су изражени митологизација антифашистичке борбе и отпор Стаљину, као и успеси у спољној политици.³¹⁵

Уступци западном схватању демократије престали су после Стаљинове смрти, што се видело после Другог пленума у лето 1953. године. Тито је пазио да заузме дистанцу према Западу, док је Кардељ желео да нађе неко компромисно решење које је између либерализације и повратка на старо. У старом систему постојала је контрола УДБ-е која је гушила свако идејно деловање које није у складу са социјалистичком догматиком, док је Партија била неоспорни ауторитет за којим је ишао народ. Међутим, Кардељ истиче шта је донела либерализација на следећи начин: „Сада комунисти ненавикли на дискусију, ћуте када се јаве непријатељски елементи, а треба

---

³¹⁴ П. Марковић, *нав. дело*, 48-50.

³¹⁵ Љ. Димић, „Србија 1804-2004 (суочавање са прошлошћу)“, 87-89.

да науче да се туку на отвореном простору, да тако кажем, а не са неким кога је УДБ-а натерала у мишју рупу, него са оним који виче и галами“ . Трећи пленум, 1954. године, први је узмак либерализацији, а Ђилас је био жртва тог новог курса.³¹⁶

Ђиласов случај показао је да се југословенско схватање демократије разликује од западног. Било је потребно опет придобити леве снаге на Западу како се не би изгубила вера светске јавности у југословенску демократију. Од 1954. године усталио се став СКЈ према демократији, који се заснивао на социјалистичкој идеологији и борби против буржоаске контрареволуције.³¹⁷

Отварање према западној филозофији отпочело је током педесетих година, а објављивани су и радови који нису нападали западну филозофију. Међутим, за овако нешто морало је да постоји одобрење државе. Југословенски руководиоци највише су критиковали стаљинизам, а са осетљивим политичким и идеолошким темама морало се приступати са великим опрезом.³¹⁸

У послератном периоду велики совјетски утицај осећао се у филмској уметности, где се филм највише користио у пропагандне сврхе. Филмови који су долазили са Запада били су цензурисани комбиновањем совјетских филмова и журнала. Совјетски филмови престали су да се увозе 1950. и 1951. године, а први дугометражни филм снимљен 1945. године био је *У планинама Југославије* или како се још зове *Бура над Балканом*. Поједина дела морала су да прођу кроз идеолошка тумачења, а међу њима и Његошев *Горски вијенац*. С друге стране, културни утицај Запада није доживео већу експанзију непосредно после рата, док су они који су посећивали Америчке читаонице били изложени непријатности. Припадници СКОЈ-а стварали су непријатности таквим људима на тај начин што су им секли одећу на улици.

Међутим, током 1954. године билтени западних држава делили су се по Београду у време када је трајала криза око Трста, док су из западних амбасада позајмљивани филмови. Амбасаде су поседовале апарате за пројекцију филмова, а у фебруару 1955. године одржано је око 800 пројекција филмова. Нуђене су повољне субвенције од стране Американаца за издавање дела, а од 1951. године излазио је часопис *НИН* са прилозима из светске штампе. У Југославији је од марта 1953. године постојала

---

³¹⁶ П. Марковић, *нав. дело*, 51-53.

³¹⁷ *Исто*, 64.

³¹⁸ *Исто*, 365-366.

Комисија за културне везе са иностранством, а председника и секретара постављало је Савезно извршно веће са задатком да шири културне везе са другим државама.³¹⁹

САД су у периоду 1945-1949. године доживеле велику трансформацију, јер је после склапања мира са Јапаном требало обновити земљу. Конзервативци су упозоравали на велики утицај комунизма, јер је 1946. године око 3 милиона људи било у штрајку. Главна претња капиталистичком систему био је Совјетски Савез. Како би се супроставили комунистима, у држави су ојачали етнички и верски елементи. Католичка црква била је велики противник комунизма, пре свега због комунистичког освајања територија у Европи где су католици имали велики број следбеника. Долазак на власт комуниста у Кини био је још један велики ударац за Американце.³²⁰

На сваки могући начин рађено је на томе да се из САД-а одстрани комунисти, па је држава спровела велику чистку. Зато је био забрањен рад комунистичке партије, док је већина држава у оквиру САД-а увела заклетву лојалности за јавне службенике. Они за које је сматрано да имају било какве везе са комунистима отпуштани су из државне службе, а држава је практично била у рату са комунистичком партијом и њеним активистима све до средине педесетих година. Постојао је велики страх од шпијуна, а познат је случај Алцера Хиса, службеника у Стејт департменту, који је оптужен за шпијунажу у корист комуниста. Проналажењем криваца бавио се Комитет за антиамеричку делатност Представничког дома. Некадашњи агенти ФБИ оснивали су агенције које су се бавиле проналажењем криваца на захтев неке фирме. Сенатор Џозеф Макарти се посебно истакао у борби против комунизма преузивши Стални поткомитет за истраге. Међутим, он је 1954. године осуђен због својих експреса заједно са његовим истражитељем Ројем Коном.³²¹

У Сједињене Државе доста су долазили уметници из Европе јер им је био омогућено слободно стваралаштво. Поготово је Њујорк био посећен током педесетих година. Почиње полако са успоном рокенрол музике и снимају се филмови као што су *Анђели гарава лица* и *Бунтовник без разлога*, а почиње и успон култних личности као што су Елвис Присли и Џејмс Дин.³²²

---

³¹⁹ Lj. Petrović, „Kulturni sukob blokova tokom Hladnog rata u Jugoslovenskoj prestonici 1945-1955. godine“, 334-337.

³²⁰ F. Dženkins, *нав. дело*, 189-191.

³²¹ *Исто*, 193-195.

³²² *Исто*, 202.

Моћно средство пропаганде за Американце била је музика, посебно џез музика која добија на популарности крајем 1955. и почетком 1956. године. У Совјетском Савезу постојао је велики отпор према џез музици, а почетком педесетих сама ова реч била је забрањена и постојала је контрола репертовара од стране специјалних комитета. Најслушанија емисија на Гласу Америке, која се емитовала од јануар 1955. године, била је *Music USA* и бавила се популаризацијом џез музике.³²³

Јануара 1951. године основан је Амерички комитет за слободу културе у Њујорку. Први председник био је Сидни Хук, који је довођен у везу са службом ЦИА. Извршни директор био је Ирвинг Кристол, а 1954. године заменио га је Сол Стајн, који је стигао из УСИС-а (*United States Information Agency*), где је био задужен за идеолошку анализу.³²⁴ Амерички комитет за слободу културе је средином педесетих толерисао чак и елементе нацизма, али да се том приликом одвоји култура од политике. Ова разлика се није правила када је био у питању комунизам, иако комузима у Сједињеним Америчким Државама није имао тако јаке корене у култури средином педесетих година. Али је антикомунизам био главно средство помоћу којег су могле да се покупе симпатије. Постојале су тенденције истицања либерализма и антикомунизма, а није се препуштало да о свему овоме историја донесе коначан суд.³²⁵

У Сједињеним Државама је од 1953. године излазио часопис *Енкаунтер* који је био доста идеолошки усмерен и у њему су се износила антикомунистичка мишљења. Часопис је био доста читан у Америци, Енглеској, Азији и Африци.³²⁶

Филм је био најпогодније средство за ширење пропаганде, а сагледати утицај америчког филма на југословенско друштво је од великог значаја. Преко филмова могао је да се види раскошан начин живот Американаца, где је представљено слободније и неконвенционалније живљење у америчким домовима. Кинематографија се нашла у арсеналу америчког пропагандног оружја које је погодно за приказивање доминантности америчке културе. Американци су пре Хладног рата знали каква је моћ филма као пропагандног оружја. Пример за то је филм Дејвида Грифита *Рађање нације* из 1915. године, који је допринео успону национализма и Кју Клукс Клана. За ефикасност филмова знали су Совјети и Немци. У Немачкој је Лени Рифенштал у свом

---

³²³ R. Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Београд 2012, 166-167.

³²⁴ Ф.С. Саундерс, *Хладни рат у култури. ЦИА у свету уметности и књижевности*, Београд 2013, 143.

³²⁵ *Исто*, 198-199.

³²⁶ *Исто*, 149.

филму *Тријумф воље* пропагирала супериорност немачке нације, као и у филмовима *Вечити Јеврејин* и *Јеврејим Зис*. У борби против комунизма, Американцима је послужио филм *Ниночка* из 1939. године, а за пропаганду против нацизма послужио је филм *Велики диктатор* из 1940. године. Међутим, током Другог светског рата када је трајало савезништво између Американаца и Совјета, снимани су филмови *Северна звезда*, *Мисија у Москви* и *Песма у Русији* 1943. године, где су совјетски војници приказани у добром светлу. После завршетка рата, у Сједињеним Државама је поново започета пропаганда против комунизма, а бројни анимирани и документарни филмови ширили су страх од нуклеарног рата, комунистичке агресије и шпијуна.³²⁷

Амерички филмови холивудске продукције заузимали су истакнуто место још у периоду Краљевине Југославије. Само током 1939. године увезено је око 500 америчких филмова, а после Другог светског рата ослобађање Београда порослављено је уз цез музику из филма *Серенада у долини сунца*. Међутим, од краја 1944. године совјетски утицај био је видљив у свим сферама живота. Акцент је стављен на антифашистичку борбу у којој су словенски народи, Совјети и Југословени, дали велике жртве. Године 1947. приметан је мали број увезених филмова из Сједињених Држава (само 11 филмова), за разлику од 96 совјетских филмова. Тек од 1948. године, после сукоба са Информбироом, опада интересовање за совјетске филмове, а 1949. године биоскопски репертоар био је изједначен у приказивању америчких и совјетских филмова. Следеће 1950. године није био увезен ниједан совјетски филм, а од те године амерички филмови заузимају најистакнутије место у биоскопским салама.

Овом преокрету допринео је Трећи пленум ЦК КПЈ, који је одржан 1949. године, када је одбачен социјалистички реализам у стваралаштву. Од 1951. године долази до већег увоза филмова холивудске продукције, а тада је велику популарност доживео филм *Бал на води*, који је оборио све рекорде гледаности. Увиђајући значај који филмови остављају на југословенско друштво, у Југославију је већ 1948. године дошао Ерик Џонстон, који је био председник Америчке привредне коморе и директор Удружења филмских продуцената и дистрибутера Америке.³²⁸

Потписан је 1952. године програм *IMG (Information Media Guranty)*, који је подразумевао куповину филмова, књига и плоча за динаре, а курс је био врло повољан за југословенску страну. Тако је у периоду 1952-1956. године из Сједињених

---

³²⁷ R. Vučetić, *нав. дело*, 79-82.

³²⁸ *Исто*, 84-87.

Америчких Држава увезено 325 филмова, а увоз је порастао са 26 филмова 1951. године на 197 филмова 1956. године.³²⁹

Југословенско руководство је водило рачуна о томе да се филмови који су стигли из иностранства цензуришу. Пре него што су се филмови приказивали морала је да их прегледа Савезна комисија за преглед филмова. Најчешће су биле избачене теме везане за монархизам, религија и пропагирање демократије. Цензура се вршила на основу спољнополитичке ситуације која је владала у том тренутку, а посебно се пазило на цензурисање филмова који су стизали са Запада.³³⁰ После 1948. године отворила се могућност интензивних копродукција са Западом, а један од првих таквих филмова био је филм *Долина смрти* Фанце Штиглица из 1956. године. У овим филмовима су амерички војници и пилоти приказивани као прави хероји спремни да спасу немоћне од нацистичког терора.³³¹

Југословенски филмови су снимани по угледу на америчке вестерне, а први филм који је снимљен по угледу на вестерне био је филм Жике Митровића *Ешалон доктора М.* из 1955. године. Тако су настајали нови, „партизански вестрни“ који су користили образце вестерн жанра прилагођене социјалистичком систему.³³²

---

³²⁹ Исто, 89.

³³⁰ Исто, 96.

³³¹ Исто, 118.

³³² Исто, 133.

6. ПОЛИТИКА ЕКВИДИСТАНЦЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКЕ СУПРОТНОСТИ

6.1 Београд

Сарадња Југославије са Западом није била у складу са социјалистичком идеологијом која је била заступљена у Југославији и која се заснивала на противљењу капиталистичком систему. С друге стране, Југославији је све до 1953. године претила опасност оружане интервенције Совјетског Савеза и његових сателита са Истока. Да би спасила своју привреду и успела да опстане у свету Хладног рата, Југославија је била принуђена да успостави односе са Западом, у првом реду са Сједињеним Америчким Државама. После Стаљинове смрти, Хрушчов је желео да узме ствар у своје руке и да не дозволи да Тито и Мао Це Тунг преузму вођство у комунистичком свету. Зато је било потребно решити односе унутар комунистичког блока, па је Хрушчов посетио и једног и другог вођу. Извињење које је упутио због Стаљинове грешке у 1948. години, најавило је нешто несвакидашње до тада у комунистичком свету. Хрушчов је заједно са совјетским премијером Булгањином боравио шест дана у Београду, а на крају је потписана и Београдска декларација, која је у многome одредила престиж СКЈ и омогућила Југославији да касније афирмише своју независну политику.³³³

У Совјетском Савезу после Стаљинове смрти је једно време кључну улогу имао Берија. Међутим, после свргавања и хапшења Берије, након седнице Политбироа 28. јуна, у СССР-у посебно су се истакли Никита Хрушчов, Николај Булгањин, Вјенчеслав Молотов и Георгиј Жуков. Берију је на месту министра унутрашњих послова наследио Иван Серов. Један од главних проблема између Совјетског Савеза и Сједињених Држава у том периоду било је питање Немачке. Покушано је да се направи помак у односима са Совјетским Савезом на конференцији министара иностраних послова у Берлину од 25. јануара до 8. фебруара 1954. године. На састанку, коме су присуствовали Молотов, Далес, Идн и Бидо, направљен је само мали помак по питању кризе у Кореји и Индокини, али судбина Немачке и Аустрије није довољно расветљена. Било је видљиво да су се у Совјетском Савезу појавиле две струје:

---

³³³ Р. Ц. Кремптон, *нав. дело*, 171.

конзервативна коју су чинили Каганович и Молотов, уз повремену подршку Громика и Ворошилова, и динамичнија струја коју су чинили Хрушчов, Булгањин и Жуков.³³⁴

Југославија и Совјетски Савез су после Стаљинове смрти доста радили на томе да се односи између ове две државе врате у нормалу. Зато је крајем 1954. и почетком 1955. године настављена преписка између југословенског и совјетског руководства која је имала за циљ поправљање стања које је владало од 1948. године. О поправљању односа између две државе говорило се и на пленуму ЦК СКЈ, који је одржан 26. новембра 1954. године. Тито је одржавао контакт са совјетским руководством преко совјетског амбасадора Ваљкова. Он је пренео став совјетске стране да се формира комисија која је требало да испита идеолошке разлике и начине за њихово превазилажење. Међутим, Тито није желео да се расправља о међупартијским односима, већ да се разговори воде између представника две равноправне државе.

Почетак поправљања односа између две државе видљив је и приликом закључивања уговора о закупу и приказивању филма између „Совекспорт-филма“ и „Југославија филма“ крајем децембра 1954. године. Други значајан датум за поправљање југословенско-совјетских односа био је 5. јануар 1955. године, када је закључен први трговински и платни уговор после 1948. године. Према тексту овог споразума, из Совјетског Савеза у Југославију увозили су се памук, нафта, нафтне прерађевине, новински папир, манганова руда и други производи, а из Југославије у СССР извозили су се дуван, кожа, фурнир, кудеља, каустична сода, калцијев карбид и други производи осим пшенице. Југославија је набављала велике количине пшенице у Сједињеним Државама, а СССР је био у могућности да понуди могућност да извезе у Југославију и житарице. Вођене примером поправљања односа између СССР-а и Југославије, онда су и Мађарска, Чехословачка и Пољска водиле трговинске споразуме са југословенском страном.³³⁵

Према проценама које је урадила ЦИА, није се могло тачно предвидети у ком правцу се кретала југословенска спољна политика. Пре свега, ту су неразрешени односи са Западом и совјетско-кинеским блоком. Оно што је било сигурно у њиховим проценама јесте да је Тито радио на отклањању сваке стране доминације у држави и мешања у унутрашње државне ствари. Сарадња са Американцима морала је да опстане, пре свега због огромне материјалне помоћи. Пошто су односи са Совјетским Савезом

---

³³⁴ V. Petrović, *нав. дело*, 71-73.

³³⁵ D. Bekić, *нав. дело*, 667-670.

били бољи него пре, Југославија је могла да се одупре било каквим комбинација са Западом у војном смислу, чак и по цену губитка војне помоћи. Ипак, ЦИА је проценила да се Тито неће вратити у совјетски блок, јер је много уложено у борбу за „мирну коегзистенцију“. Југославенска политика кретала се и према томе да се успостави већи утицај на суседну Албанију, а после случаја Ђилас-Дедијер, Тито је и даље држао власт чврсто у својим рукама. Један од великих проблема Југославије био је како уравнотежити економске односе са иностранством. Страна помоћ је била и даље настављена како би могли да се покрију велики издаци за амбициозан план развоја. Процењује се да је Југославија од 1950. до прве половине 1955. године добила више од 700 милиона долара као поклон и још милијарду долара војне помоћи, која је много допринела да држава изгради своју одбрану.³³⁶

Тито је у разговорима са амбасадорима страних држава, пре свега Велике Британије и САД-а, истицао да је најбољи начин да се обезбеди одбрамбени појас Запада стварањем појаса неутралних држава коју би чиниле Југославија, уједињена Немачка, Аустрија, Шведска и друге државе. Односи између Југославије, Сједињених Држава, Велике Британије и Француске требало је да буду решени на састанку представника ове четири државе, који је планиран да се одржи у Београду током јуна 1955. године. Најзначајнија информација у првој половини године јесте најављени долазак највише совјетске делегације у Београд. Ова вест је објављена 13. маја, а совјетску делегацију лично је требало да предводе Хрушчов и Булгањин како би водили разговоре са југословенским руководством.³³⁷

Најава Хрушчовљевог доласка у Југославију дигла је велику прашину у Сједињеним Америчким Државама. У „Њујорк тајмсу“ је дата скица југословенско-совјетских односа, а чланак је носио наслов „Совјетска Каноса“³³⁸. Ствари су овај пут биле другачије, јер у новинама се наводи да „су се у овој комунистичкој Каноси ствари обрнуле наглавачке, будући да је овог пута папа дошао на ноге краљу“. Иако је западна штампа ово представљала као југословенски тријумф, а совјетске руководиоце приказивала на један гротескан начин, штампа у Југославији је доста озбиљније

---

³³⁶ „Jugoslavija i njena buduća orijentacija 1955.“, *Dokumenta CIA*, 125-127.

³³⁷ *Исто*, 129.

³³⁸ Израз *ићи у Каносу* значи понизити се пред неким, предати се на милост победнику, кајати се. Израз је добио назив по замку Каноса у близини италијанског града Ређо Емилија. За овај замак везује се једна прича из Средњег века. Када је немачки владар Хенрик IV дошао у сукоб са папом Гргуром VII, морао је 1077. године три дана да клечи пред замком Каноса да би га папа примио и да би му опростио. Тако је овај израз добио значење покорити се некоме ко је моћнији и тражити опроштај на недостојанствен начин.

пришла питању Хрушчовљеве посете. У Југославији је пажљиво праћен развој догађаја у СССР-у још од 1953. године, а југословенска „Борба“ је по питању суђења Берији писала да он није једини кривац Стаљинове политике и да није само он заслужио да падне као жртва. Хрушчов је пажљиво припремао долазак у Београд, а према мишљењу југословенског руководства, Хрушчов је у својим спољнополитичким плановима могао да обухвати и земље у које је Тито недавно путовао, а то су Велика Британија, Индија и Бурма. Зато му је било потребно да нормализује односе са југословенским руководством. Овај долазак у Београд могао је да покаже како Југославија није била на погрешном путу и да у комунистичком свету није само права она политика коју је водио Коминформ.³³⁹

Када је 13. маја објављен долазак совјетске делегације у Београд, министар иностраних послова Коча Поповић, позвао је на разговоре амбасадоре Сједињених Држава, Велике Британије, Француске, Грчке и Турске. Сваком од њих је појединачно изложио предисторију односа која је условила да се покрене процес нормализације са Совјетским Савезом. Најавио је Хрушчовљеву посету Београду, која је планирана да се оствари крајем маја. Нагласио је да се не ради о промени југословенске спољне политике, већ се посета сводила на налажење компромисних решења између два руководства. Коча је образложио да ова посета значи победу југословенске политичке независности и мирољубивог курса за који се залаже југословенско руководство.

Кочина објава совјетске посете амбасадорима оставила их је у чуду, посебно што се радило о делегацији на највишем нивоу коју је предводио први секретар ЦК КПСС. Ова вест је оставила највећи утисак на америчког амбасадора Ридлбергера. Тек је следећег дана, 14. маја, објављена вест о посети совјетске делегације. Овај догађај је оставио у другом плану потписивање Варшавског пакта³⁴⁰. То је био Уговор о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, који је подразумевао стварање војног блока источноевропских земаља. Тито је у свом говору у Пули покушао на све могуће начине да се огради од овог пакта и тврдио је да Југославија неће прићи ниједном блоку, него ће остати на путу активне коегзистенције између народа и држава. У Стејт департменту су проценили совјетску посету као неутрализацију Југославије, како би се у Европи створио појас неутралних држава између СССР-а и Запада.³⁴¹

---

³³⁹ V. Petrović, *нав. дело*, 75-76.

³⁴⁰ Варшавски пакт је успостављен 14. маја 1955. године као противтежа НАТО пакту.

³⁴¹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 200-202.

Тито је одржао састанак са америчким, британским и француским амбасадорима 23. маја, где је заједничке ставове ове три државе изнео француски амбасадор Куле, који је изразио забринутост. Тито је рекао да су америчке скептичне реакције на посету совјетске делегације неоправдане, јер посета не представља никакву претњу америчкој спољној политици. Ридлбергер је и у разговору са Кочом Поповићем, 18. маја, добио појашњења о појединим деловима Титовог говора у Пули.³⁴²

Пре заказане посете, у Београд су стизали експерти, стручњаци и техничари са пртљагом из Москве. Стигли су и ЗИС аутомобили, који су били блиндирани, а у Београду се увелико припремао велики дочек. Василиј Ваљков се састао са подсекретарима ССИП-а Прицом и Бркићем, а из Москве стигао је и Добривоје Видић, амбасадор Југославије у Совјетском Савезу. С друге стране, Лео Матес је 23. маја дао изјаву у Вашингтону, према писању „Њујорк тајмса“, да југословенска неутралност не значи само посматрати шта се дешава и ништа не чинити, већ да се треба активно залагати за неутралност. Совјетску посету је протумачио управо као догађај који је имао ту сврху, а не поновно увлачење Југославије у совјетски блок. Према писању истог листа, Матес се сусрео и са Далесом који га је подсетио на непријатељство Совјетског Савеза, али је и честитао на постизању импресивних резултата на пољу спољне политике. Матес је обећао Далесу да југословенска страна неће потписати никакав тајни документ који би могао да штети интересима Сједињених Држава. Тито је објашњавао да је главни разлог посете остваривање политике активне коегзистенције и сређивање билатералних тешкоћа које су настале после 1948. године.³⁴³

Авион у коме су се налазили чланови совјетске делегације слетео је на земунски аеродром 26. маја 1955. године у 17 часова. Ваљков је дочекао Хручова, који је затим изашао из авиона и руковао се са Титом. После тога је следио обилазак почасног ешалона ЈНА, а након тога је Хрушчов одржао говор на аеродрому. Говор је био у помирљивом тону, а сва кривица бацана је на претходно руководство и на Берију. Пошто је Хрушчов бацао кривицу на појединце и улазио у међупартијске ствари, што је било супротно од споразума током припрема за сусрет, Тито је само на крају рекао да говор не треба преводити јер свако може да разуме његов говор. Овај Титов поступак оставио је јак утицај на совјетску делегацију, али и на Западу.³⁴⁴

---

³⁴² D. Bekić, *нав. дело*, 699.

³⁴³ *Исто*, 701-703.

³⁴⁴ *Исто*, 705-707.

На разговорима који су вођени од 27. маја до 2. јуна, делегација ФНРЈ и делегација Совјетског Савеза усагласиле су се око доношења Београдске декларације. Разговори су вођени у Београду и на Брионима, а декларација је усвојена 2. јуна. Главна тема разговора била је нормализација односа и даље унапређење сарадње између две државе. Како је наглашено у декларацији, политика коју воде државе је конструктивна и тежи унапређењу мира. Полазило се од принципа да колективна безбедност почива на свести о недељивости мира, као и на признавању принципа односа са другим државама на темељима суверености, интегритета, независности и равноправности. Истакнут је и принцип коегзистенције који подразумева сарадњу између свих држава, а идеолошке разлике нису смеле бити препрека било каквој сарадњи. Каково ће бити друштвено уређење и процеси развитка социјализма зависило је искључиво од народа земаља у којима је спроведен одговарајући друштвени систем. Било је битно успоставити економску сарадњу ради развијања производних снага, а осуђена је пропаганда која изазива мржњу међу народима.

Неопходан услов за остваривање наведених циљева је попуштање затегнутости у свету. Две државе обавезале су се да ће учинити све потребне мере за развијање свестране сарадње на свим подручјима за која ове две владе буду заинтересоване. Требало је проширити и постојеће економске везе у области трговинске размене и на подручју привредне и техничке сарадње. Поред тога, две државе усагласиле су се да је потребно унапредити културну сарадњу. Питања која су још морала бити решена су сарадња у области коришћења атомске енергије у мирољубиве сврхе, питања држављанства, сарадња политичких и друштвених организација и свака друга врста сарадње.³⁴⁵

Закључивање Конвенције о културној сарадњи било је корисно за унапређење културних веза. Још једна потреба која је прокламована декларацијом било је склапање Конвенције о информативној служби у духу одлука Уједињених нација. Држављани једне државе имали су право да задрже своје држављанство на територији друге државе.³⁴⁶

Амерички амбасадор Ридлбергер проценио је потписивање Београдске декларације као нешто што није било задовољавајуће. Пре свега, ово није одговарало америчкој страни, јер се Југославија обавезала на чвршћу сарадњу са Совјетским Савезом и

---

³⁴⁵ Декларација Влада ФНРЈ и СССР, ДА МСП, ПА, 1955, 336, Југославија, 419084/55, 1-4.

³⁴⁶ „Beogradska deklaracija Vlada FNRJ i SSSR, 2. jun 1955. godine“, *Balkanski ugovorni odnosi*, 281-282.

подупрла претензију Кинеза да завладају Формозом. Међутим, штампа у Сједињеним Америчким Државама није негативно оценила посету совјетске делегације. „Њујорк тајмс“ је објавио 16. јуна да су југословенске позиције на Западу и даље добре и да совјетска посета није ништа променила. Иако су војни кругови и велики део Конгреса били за обуставу војне помоћи, Ајзенхауер и Далес су сматрали да помоћ треба да се настави, јер је то могло да послужи америчким интересима. Председник Ајзенхауер је бранио Титов наступ пред Совјетима, називајући потез југословенске стране највећом победом у Хладном рату која је доста допринела Американцима. У Вашингтону није подржаван став југословенске стране по питању Немачке и није одобрена југословенска подршка НР Кини да постане члан Уједињених нација.

Далес је у разговору са Ајзенхауером изразио мишљење да је југословенска позиција добра и да је једино велика опасност може натерати да се поново окрене Москви, али би јој то упропастило углед, па је зато мало вероватно да ће се нешто тако десити. Друга битна ствар је југословенска спољна трговина која је и даље већином орјентисана на Запад, на коју отпада 70-80 % укупне трговине. Војна опрема коју је поседовала ЈНА углавном је добијена од Американаца, док су у Југославији били сигурни да им једина војна опасност долази са Истока. Далес је био тог схватања да је Титова спољна политика више орјентисана према покушајима да совјетске сателите заинтересује за југословенско схватање социјализма. Због кључне улоге коју је Тито могао да одигра, у америчком државном врху са Далесом и Ајзенхауером на челу, размишљало се о томе да се Тито позове у посету Сједињеним Америчким Државама.³⁴⁷

Вељко Мићуновић је касније оцењујући совјетску посету Београду записао да су Југославија и Совјетски Савез закопали ратне секире и прихватили нормализацију односа, али како време одмиче питање је како Совјети гледају на Београдску декларацију, пошто је она написана по мери југословенског руководства. Како Мићуновић закључује, СССР је гледао овај документ као нешто што нема неки трајни значај.³⁴⁸ Изгледало је неискрено са совјетске стране када је Хрушчов рекао да Совјетском Савезу не сметају односи са Западом, већ је то више био став делегације како би се преговори са југословенским руководством завршили успешно. Нормализација односа са Југославијом омогућила је СССР-у да напредује даље у

---

³⁴⁷ Т. Јаковина, *нав. дело*, 84-87.

³⁴⁸ V. Мићуновић, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb 1977, 22.

остваривању својих спољнополитичких циљева. После овога, Хрушчов је могао да крене у посету Индији и другим државама у Азији. Захваљујући посети Југославији, Хрушчов је могао да се позове на успешно остварене совјетске циљеве у спољној политици приликом успостављања односа са Индијом и новим државама Азије и Африке. Међутим, Југославија је морала да избегне притиске и са Истока и са Запада тако што ће убедити Сједињене Државе и Совјетски Савез да се циљеви њене спољне политике налазе изван блоковски подељеног света. Вељко Мићуновић је написао: „Невоља је у томе што водеће силе и на Истоку и на Западу у ствари не признају могућност да мала земља може бити независна у спољној политици, и у добрим односима истовремено и са Истоком и са Западом. Ако би Југославији пошло за руком да то оствари, вјероватно би се нашло и много других држава које би слиједиле исти пут независности од оба војна блока који данас доминирају међународним односима“.³⁴⁹

После повратка у Москву, Хрушчов је желео да на састанцима Президијума ЦК КПСС буду разматрани резултати састанка у Београду. Посета је представљена као велики успех који одговара интересима совјетске државе. Хрушчов је желео да се обрачуна и са Молотовим говорећи да су његови ставови били погрешни, јер је он био против нормализације односа са Југославијом. Хрушчов и Булгањин су отворено нападали Молотова на састанцима, тако да је Молотов остао усамљен као политичар који је био препознатљиво лице Стаљиновог режима. Да би се смањила међународна тензија одржан је састанак у Женеви 18. јула 1955. године³⁵⁰. На састанку су се састали представници четири државе: амерички председник Двајт Ајзенхауер, премијер Велике Британије Ентони Идн, премијер Совјетског Савеза Николај Булгањин и премијер Француске Едгар Фор. На састанку су били присутни и шефови дипломатија: Џон Фостер Далес, Харолд Макмилан, Вјачеслав Молотов и Антоан Пино. У Женеви је био присутан и Хрушчов, а расправљало се о смањивању међународних тензија.³⁵¹

Ајзенхауер је рекао одмах после посете совјетског руководства Београду да југословенска неутралност не значи да ће Сједињене Државе изгубити интересовање за

---

³⁴⁹ Исто, 24.

³⁵⁰ На састанку у Женеви говорило се о новом почетку који би допринео смањивању међународних тензија, а први пут се јавила и идеја о економској сарадњи између Истока и Запада. Како би се обуздала трка у наоружању, Ајзенхауер је предлагао план о заједничкој контроли неба. Хрушчов је изнео предлог за истовремено укидање НАТО и Варшавског пакта. Женевски састанак није донео никаквих великих резултата, али је омогућио државницима да измене мишљења.

³⁵¹ V. Petrović, *нав. дело*, 83-86.

сарадњу са Југославијом. У „Њујорк тајмсу“ је 4. јуна писало да југословенска спољна политика није доживела никакве трансформације, а у Београду је потврђено да Југославија није ничији сателит. Исти лист је писао почетком јуна да југословенска страна победила Кремљ, јер је совјетско руководство дошло у Југославију да се извини за грешке које су почињене. Запад у суштини није имао претерано негативан став о Београдској декларацији, али постојало је неслагање по питању Формозе (Тајвана), где је југословенска страна по овом питању давала подршку НР Кини. Државни секретар Срђан Прица је 6. јуна обавестио амбасадоре САД-а, Велике Британије и Француске (амбасадори Ридлбергер, Робертс и Куле) о току разговора са совјетском делегацијом и упознао је амбасадоре са садржајем Београдске декларације. Ридлбергер је рекао да је Југославија први пут изнела свој став по питању Формозе, а Прица је одговорио да се југословенско руководство залаже да се ово питање реши мирним путем, што је у складу са њеном политиком.

Према Прицином сведочењу, Совјети су страховали од агресије са Запада, али да нису спомињали стварање низа неутралних држава у Европи. Рекао је да није разговарано ни о сателитима, јер то није било у складу са југословенском политиком немешања у унутрашње ствари других држава. Ридлбергер, Робертс и Куле су после састанка са Прицом обавестили владе својих држава о разговору.³⁵²

Дана 30. јула усвојена је сума која је предвиђена за помоћ иностранству, а коју су примале Југославија и Индија. Од укупне суме од 3 285 милијарде долара одузето је 145 милиона долара. Југославији је помоћ смањена за 6,5 милиона долара, а тај смањени износ послужио је као део доприноса да се повећа помоћ Шпанији за 22 милиона долара. Југославија је била задовољна овом сумом, а одобрена су средства која су употребљена за војну помоћ.³⁵³

Штампа у Сједињеним Америчким Државама била је пуна коментара о посети совјетске делегације Југославији. Штампа је углавном писала о овом догађају као о победи Југославије, а понижењу Совјетског Савеза. О овоме се доста писало после Далесове изјаве 22. маја. Други битан сегмент у писањима америчке штампе било је уверење да Југославија неће приступити совјетском блоку. Међутим, Совјети су могли да употребе овај догађај за своје пропагандне активности пред састанак у Женеви. Амерички новинари су слали много материјала из Београда за време посете, како би се

---

³⁵² D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 207-210.

³⁵³ Исто, 212.

што прецизније дочарала атмосфера у Југославији. Постоји тенденција америчке штампе да исмеје совјетску делегацију, а посебно је падало у очи држање Јосипа Броза Тита. „Вашингтон пост“ је писао да је Хрушчовљева посета Београду могла да отвори очи Совјетима више него посета било којој другој држави. Исти лист писао је 4. јуна о великом тријумфу Тита који није ничији сателит. „Ивнинг стар“ (*Evening Star*) из Вашингтона писао је 4. јуна како Тито није био преварен и да су Југословени изнудили од Совјета да признају југословенски пут у социјализам.

Општи закључак америчке штампе био је да не треба бринути када је у питању југословенска спољна политика. Једино је „Вол Стрит журнал“ (*Wall Street Journal*) писао негативно о догађајима у Југославији уз оцену да ће се Југославија вратити у блок источноевропских земаља. У америчкој штампи изражена је велика нада да ће се совјетска посета Југославији повољно одразити на састанак велике четворце и створити бољу атмосферу за разговоре. Најактивнији новинари у Југославији за време боравка совјетске делегације били су новинар „Њујорк тајмса“ Џек Рејмонд и Ерик Бурн, новинар „Монитора“ (*Christian Science Monitor*). Доста је писано и о дискусији у Конгресу о томе да ли треба обуставити давање помоћи Југославији.³⁵⁴

Београдска декларација донела је нормализацију односа између СССР-а и Југославије, али се није залазило у партијска питања. Година 1955. била је преломна за дефинисање југословенске спољнополитичке оријентације. Југославија је постепено правила дистанцу од две суперсиле и почела је да подржава антиколонијалне покрете, што је временом приближило земљама Трећег света. Ајзенхауер и Далес су били свесни да је неутрализација Југославије доста реалније решење него њено сврставање у блок Запада.³⁵⁵

---

³⁵⁴ *Извештај о писању америчке штампе о совјетској посети Београду и другим питањима, за период од 20. маја до 15. јула*, ДА МСП, ПА, 1955, 58, САД, 49878, 16. јул 1955, 1-6.

³⁵⁵ I. Dobrivojević, A. Miletić, „Hladni rat i zvanična frazeologija jugoslovenskog režima 1945-1955. godine“, *Velike sile i male države u Hladnom ratu*, 204.

6.2 Амбасадорска конференција

Амбасадорска конференција је одржана у Београду 1955. године између представника Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Француске и Југославије. Представници три западне владе на овој конференцији били су амбасадори, који су преговарали са југословенском страном. Конференција се десила у исто време када је Конгрес расправљао око Закона о помоћи иностранству за 1956. годину.

Пошто је амерички амбасадор Ридлбергер обавестио да се Југославија не придржава билатералних споразума из 1951. године, онда је Тито иницирао још у мају да се одржи овај скуп. Американци су желели да знају на који начин се употребљавала помоћ која је добијена од САД-а и да се информишу о југословенским оперативним војним плановима. Ридлбергер је рекао да ако Американци не добију детаљне информације, онда је могло доћи до обуставе војне помоћи. Није прихваћена Титова иницијатива да састанак одрже министри иностраних послова, јер је тај састанак могао да буде противтежа совјетској посети и још више би подигао углед Југославије и подстакао њену самоувереност. Уместо тога, одлучено је да три западне државе представљају амбасадори. Конференција је трајала од 24. до 27. јуна 1955. године.³⁵⁶

Приликом ових разговора југословенска страна је информисала амбасадоре три западне државе о томе како је протекла посета са совјетском делегацијом. Разговарало се о међудржавним односима, а током разговора испоставило се да Југославија и западне државе немају исте ставове о најважнијим питањима када је у питању југословенска спољна политика и мирољубива активна коегзистенција. Југославија је била и даље заинтересована за економску сарадњу, али је требало имати у виду да је 1955. године истицала трипартитна помоћ. Исходом конференције биле су незадовољне и Југославија и три западне државе, посебно Американци. По завршетку конференције објављено је како је Тито најавио посету Совјетском Савезу. Југословенску страну је на овој конференцији заступао Срђан Прица.³⁵⁷

На конференцији је централно питање било да се расправи о техничким питањима, испорукама војног материјала и одупирању југословенске стране да врши војну

---

³⁵⁶ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 213-214.

³⁵⁷ D. Bekić, *нав. дело*, 747-748.

координацију са НАТО пактом. Прица је тражио да се утврди прецизни дневни ред како би могли да се одрже војни разговори на високом нивоу.³⁵⁸

Велике тешкоће биле су везане за проблем амортизације програма војне помоћи, а Ридлбергер се жалио да југословенска влада не даје прецизне војне планове. Због тога Сједињене Државе нису могле да утврде тачну висину војних средстава које је требало издвојити. Југославија је имала велику војску када је уведена војна помоћ, а била је изнад средине списка који је обухватао земље чланице НАТО пакта. Програм за узајамну одбрамбену помоћ обавезивао је Југославију да приликом промене свог војног плана даје основне информације, а државни подсекретар Прица је рекао да су то техничка питања у која се он не меже мешати јер није компетентан да говори о томе. Међутим, Прица је рекао да је добијањем помоћи била ојачана и позиција држава на Западу. Велики проблем за Југославију били су дугови у иностранству, а Прица је предложио претварање краткорочних и средњорочних дугова у дугорочне и одржавање Конференције кредитора. Учеснике конференције је највише изненадила објава Титове посете Москви. У Сједињеним Државама је раније било планирано да се Тито позове у Вашингтон, али се од тога одустало када се сазнало за совјетску посету. У Вашингтону је велико изненађење била вест да је Југославија водила преговоре о испоруци и продаји лиценце за совјетске млазне авионе МИГ-15.³⁵⁹

Прица није желео да разговара о војној координацији и инсистирао је на разговорима између војних представника који су компетентни да о томе разговарају. Ридлбергер је проценио да Југославија максимално користи преговарачки положај у коме се налази и да ће летњи дипломатски догађаји открити више о томе шта ће се десити у будућности. Није било могуће постићи споразум о заједничком војном планирању. Трбало је што пре започети дневни ред расправе са Прицом у координацији са британским и француским амбасадорима.³⁶⁰

---

³⁵⁸ L. Lis, *нав. дело*, 227.

³⁵⁹ D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 215-219.

³⁶⁰ FRUS, 1955-1957, Vol. XXVI, No. 252, *Telegram From the Embassy in Yugoslavia to the Department of State*, Belgrade, June 28, 1955, pp. 659-660.

6.3 Активна мирољубива коегзистенција и америчка глобална политика

Када се погледа југословенска спољна политика у периоду после Другог светског рата и политика која је вођена средином педесетих година, види се драстична разлика у начину остваривања спољнополитичких циљева. Политика југословенских комуниста, која је настала у рату, показивала је велику тенденцију да се ослања на идеолошки блиску државу која је поштована као прва земља комунизма, а то је Совјетски Савез. Југославија је долазила у сукобе са западним државама, подржавала грчке комунисте и критиковала рад других комунистичких партија. Овакво стање ствари променило се после 1948. године, када је држава морала да спасе свој економски поредак и своју независност, па је била принуђена на сарадњу са Западом. Југославија, као социјалистичка држава, морала је да нађе начина како да се прилагоди сарадњи са земљама у којима се друштвено уређење заснивало на капиталистичком систему. Морао се наћи начин како да се држава интегрише у западни одбрамбени систем.³⁶¹

Сједињене Америчке Државе су изградиле своју позицију после Другог светског рата на темељима јаке државе која је све више постајала одлучујући фактор у решавању питања која су била од кључног значаја за успостављање светске доминације. Полазило се од уверења да само оне могу допринети успостављању мира на основу начела о самоопредељењу које је успоставио још Вилсон у Версају. Радило се на развијању политике која је пропагирала отвореност тржишта и подстицање колективне безбедности.³⁶²

САД су своју безбедност градиле на учвршћивању своје одбрамбене способности преко програма нуклеарног наоружања. Међутим, од 1953. године, Американци и Совјети су радили на томе да преиспитају какве последице је могла да донесе оваква политика. Ајзенхауер је увидео да ниједна страна не може стећи предност у нуклеарном наоружању, јер неколико совјетских бомби могло је изазвати велика разарања, без обзира на то што су Американци имали квантитативну предност.³⁶³

---

³⁶¹ V. Petrović, „Pošteni posrednik“. Jugoslavija između starih i novih spoljnopolitičkih partnerstava sredinom pedesetih godina“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, 459-460.

³⁶² Ц. Л. Гедис, *нав. дело*, 29.

³⁶³ *Исто*, 324-325.

Велику пажњу Американаца заокупљала је ситуација у Индокини, где је још од 1950. године Труманова администрација финансијски помагала ратне операције које је предводила Француска. Индокина је процењена као један од кључних фактора за безбедност Сједињених Држава, а сваки губитак значио је победу комунизма. Зато је био покренут Наваров план, према коме је здружена француска и вијетнамска војска требало да изврши офанзиву против Северног Вијетнама. Овај план су финансирале Сједињене Америчке Државе, а генерал Анри Навар покушао је у јануару 1954. године да задржи вијетнамску испоставу Дијен Бијен Фу у сукобу са Северним Вијетнамом. Ајзенхауер није желео да делује без подршке Британаца и Конгреса, а француски гарнизон у Дијен Бијен Фуу предао се 8. маја снагама Вијетмина. Ајзенхауер је размишљао о употреби атомског наоружања ако би Кинези ушли у рат. Међутим, током састанка у Женеви 1954. године, Совјети и Кинези су извршили притисак на Северни Вијетнам да прихвати поделу Вијетнама по седамнаестој паралели.³⁶⁴

Далес је желео да Турску, Иран, Ирак и Пакистан чвршће веже за Запад. План је био да се окруже Кина и Совјетски Савез на сваки могући начин. У ту сврху је Турска ушла у НАТО пакт, а за Пакистан је планирано да буде оснивач Организације савеза југоисточне Азије (СЕАТО). Египатски лидер Насер није гајио визије о јаком глобалном повезивању света, већ је сматрао да је његова улога да укине колонијализам у Африци и на Средњем истоку. Он је сматрао да је јединство Арапа главни предуслов за борбу против колонијализма. Када су Турска и Ирак склопили Багдадски пакт, у фебруару 1955. године, тежиште политике окренуло се даље од Египта. Међутим, после југословенског изласка из совјетског блока, Египат се све више приближавао Југославији и Индији. Титова и Нехруов група несврстаних земаља подстакла је Насера да се окрене према ове две државе, а посебно после посете Бандунгу³⁶⁵ у априлу 1955. године.³⁶⁶ Треба истаћи да су Далес и Ајзенхауер дали предност Египту током Суецке кризе 1956. године, подређујући односе са Израелом, Француском и Британијом зарад давања подршке арапском национализму. Ипак, после Суецке кризе Совјети су добили већи утицај на Блиском истоку, док су га Американци изгубили.³⁶⁷

---

³⁶⁴ R. D. Šulcinger, *нав. дело*, 223-224.

³⁶⁵ У граду Бандунгу у Индонезији одржана је међународна конференција у априлу 1955. године. Сматра се првим кораком у стварању Покрета несврстаних, а учествовале су државе из Азије и Африке. Расправљано је о новом курсу у спољној политици држава које су биле бивше колоније.

³⁶⁶ Ц. Л. Гедис, *нав. дело*, 248-250.

³⁶⁷ *Исто*, 253-254.

Ајзенхауерова администрација је највише била забринута због успона левице у Индокини, где је Совјетски Савез могао да створи своје јако упориште. Американци су војно интервенисали у Бурми и заробили 15 000 кинеских војника како би извршили притисак на левичарски режим у Рангуну (Јангон), новчано су помагали побуњенике у Камбоџи против принца Сиханука. У Лаосу и Северном Вијетнаму финансирани су војску која је требало да се супростави утицају левичарских снага. Посебна пажња придавана је Индонезији, где је одржана конференција у Бандунгу. Индонезански вођа Сукарно је 1956. године добио 100 милиона долара од Совјетског Савеза за војне потребе.³⁶⁸

Американци су после 1956. године били присутни у Јужном Вијетнаму, где су америчке снаге помагале у стварању Армије Републике Јужни Вијетнам (АРВН). Амерички савезник Чанг Кај Шек није успевао да поврати контролу над Кином, упркос подршци Американаца. Постојала је велика опасност да се изврши напад на НР Кину, па је Далес ишао да разговара са Чанг Кај Шеком на Тајван, како би обуздао његове агресивне намере које би могле кобно да се заврше. Током јануара 1955. године избила је криза на Тајванском каналу, а ситуација између САД-а и НР Кине била је напетa до крајњих граница.³⁶⁹

Што се тиче Африке, она је битна за Американце због њихових савезника које су биле бивше колонијалне силе. Сједињене Државе су по питању Африке биле на страни европских држава које су биле најјачи амерички савезници, док су европске државе, које су биле колонијалне силе, сматрале да Американци нису искрени савезници. Међутим, њихов утицај у Африци после Другог светског рата могао је да се очува само уз америчку помоћ. После Другог светског рата најважнија земља за Америкаце на овом континенту била је Јужна Африка због природних богатстава и свог стратешког положаја. После победе Националне партије на изборима у Преторији 1948. године, односи између САД-а и Јужне Африке покварили су се због увођења апартхејда³⁷⁰. Међутим, педестих година америчке инвестиције у ову државу су се увећале, посебно због јужноафричког извоза уранијума, који је коришћен за нуклеарну индустрију.³⁷¹

---

³⁶⁸ О. А. Vestad, *нав. дело*, 172-173.

³⁶⁹ R. D. Šulcinger, *нав. дело*, 225-227.

³⁷⁰ Апартхејд је социјални систем који су увели белци у Јужној Африци, а који се остварио после победе Националне странке. Становништво је било подељено на белце, црнце, Индијце и „обојене“ мулате, а једино су белци имали сва политичка права.

³⁷¹ О. А. Vestad, *нав. дело*, 176-179.

Проблем у Ирану је почео када је Мохамед Мосадек, који је 1951. године изабран за премијера, извршио национализацију англо-иранске нафтне компаније. Међународне нафтне компаније одговориле су бојкотом иранске нафте 1953. године, а Мосадек је обавестио писмом Ајзенхауера да би Иран могао да се окрене Совјетском Савезу. Ајзенхауер је одбио да пружи помоћ Мосадеку и обавестио га је да изглади ситуацију са Британцима. У овим дешавањима није узимао учешћа ирански шах Мохамед Реза Пахлави. Ајзенхауер је подстакао ЦИА да изведе државни удар и да врати шаха на власт. Главни организатор удара био је унук председника Теодора Рузвелта, Кермит Рузвелт, који је током напада армије на парламент ухапсио Мосадека и на његово место поставио Заедија. Овим потезом највише су добиле америчке нафтне компаније.

Американци су учествовали и у државном удару у Гватемали 1954. године, где је на челу владе од 1950. године био Арбенз. Арбензова влада преузела је контролу над око 200 000 хектара земље коју је поседовала компанија *UFCO (United Fruit Company)*, чије је седиште било у Бостону. Против Арбенза покренута је пропаганда да је комуниста и агент Кремља. Припремама око његовог свргавања се бавила ЦИА. Погодна личност за вођу побуне био је Карлос Енрике Кастиља Армас, који је добио новац и војску плаћеника у Никарагви. Арбенз је сазнао за ову намеру Американаца и тражио је војну помоћ од Совјетског Савеза, који је преко фабрике Шкода у Чехословачкој послао оружје у Гватемалу. Вашингтон је сазнао за ово и осудио је овај потез, а Кастиљу Армас је са плаћеницима ушао у Гватемалу. Арбенз је 27. јуна, напуштен од војске, предао власт Кастиљу Армасу и напустио је земљу.³⁷²

Југославија се у периоду после Другог светског рата налазила у незавидном положају између Истока и Запада. Осетила је параноју Хладног рата и атмосферу међусобног сумњичења два супротна блока која су предводиле две суперсиле. И са Источним и са Западним блоком Југославија је била у савезничким односима, а постојали су периоди када је била наклоњена више једном или другом блоку како би сачувала своју државну независност. Исток и Запад су гледали на блоковско неангажане државе као подручје где треба деловати, а сваки блок је претендовао да ту државу привуче на своју страну. У Југославији је велики углед имао шеф државе, Јосип Броз Тито, који је после путовања у Бурму и Индију увидео значај личне дипломатије у постизању спољнополитичких циљева. У фебруару 1955. године, приликом повратка из Бурме и Индије, посетио је Египат и сусрео се са Насером. Једна од највећих победа

---

³⁷² R. D. Šulcinger, *нав. дело*, 228-232.

југословенске спољне политике била је посета совјетске делегације Београду у мају и јуну 1955. године, а Тито је разговарао и са Џоном Фостером Далесом у новембру исте године. Значајне су Титове посете Насеру и етиопском цару Хајлу Селасију у јануару 1956. године. У мају је посетио Француску, а крајем месеца боравио је у Совјетском Савезу. У јулу 1956. године у Југославији је одржан чувени Брионски самит са Насером и Нехруом. Тито је био свестан своје позиције, а наведене посете биле су предуслов да се оствари политика активне мирољубиве коегзистенције.³⁷³

Југословенско-индијски односи су посебно добили на значају током 1954. године, када је у Југославији боравила Виђаја Лакшми Пандит, која је била Нехруова сестра. Сврха њене посете је била да се измене искуства и да се сагледа како једна и друга држава виде у ком правцу су могли да се развијају односи. Тада се открило да по многим питањима Југославија и Индија имају слично гледиште. Јосип Броз Тито је том приликом добио позив да посети Индију. САД су у том периоду вршиле појачани притисак у југоисточној Азији, због чега су у Индији били забринути. У индијској штампи је 1954. године доста писано о Југославији, док су у Београду били позитивно изненађени да се у Индији интересују за југословенска економска и политичка решења.

У Рангуну су исто тако желела да Тито дође у посету Бурми, а ова вест се врло брзо појавила у штампи. У Југославији су прихватили позив бурманског председника У Нуа, који је упућен преко југословенске амбасаде у Рангуну. Позив да посети Индију и Бурму је у Југославији прихваћено са задовољством, а посета је планирана за крај 1954. и почетак 1955. године. Титова посета Бурми и Индији била је преломни тренутак за уобличавање југословенске спољнополитичке стратегије, јер су и једна и друга азијска држава имале уобличену доктрину коегзистенције.³⁷⁴

Индијски Конгрес, који је био најстарији антиколонијални покрет на свету, први је почео да обликује доктрину несврстаности. Први пут су се елементи несврстаности јавили у Резолуцији о спољној политици из 1920. године, која је касније допуњавана док није добила коначну форму 1948. године. Титов говор у индијском парламенту, 21. децембра 1954. године, изазвао је велику пажњу, јер је Броз говорио о потреби да новоослобођене државе Азије и Африке делују у координацији са Југославијом. Индија је у то време била у добрим односима са Совјетским Савезом и са Кином, а Тито је

---

³⁷³ V. Petrović, „Poštени posrednik“. Jugoslavija između starih i novih spoljnopolitičkih partnerstava sredinom pedesetih godina“, 462-463.

³⁷⁴ Lj. Dimić, *нав. дело*, 136-140.

истицао да се коегзистенција може постићи само дистанцом према сукобљеним блоковима. Броз је своје ставове заступао и приликом посете Бурми, где је говорио о коегзистенцији и потреби да се повезују и сарађују државе различитих политичких система, али не само на регионалном ниву, већ да то буде међународна сарадња. Приликом ове посете Индији и Бурми већ се назирала контура доктрине која је имала циљ да окупи све ванблоковски орјентисане државе. Треба имати у виду билатералне односе и економске погодности које је Југославија могла да оствари ступајући у ближе односе са ванблоковским државама.

После Титове посете Индији и Бурми, размишљало се о успостављању односа са низом других афро-азијских земаља као што су Египат, Индонезија, Етиопија, Цејлон, као и многе друге државе које су се ослободиле колонијалног ропства. Често се размишљало о близини Блиског истока и могућностима да се отворе арапска тржишта.³⁷⁵

Југославија је морала да пази на ставове Запада према активној мирољубивој коегзистенцији, јер је њена спољнополитичка стратегија била слична оној коју је у том периоду заступао Совјетски Савез, а која је имала за циљ слабљење НАТО пакта. У ед- мемоару, који је Југославија добила од Американца пре Титовог поласка у Азију, писало је да су главни кривци за ситуацију у Азији СССР и Кина. Поред тога, предата су питања која је Југославија морала да узме у обзир, јер су задирала у политичке интересе које су Американци имали на овом подручју. САД су желеле да спроведу политику на територији Азије сличну оној коју су спровеле према Југославији после 1948. године.³⁷⁶

Средином педесетих година, Титова политика је пролазила кроз велике трансформације. Начела на којима је формирана политика Југославије и других афро-азијских земаља постављена су 1954. године у индонежанском месту Бандунг. Тада је постављен принцип мирољубиве коегзистенције, како су га назвали индијски председник Нехру и кинески премијер Чу Енлај. Група земаља, која је заснивала своју спољну политику на овом принципу, истакла се током Суецке кризе 1956. године. Титово путовање у Бурму и Индију представља почетак окретања ка „Трећем свету“.³⁷⁷

---

³⁷⁵ D. Vogetić, *Nova strategija*, 44-47.

³⁷⁶ Исто, 49.

³⁷⁷ П. Симић, *нав. дело*, 89-90.

7. ЈУГОСЛАВИЈА И САД У ВРТЛОГУ ХЛАДНОРАТОВСКИХ ДЕШАВАЊА

7.1 Москва

Београдска декларација и Хрушчовљева посета Југославији 1955. године представљали су преломну тачку у нормализацији југословенско-совјетских односа. Односи између Југославије и Сједињених Америчких Држава добили су једну нову димензију у измењеној хладноратовској атмосфери, која је подразумевала смењивање успона и падова у односима великих сила. Створили су се услови да Југославија покаже у пракси своју нову спољнополитичку орјентацију. Југословенска несврстаност није подразумевала пасивност и неутралност, већ борбу за немешање хладноратовских блокова у спољнополитичку орјентацију других држава које нису припадале ниједном блоку. Титова политика се полако окретала и према Блиском истоку, што је Тито и најавио председнику Ајзенхауеру у писму крајем 1955. године. Он је том приликом рекао да ће покушати да утиче на Египат како би се смирила ситуација у том делу света. Реалност у којој је сукоб између Сједињених Држава и Совјетског Савез неминован, показала је да је прича о мирољубивој коегзистенцији у Женеви 1955. године само формалност.

Египат је после само два месеца од састанка у Женеви испоручио Совјетском Савезу памук, који је замењен за огромну количину оружја³⁷⁸. Десило се оно чега су се Американци бојали: Совјетски Савез је крчио себи пут према Средњем истоку, а испорука оружја је додатно отежала решавање арапско-израелски сукоб и подстакла арапски национализам.³⁷⁹

На прекретничком двадесетом конгресу ЦК КПСС, 25. фебруара 1956. године, требало је коначно превазићи култ личности који се везивао за Стаљина. Хрушчов је имао главну иницијативу, иако је постојало противљење групе у Президијуму. Формални предводник ове групе био је Молотов, а овај догађај је коначно раскинуо

---

³⁷⁸ Прва испорука оружја Египту стигла је посредно преко Чехословачке, која је обавила технички део те трансакције.

³⁷⁹ Т. Леџић, „Југославија и САД у свету хладноратовских криза 1956. године“, *Спољна политика Југославије 1950-1961*, 292-293.

Стаљиново наслеђе вођења политике које се заснивало на агресивном вођењу политике које је оставило последице и на односе СССР-а са југословенским руководством. Ово је било у складу са оним што је Хрушчов најавио у Београду. Процес дестаљинизације је повољно примљен у Југославији, што је условило Титов долазак у СССР у јуну 1956. године. Пре тога је Димитриј Шепилов заменио Молотова на функцији министра иностраних послова. Молотов је представљао везу са претходним Стаљиним временом, које се везивало за погоршавање односа између Југославије и СССР-а. У јуну 1957. године, конзервативна група је чак успела да надвлада Хрушчова, против њега били су и Булгањин и Шепилов, али је он био подржан од стране војске. Велики допринос у успостављању Хрушчовљеве доминације имао је и КГБ³⁸⁰, тако да су Молотов, Шепилов, Маљенков и Каганович избачени из Централног комитета и то је означило њихов пораз као опозиције према Хрушчову.³⁸¹

Тито је послао поруку делегатима 20. конгреса КП Совјетског Савеза, у којој је нагласио да је ово велики корак у поправљању односа између две државе и даје велики допринос светском миру. Израелски Мосад³⁸² је дошао у посед Хрушчовљевог „Тајног извештаја“ од 25. фебруара 1956. године, а затим је копију говора од Мосада добила ЦИА. Американци, с друге стране, били су забринути што се Југославија није претерано интересовала да испуни све што је договорено око војне помоћи. Забринутост због овог питања изразио је амбасадор Ридлбергер. Постојало је различито мишљење чланова југословенског руководства око тога да ли треба наставити са примањем војне помоћи. Коча Поповић је сматрао да је војна помоћ много допринела да се сачува југословенска независност. Његов заменик Срђан Прица био је мишљења да је војна помоћ у новом спољнополитичком положају сувишна. Не искључије се ни могућност да је југословенско руководство испитивало какав би став по овом питању заузео Вашингтон. Тито се у међувремену спремао да крене на пут у Москву, а у Совјетском Савезу су показали велико интересовање за предстојећи догађај.³⁸³

Како је истакао амбасадор ФНРЈ у Москви, Вељко Мићуновић, за Југославију је било битно да одржава добре односе и са Совјетским Савезом и са Западом.

---

³⁸⁰ Комитет државне безбедности СССР-а или КГБ је била совјетска служба безбедности, обавештајна служба и тајна полиција Совјетског Савеза од 1954. до 1991. године, која се бавила шпијунажом, ликвидацијама и прикупљањем важних података значајних за безбедност СССР-а.

³⁸¹ V. Petrović, *нав. дело*, 87.

³⁸² Мосад је израелска обавештајна служба која је основана 1949. године.

³⁸³ T. Jakovina, *нав. дело*, 91-92.

Југославија је и током 1956. године била зависна у економском смислу од Сједињених Државама, као што је била везана за СССР пре сукоба са Информбироом. Поред тога, ту су још и финансијски интереси, огромни кредити које је држава отплаћивала, помоћ у пшеници и испорука војне помоћи коју је Југославија још увек примала. Југославија је стекла велики углед и није дозвољавала да њена територија буде предмет интересовања и борбе за личне интересе великих сила, па је нова спољнополитичка оријентација требала да покаже у ком правцу је ишла југословенска дипломатија. У Београду је била потврђена југословенска независност и равноправност на идеолошком пољу. За разлику од Стаљина који није ишао у посете другим државама, већ су њему као неприкосновеном вођи махом други долазили на раговоре у Москву, Хрушчов се много више трудио да исправи оно што је Стаљин урадио путујући у друге државе (његова посета Великој Британији и Југославији).³⁸⁴

Руководство у Београду се почетком маја 1956. године сложило да Тито треба да оде у посету Совјетском Савезу и потпише декларацију како би се обновили односи између Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Совјетског Савеза. Јосип Броз Тито је у Москви представљао не само Југославију, него и партију, за разлику од доласка Хрушчова у Београд који је представљао само нормализацију односа између две државе, док се односи између партија нису спомињали. У југословенском врху надали су се да ће ово изазвати трансформацију совјетског блока, а Југославији је била пружена шанса да зада коначан ударац стаљинизму. После пада Ђиласа и гушења Титове опозиције и покушаја реформи, појам стаљинизам се свео само на глорификацију Стаљиновог култа, који је био присутан у Источној Европи. Савез комуниста Југославије се сложио са чињеницом да је ради ефикаснијег спровођења југословенске спољне политике било у интересу да се среде односи Југославије са Совјетским Савезом и земљама у Источној Европи. Тито је одлучио да остане у Совјетском Савезу негде око три недеље, а замишљено је да се одржи и велика свечаност на којој су се делила одликовања. Цео Титов дочек у Москви замишљен је да буде у што свечанијем и помпезнијем тону. Од шест југословенских званичника који су чинили делегацију, само су Тито и Едвард Кардељ били чланови Централног комитета СКЈ.³⁸⁵

---

³⁸⁴ V. Mićunović, *нав. дело*, 73-75.

³⁸⁵ Jan Pelikán, „The Yugoslav State visit to the Soviet Union, June 1956“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, 93-95.

Смењивање Молотова са места министра иностраних послова, распуштање Информационог бироа комунистичких партија 17. априла 1956. године и споразуми о привредној сарадњи главни су показатељи у ком смеру су ишли југословенско-совјетски односи. Поред тога, Југославија је добијала и кредите у износу од 110 милиона долара за изградњу индустрије и 175 милиона за изградњу алуминијумског комбината. Овоме треба додати и два кредита: робни кредит у износу од 54 милиона и девизни зајам који је износио 30 милиона долара. Совјети су се надали да ће се Југославија вратити под окриље совјетског блока и да ће се тим потезом заузети боље позиције од Американаца.³⁸⁶

Тито је допутовао у Совјетски Савез возом преко Румуније. Прво је дошао у пограничну станицу Унгени, где га је дочекала совјетска пратња на чијем челу је био Пјегов, секретар Президијума Врховног совјета СССР-а и члан ЦК КПСС. Према извештају југословенског амбасадора Вељка Мићуновића, дочек је био доста свечан уз присуство војног оркестра и почасне војне јединице. Приликом путовања кроз Молдавију, Украјину и Русију, делегацију су дочекивали бројни совјетски грађани. И дочек у Москви је био на највишем могућем нивоу уз присуство свих чланова Президијума ЦК КПСС, припадника армије и дипломатског кора.³⁸⁷ Тито и Хрушчов су урадили нешто неочекивано приликом обиласка Москве. Они су изашли из аутомобила, прошетали се улицама Москве и наручили сладолед. Приликом посете Совјетском Савезу, Тито је посетио и Лењинград, Стаљинград и Сочи, а одржао је и говор у Москви на Динамовом стадиону. Амерички амбасадор у Москви, Чарлс Болен, извештавао је са негодовањем о овим догађајима, а Тито приликом свог јавног обраћања није спомињао односе са Западом у позитивном контексту.³⁸⁸

Први званични разговори између две делегације одржани су 7. јуна 1956. године и на овом првом сусрету било је близу двадесет људи с обе стране стола. Тито је први добио реч, па је онда изнео југословенске ставове о најбитнијим темама у Европи и свету. То се тичало америчке војне помоћи, Балканског пакта, политике према Немачкој и осврнуо се на односе Југославије са Албанијом и Бугарском. У свом излагању, Хрушчов је покушао да оправда Енвера Хоџу, али је истакао како се не слаже са њим по питању вођења његове политике. Што се тиче Мађарске, Совјети су

---

³⁸⁶ D. Bogetić, *Nova strategija*, 55.

³⁸⁷ V. Mićunović, *нав. дело*, 78-79.

³⁸⁸ T. Jakovina, *нав. дело*, 93.

знали да Југославија не може да има добре односе са њом док се на власти налази Ракоси. За Совјетски Савез је велики проблем била Мађарска криза, јер је изазвала дестабилизацију целог региона и штетила совјетском одбрамбеном систему у том делу Европе. Хрушчов није имао примедбе на спољнополитичке односе између Југославије и Запада. Кредити које је Југославија узимала од Сједињених Држава нису вукли са собом никакве политичке услове, како је истицао Хрушчов. За Совјете је било од великог значаја и то да Југославија призна Источну Немачку.³⁸⁹

Током дуге посете, која је трајала од 1. до 23. јуна 1956. године, било је укупно четири званична сусрета између југословенске и совјетске стране. Поред наведених разговора о уједињењу Немачке, војној безбедности и Балканском савезу, разговарало се још и о политици земаља Блиског и Далеког истока, политици разорушања и о унапређењу привредне и културне сарадње. Хрушчов је 9. јуна позвао све социјалистичке државе да се уједине како би се супроставиле против капиталистичке доминације. Уколико би наступале заједно у односима са Западом, онда би биле много јаче и усагласиле би своје ставове који су у складу са заједничким циљем. Тито је рекао да Југославија не жели да уђе у социјалистички лагер, који се на Западу веже само за политику Совјетског Савеза и који је непријатељски расположен према капиталистичком систему, али да она свакако припада социјалистичком свету. Тито је инсистирао на спровођењу у праксу југословенске доктрине мирољубиве коегзистенције. Хрушчов је бранио своју спољнополитичку оријентацију Марксовом паролем о уједињењу свих пролетера, на шта је Тито дао одговор да је политика коегзистенције могућа и дао је пример Индије и доктрине Нехруа. Југославија је одбијала на сваки начин да уђе у било какав лагер социјалистичких земаља, јер је то подсећало на стварање новог Коминформа.³⁹⁰

Када се говорило о економским темама, велику пажњу заузима разговор око економске помоћи коју Југославија добија са Запада. Тито је рекао да Југославија ради на томе да престане са примањем помоћи од САД-а, али се нису још испунили услови за тако нешто и у том тренутку то није било могуће. Хрушчов је рекао да би било боље да Сједињене Државе престану са слањем помоћи, јер се то кршило са интересима социјалистичких држава.³⁹¹

---

³⁸⁹ V. Mićunović, *нав. дело*, 82-83.

³⁹⁰ D. Bogetić, *Nova strategija*, 56-57.

³⁹¹ Jan Pelikán, „The Yugoslav State visit to the Soviet Union, June 1956“, 98.

Приликом посете Москви, југословенска делегација је потписала са совјетском страном документ који се зове Московска декларација. Потписана је у Георгијевском залу, а то је била најраскошнија сала у Кремљу. Документ је у складу са југословенским гледиштем, јер се у њему не помиње социјалистички лагер, нити се спомиње идеолошко јединство. Документ је имао велики значај за југословенску партију и представља први документ који је руководство КПСС потписало са другом комунистичком партијом после Другог светског рата.³⁹²

Московска декларација је договорена 18. јуна 1956. године, а постојала су два предлога око садржаја декларације. Југословенски предлог се базирао на Београдској декларацији и само се уопштено говорило о међупартијским односима, а совјетска страна је желела да она добије такву форму која ће значити враћање Југославије у социјалистички лагер предвођен Совјетским Савезом. Хрушчов је мислио да је југословенски спољнополитички план могао да донесе само дезорјентацију других комунистичких партија. После потписивања Московске декларације у Георгијевском залу 20. јуна 1956. године, која се заснивала на признавању југословенског становишта о различитим путевима у социјализам, посао југословенске делегације привео се крају. Хрушчову је сметала велика Титова популарност приликом посете Совјетском Савезу, а о популарности југословенског вође говори и велика заинтересованост људи приликом говора у Букурешту. Да би окупио комунистичке лидере совјетског лагера, Хрушчов је сазвао 22 јуна састанак са њима у Москви. Требало је задржати јединство партија и не дозволити распад лагера тако што ће друге партије следити пример Југославије. Ово је говорило о томе колико је Совјетски Савез био незадовољан потписаним документом.³⁹³

Американци су такође били неповерљиви према овом документу. Тито се 20. јуна срео са Боленом, који је известио Далеса да САД могу очекивати повратак Југославије у блок социјалистичких држава. С друге стране, ако се укине помоћ коју Југославија добија од Сједињених Држава, онда би то искористио Совјетски Савез да се још више зближи са Југославијом. Значај Московске декларације је велики за Југославију, јер је она потврдила њен независни пут у социјализам и све оно што је земља направила после 1948. године. Уколко би се прекинуло са давањем помоћи, према проценама Американаца, то би Тита вратило поново у Москву. Болен још каже да став СССР-а

---

³⁹² V. Mićunović, *нав. дело*, 92.

³⁹³ D. Bogetić, *Nova strategija*, 58-59.

према Југославији није искрен, већ привремен и у складу са решавањем спољнополитичких проблема. Болен доноси и податак да је Тито био незадовољан због откривања великог броја прислушних уређаја током његовог боравка у СССР-у.

Ајзенхауер је 6. јуна коментарисао Титов пут у Москву и рекао је новинарима да је то велика ствар за Југославију, која је успела да победи стаљинистички модел социјализма у самом центру Совјетског Савеза. Проценио је да овај Титов потез није спољнополитички губитак за Американце, али је оставио и могућност америчког врха државе да још једном размисли о положају у коме су се САД налазиле када је у питању Југославија.

Ипак се из извештаја који је поднет Далесу види да Југославија није радила против интереса Сједињених Америчких Држава. То се види из одбијања југословенског руководства да призна Демократску Републику Немачку. Американци су и после Москве видели у Југославији могући ослонац за спровођење америчке спољне политике према сателитима. Међутим, као резултат Титове посете Москви, Југославија је изгубила подршку у Конгресу. То је видљиво у одлуци Конгреса од 18. јула да уложи амандман на МСА из 1954. године, по коме је требало укинути војну помоћ. Конгрес је занимало какви су даљи планови Југославије и да ли ће она заједно са Москвом радити на ширењу комунистичког утицаја у свету и какав ће бити у будућности однос према Југославији. Ајзенхауер је у писму Сенату од 16. октобра писао о томе како су САД од 1949. године почеле да помажу Југославији слањем помоћи да би она сачувала своју независност. Он сматра да је Југославија показала својим поступцима да је њена независност на првом месту и да јој је америчка помоћ и даље потребна како би истрајала на том путу. Совјетски Савез је морао да се суочи са новом југословенском политиком која је подразумевала да свака земља има право на свој сопствени пут у социјализму и да има право да одлучује о својој судбини.

Ајзенхауер је био мишљења да је Сједињеним Државама потребна јака Југославија која је могла да се избори са свим притисцима са Истока и да је у интересу Вашингтона да се настави са слањем помоћи макар и у смањеном обиму. То је исто закључио и за војну помоћ, где је требало испоручивати већ договорену опрему, али не и тешко наоружање и млазне авионе. Далес је у разговору са Матесом 29. јуна рекао да су Американци учинили све са своје стране, а сада је ред на Југославију да покаже гаранције да није на истој страни са Совјетима када је у питању спољна политика.

Матес је одговорио да се совјетска политика приближила југословенској, а не обрнуто, после чега је навео пример Алжира о коме Југославија није расправљала у Савету безбедности.³⁹⁴

Вељко Мићуновић наводи да су Американци у Москви огорчени због југословенско-совјетског славља које је трајало три недеље. Као да нису могли да схвате како је једна суперсила као што је СССР могла да буде равноправна са Југославијом, а не да се тај однос заснива на потчињавању мањих комунистичких партија совјетској партији. Мићуновић описује какав је утисак оставила Титова посета на следећи начин: „Било како било, остаје чињеница да је атмосфера у мојим сусретима са Американцима у Москви мање пријатна него било која посљедњих година. Сада је овдје слика веома необична: Руси су незадовољни јер нијесу с Југославијом постигли ништа. Американци су незадовољни јер мисле да су Руси постигли превише. Окрени-обрни: и Руси и Американци су огорчени – на Југословене!“³⁹⁵

ЦИА је донела закључак да је Југославија проценила да је за њу боље да се приближи совјетском блоку и да подржи Совјетски Савез у свим хладноратовским кризама. С друге стране, способност САД-а да утиче на југословенску спољну политику је доста опала, а да се Титови ставови неће мењати у зависности од тога да ли ће Југославија добијати помоћ у смањеном или повећаном обиму. Било је приметно да је сарадња са Западом почела да посустаје од 1954. године, а Југославија се све мање интересује за програм војне помоћи. Прекретница у овим односима види се у посети Хрушчова и Булгањина Београду, у мају 1955. године, а југославенска трговина је исте године износила 33 % укупне трговине. Ипак, Југославија је сачувала свој независан статус, а Кремљ је био принуђен да попусти. Сви споразуми са Москвом базирали су се на Титовим условима, а југословенска страна није узимала у обзир било какве споразуме који су се тicali војне сарадње.³⁹⁶

Титово писмо Ајзенхауеру од 26. августа 1956. године говори о југословенском ставу по питању вођења спољне политике. Тито пре свега наглашава да је доста неспоразума који могу покварити добре односе између две државе. Економска помоћ је доста помогла Југославији да превазиђе многе недаће, а војна помоћ је помогла да се

---

³⁹⁴ Т. Јakovina, *нав. дело*, 94-97.

³⁹⁵ V. Mićunović, *нав. дело*, 98.

³⁹⁶ „Unutrašnja pozicija Jugoslavije 1956.“, *Dokumenta CIA*, 162-163.

подигне одбрамбена способност државе да би могла да се одупре Стаљиновом притиску. Зато је Тито изразио велику захвалност америчком народу и америчком врху државе, а та помоћ је више пута давана без икаквих услова. Али Тито изражава жаљење што кругови у Конгресу расправљају о томе како се Југославија понаша када води своју спољну политику и то веже са тим да ли треба или не треба наставити са давањем помоћи. Југословенски став према Сједињеним Државама није се битно променио, само су се променили односи Југославије са Совјетским Савезом и другим источноевропским државама. То је у складу са спољном политиком Југославије која се залаже за равноправне односе са свим државама и ти односи нису на штету југословенске независности. Декларација из Београда и Москве само је допринела да се на међународном плану смањи напетост и оствари нормализација односа. Тито је истакао и то да је његов пут у Совјетски Савез допринео и међународном миру, што је погрешно протумачено на Западу да је Југославија изгубила своју независност и да ће поново постати сателит Москве.

После Стаљинове смрти, како истиче Тито, совјетско руководство променило је однос према мањим социјалистичким партијама. С друге стране, пакет нове војне помоћи Југославија није ни тражила, јер се међународна ситуација знатно поправила, па уместо тога требало је тражити начин како смањити наоружање у свету. Та војна помоћ могла је више да штети међународном миру и не би била у складу са новом политиком коју је Југославија могла да води после Стаљинове смрти. Тито је рекао да је у интересу државе да се испоручи само заостала војна помоћ коју чине млазни авиони. Наоружање је било потребно само за мирнодопски развој армије, а не да се она употреби у војним дејствима против непријатеља. Проблем је био што Југославија није могла раније да купи потребне лиценце за млазне авионе. Економска помоћ и потреба за пшеницом је још нешто што је преко потребно за нормално функционисање државе, па се Тито залагао за узимање дугорочних кредита који нису могли да много оптерете платни биланс.³⁹⁷

---

³⁹⁷ *Порука председника републике Јосипа Броза Тита, председнику САД Двајту Ајзенхауеру, АЈ, КПП 837, I-1/1090, 26. август 1956, 1-4.*

7.2 Мађарска криза

Југославија и Мађарска су биле државе чија је спољна политика одмах после Другог светског рата била везана за Совјетски Савез. Мађарској је било онемогућено самостално вођење политике. Међутим, после 1948. године, Југославија се отргла из совјетског блока, тако да је Мађарска морала под притиском Совјетског Савеза да практично буде у ратном стању са Југославијом. Долазило је до размене ватре на границама, а ранији срдачни односи су нестали, тако да је мађарско руководство постало љути непријатељ Југославије. После Стаљинове смрти, 1953. године, поново долази до нормализације односа између ове две државе. Поново је дошло до нормализације дипломатских односа, смањене су тензије на граници, успостављена је трговинска размена, побољшао се однос према југословенским мањинама у Мађарској и дошло је до обуставе пропагандне делатности против Југославије.³⁹⁸

Совјетско руководство је било свесно у каквом стању су се налазиле државе у Источном блоку, па је Георгиј Маљенков најавио економски опоравак држава спровођењем опсежних реформи. После 20. конгреса КПСС почетком 1956. године, Хрушчов је осудио Стаљинов култ и тиме дао полета круговима који су се залагали за реформе. Током 1956. године избила су многа кризна жаришта због тога што се журило са завођењем реформи, а такав случај био је и у Пољској, када је КП Пољске одлучила да усвоји један раднички захтев после побуне радника у Познању 28. јуна 1956. године. Тада је бивши пољски лидер Владислав Гомулка враћен у партију и изабран за секретара. Исте 1956. године догодила се и велика криза око национализације Суецког канала, када су Велика Британија, Француска и Израел нападе Египат у октобру.

Хипериндустријализација коју је спроводио Совјетски Савез у Мађарској, негативно се одразила на унутршање стање у држави, што је довело до побуне 1956. године. Реформска влада Имреа Нађа 1953-1955. године, протумачена је као влада која је водила политику у складу са Двдесетим конгресом КПСС. Међутим, када је смењен комунистички вођа Мађаш Ракоши, у јулу 1956. године, у партијском врху позиције су заузели људи који су били у сукобу са бившим секретаром. За члана Политбироа изабран је Јанош Кадар, а Имреу Нађу је понуђено да изврши самокритику ако жели да

---

³⁹⁸ К. Ковачевић, „Обнављање југословенско-мађарских односа 1953-1954. године“, *Спољна политика Југославије*, 168-169.

се придружи вођству партије, што је он одбио. Када су студенти Сегединског универзитета послали захтев режиму за либерализацију, издвојене су четири групе захтева који су се односиле на преиспитивање совјетско-мађарских односа и нормализација односа са Југославијом, измена система у земљи и постављање Нађа за председника владе, уклањање Стаљинове статуе, опсежне економске реформе, као и многи други захтеви који су се односили на либерализацију земље. И партијске организације у Будимпешти желеле су да узму учешћа у демонстрацијама, како би их ставиле под контролу. Међутим, када је на радију објављено да су демонстрације националистичке и када је забрањено строгим казнама, дошло је до пуцњаве испред зграде радија, што је мирне демонстрације претворило у оружани устанак. На позив Ерне Гереа (23. октобар) требало је да дођу совјетске трупе како би интервенисале.

Совјетски Савез је интервенисао, али се совјетска војска убрзо повукла, јер су учешћа у устанку узели и комунисти и антикомунисти који су желели по сваку цену да окончају власт тадашњег мађарског руководства. После тога је совјетска војска поново напала, али је СССР морао да се осигура како не би дошло до сукоба са Американцима. Као уступак Американцима, Совјети су повукли своје војне стручњаке и наоружање из Египта. Они су очекивали да ће чинећи уступак САД-у избећи мешање Американаца у Мађарској.³⁹⁹

Американци су схватили који значај је могла да има Југославију у кризи у Мађарској, а од 16. октобра 1956. године настављено је и са давањем америчке помоћи Југославији. Ајзенхауер је добио уверење од Тита да неће учествовати у глобалном комунистичком циљу да се ради на слабљењу позиције Запада зарад комунистичког освајања света. За Вашингтон је Мађарска била марионета у рукама Совјетског Савеза, за разлику од Титове Југославије која је била много значајнији фактор у америчкој спољној политици. Међутим, у таласу револуција који су захватили Мађарску и Пољску, Американци су видели прилику да се понови југословенски сценарио из 1948. године, па су зато поздрављали те промене.⁴⁰⁰

Пре избијања оружаних сукоба у Мађарској, Ерне Гере је боравио у Југославији од 15. до 22. октобра на иницијативу Москве. Он је боравио и на Криму када су се састали Тито и Хрушчов. У Југославији се мађарска страна залагала за поправљање односа са Југославијом и јачање партијских односа. Међутим, Тито је говорио о јачању односа

---

³⁹⁹ К. Ковачевић, „Југославија и Мађарска криза 1956. године“, *Југославија у Хладном рату*, 127-130.

⁴⁰⁰ Т. Јаковина, *нав. дело*, 102.

слично као са Совјетским Савезом, који су засновани на Московској декларацији. Гере је желео да се између две државе размене искуства, без мешања у унутрашње ствари друге државе, јер је југословенска борба за истину започела 1948. године.⁴⁰¹

Револуција у Мађарској започела је истог дана када се Гере вратио у Будимпешту, 23. октобра 1956. године. Иако је Југославија пружала подршку Гереовом режиму, избор Имре Нађа на место премијера и када је Јанош Кадар заменио Гереа, ново руководство у Мађарској добило је подршку Југославије. Обавештајна служба у Југославији радила је стално, тако да су Тито и југословенско руководство били обавештени о свему. Тито је радио на смиривању догађаја у договору са Совјетским Савезом, па је тако послао писмо у коме моли мађарски народ да обустави борбу, али га је такође радовала демократизација јавног живота. Члан Политбироа МПТ, Золтан Санто, питао је југословенског амбасадора Далибора Солдатића за азил за мађарске руководиоце. То се догодило 2. новембра, пре доласка совјетских трупа. Пошто је већ био отпочео напад совјетске војске на Будимпешту, Нађ, Санто и 14 других руководиоца дошли су у југословенску амбасаду 18. новембра 1956. године. Због напада совјетске војске, њима није ништа друго остало осим да се склоне у југословенску амбасаду. Иако је Тито о свему обавестио Хрушчова, совјетски тенк је пуцао у југословенску амбасаду и том приликом погинуо је аташе за штампу Миленко Милованов.⁴⁰²

Имре Нађ и нова власт су доста либерализовали управу, па је тако 30. октобра био укинут једнопартијски систем. Затражено је иступање Мађарске из Варшавског пакта. САД су на ово гледале са одушевљењем и за њих је било довољно да се успостави социјалистички систем какав је владао у Југославији. Друга важна ствар за Американце је став новог мађарског руководства да се иступи из Варшавског пакта, што је значило слабљење совјетског војног блока. Американцима није било ни битно да ли ће се извршити потпуна демократизација ако Мађарска није у војном пакту са Совјетима. Иако је Далес обећао током предизборне кампање 1952. године да ће помоћи сваки покушај ослобађања од Москве, у том тренутку није била могућа војна интервенција на простору Панонске низије. Пре свега, у то време трајала је и Суецка криза која је покупила сву пажњу медија, али је уједно одвукла британске и француске снаге на исток. Због тога криза у Мађарској није закупила толико пажњу америчким

---

⁴⁰¹ Lj. Đimić, *нав. дело*, 228-229.

⁴⁰² К. Ковачевић, „Југославија и Мађарска криза 1956. године“, 138-140.

савезницим који су били заузети интервенцијом на другом крају света. Блиски исток је узимао важно место у интересима Запада у том периоду.⁴⁰³

Када је Имре Нађ боравио у југословенској амбасади, југословенско руководство се налазило у незавидном положају. Преговоре са Кадровом владом водио је амбасадор Далибор Солдатић, а од 19. новембра преговарао је помоћник министра иностраних послова Југославије Добривоје Видић. Пошто није било могуће да се азиланти пребаце у Југославију, на совјетску иницијативу требало их је пребацити у Румунију. Југословени су знали да је то директно предавање Нађа Совјетима у руке, али и Нађ је био непопустљив када су у питању југословенски захтеви да поднесе оставку владе и повуче проглас о совјетској агресији. Видић је захтевао писмену гаранцију да Нађ неће бити ухапшен, што је југословенска страна и добила. Нађ је одлучио да напусти амбасаду са својим истомишљеницима 22. новембра, међутим, на иницијативу Совјетског Савеза, он је био ухапшен⁴⁰⁴, а за ово спремање хапшења знала је и мађарска влада.⁴⁰⁵

Американци су се надали да је утицај који је Тито имао у Совјетском Савезу могао да допринесе да се избегне крвопролиће већих размера у Мађарској. Чак се у Сједињеним Државама размишљало о покретању акције Уједињених нација током прве совјетске интервенције. Међутим Југославија није гласала када се одлучивало да ли цела криза да се изнесе пред Савет безбедности. Мађарска криза је допринела да се у Сједињеним Државама покрене иницијатива за преиспитивање америчке политике према државама у Источној Европи. После хапшења Нађа, Сједињене Државе су окренуле свој поглед према Блиском истоку. За Американце је било од значаја да испрате најаву нове совјетске политике у Источној Европи да успоставе нова правила у односима са сателитима и да се повуку из Мађарске. Стејт департмент је ово протумачио као спољнополитички потез Совјета да толеришу национални комунизам како би опстали на простору Источне Европе. Али, треба имати на уму и извештај амбасадора Болена да је Совјетски Савез повећавао своје трупе у Мађарској.⁴⁰⁶

Југославија је била највећи заговорник дестаљинизације и гледала је покушаје либеризације у Пољској и Мађарској с одушевљењем. Током револуције у Мађарској

---

⁴⁰³ Т. Јаковина, *нав. дело*, 103-104.

⁴⁰⁴ Имре Нађ је проглашен кривим за издају и осуђен је на смрт. Егзекуција је извршена у јуну 1958. године.

⁴⁰⁵ К. Ковачевић, „Југославија и Мађарска криза 1956. године“, 141.

⁴⁰⁶ L. Lis, *нав. дело*, 277-278.

долазило је и до сарадње између Београда и Москве, али Југославија је стицајем околности била посредник у овом сукобу. После Нађевог хапшења, дошло је до напетости између Југославије и Совјетског Савеза због тога што су Совјети ухапсили Нађа и његове присталице, упркос обећању мађарских власти да се то неће догодити. Мађарска криза је показала да у Источној Европи постоји тежња за ослобађање од култа личности и круте управе коју је успоставио Стаљин, а која је запала у кризу после смрти совјетског вође.⁴⁰⁷

Сједињене Америчке Државе су радиле на томе да се после нове совјетске интервенције, која је почела 4. новембра, сазове Генерална скупштина УН-а. Ово је подржала и Југославија. Из разговора Ајзенхауера и Далеса види се да су Сједињене Државе биле оптужене да су подстакле Мађаре на побуну преко Радија Слободна Европа. Далес му је рекао како је све учињено што се могло учинити и да Американци нису никако могли издати Мађаре. САД су се у Источној Европи налазиле у тешком положају по питању обликовања своје спољне политике у овом делу света. Морале су да помире своје антикомунистичке ставове са циљем да се охрабри национални комунизам. У разговору између Матеса и Роберта Марфија, види се да је Југославија желела да у складу са својом спољном политиком спусти тензију, па је скренута пажња да САД критиковањем новог режима у Мађарској изазивају Совјетски Савез. Матес је изложио оптужбе Совјетског Савеза да је криза у Мађарској покренута иницијативом Сједињених Држава, па је зато југословенски став био да је требало спустити тензије.⁴⁰⁸

Када је после 22. новембра на власт дошао Јанош Кадра, који је имао подршку Совјетског Савеза, основана је Мађарска социјалистичка радничка партија уместо Мађарске радничке партије. Колико се Југославија нашла у тешкој ситуацији, види се из захтева Совјетског Савеза да југословенска страна изручи 41 особу из амбасаде која се налазила на Тргу хероја. Истог дана када је убијен југословенски дипломатски службеник, Хрушчов је изјавио да би било лоше по односе између Москве и Београда да Нађ оде у Југославију. Још једном је Совјетски Савез показао какву је игру играо када је изигран потпис где је гарантовано да Нађ неће бити ухапшен. Иако је Тито током говора у Пули, 16. новембра, рекао да је друга совјетска интервенција била нужна, ипак је изразио жаљење због патње мађарског народа и истакао да је битно да

---

⁴⁰⁷ J. Holzer, *нав. дело*, 99.

⁴⁰⁸ L. Lis, *нав. дело*, 279-281.

свака држава има свој пут у социјализам. У Москви се памтио овај Титов говор у Пули, а током другог захлађења југословенско-совјетских односа, 1958. године, Совјети су спомињали цифру од 98,3 милиона долара коју су Американци исплатили Југославији.

Ридлбергер је проценио да је заправо и циљ Хрушчовљеве посете Југославији, у септембру 1956. године, намера да се одвоје Београд и Вашингтон, а Југославија је морала да остане на границама држава које су биле чланице Варшавског пакта. После пропасти побуне у Мађарској, велики број људи напустио је земљу, тако да се до марта 1957. године налазило око 17 000 мађарских избеглица у Југославији. У САД је до краја 1956. године прихваћено око 21 000 избеглица, а Двајт Ајзенхауер процењу да је до тада из Мађарске мигрирало око 150 000 људи. Далес и Ајзенхауер су знали да је Југославија учинила све што је могла и да није могла прихватити нешто што се коси са њеним друштвеним уређењем. Ни Американци нису имали могућности да војно помогну устанак, али се ипак показало да је јединство Варшавског пакта опстајало само захваљујући совјетском притиску и да постоје струје у партијама које су спремне за реформе.⁴⁰⁹

Председник Ајзенхауер је у писму које је послао Титу, а које је датовано на 14. новембар 1956. године, изразио да се и Југославија и САД воде принципима немешања у унутрашње ствари других држава. У писму се каже да су Тито и Далес предвидели стање ствари које се догодило у Источној Европи. Тито је доста уложио на афирмисање своје политике у Београду и Москви, и да је тај циљ отворио веће могућности за земље у Источној Европи, које је прекинула совјетска интервенција. Ајзенхауер је изразио забринутост за догађаје у Мађарској, који су подразумевали довођење совјетске војне силе у срце Европе. Ова совјетска доминација протумачена је као претња за безбедност целог света и као угњетавање сваке слободе. Мир се једино могао постићи ако се Совјетски Савез повуче у своје границе и ослободи Источну Европу од притиска, а Ајзенхауер наводи пример Мађарске као пример совјетског угњетавања. Пише да нема потребе да било ко буде забринут да ће Сједињене Државе тежити ка доминацији у Источној Европи и да Американци не желе да у земљама у Источној Европи гледају савезнике, већ само желе да успоставе пријатељске односе са њима. Поздрављао је подршку Југославије за акцију Уједињених нација.⁴¹⁰

---

⁴⁰⁹ Т. Јakovina, *нав. дело*, 105-109.

⁴¹⁰ *Порука председника Двајта Ајзенхауера председнику републике Југославије Јосипу Брозџу Титу*, АЈ, КПР 837, I-1/1091, 20. новембар 1956, 1-3.

7.3 Бриони и Суецка криза

Југословенска спољна политика од 1945. до 1948. године није била толико окренута Блиском истоку. У том периоду је југословенско руководство размишљало о успостављању бољих економских и политичких односа са земљама у овом делу света. Тада је дошло и до протеривања југословенског посланика у Каиру, Ешрефа Бадњевића, а то је покушано и са његовим наследником Шахинпашићем, пре свега због тога што је постојало нерешено питање око изручења ратних злочинаца и одржавања веза са комунистичким групама које су биле забрањене. У периоду између 1948. и 1954. године, Југославија је признала Израел са којим је остварила економску и политичку сарадњу, у исто време када је трајала интензивна сарадња између Југославије и Запада. На простору Египта деловала је југословенска политичка емиграција, а власти у Египту прогониле су египатске комунисте, што није одговарало Југославији.

Јерусалимски муфтија Хај Амин ал Хусеини био је један од оснивача Арапске лиге, а у Југославији се налазио на листи ратних злочинаца јер је учествовао у формирању 13. SS ханџар дивизије. Југославија је помагала и палестинске избеглице још од 1949. године тако што је давала помоћ у храни, а са Египтом је тек 1950. године склопљен трговински уговор. Југословенске власти су сматрале да је позитиван утицај на успостављање добрих односа са арапским светом имала посета реис ул улема Ибрахим ефендија Фејића, који је са југословенским муслиманима посетио 1948. године Сирију, Либан и Египат приликом повратка са хаџилука из Меке и Медине.⁴¹¹

Југословенско-египатски односи почели су да се поправљају тек од промене режима у Египту 1952. године, а посебно је видљиво поправљање односа после 1954. године. Одржавање добрих односа са Израелом и побољшање односа са Египтом после Насеровог преузимања власти од генерала Нагиба, главна је смерница југословенске политике на овом простору у периоду између 1954. и 1956. године. После свргавања краља Фарука са власти у Египту, 1952. године, нова власт није више прогонила чланова Египатске комунистичке партије са којом је Југославија била у добрим односима.⁴¹²

---

⁴¹¹ А. Životić, „Југославија и Блиски исток“, *Спољна политика Југославије*, 485-487.

⁴¹² А. Животић, „Југославија и Блиски исток у Хладном рату (1945-1970)“, *Југославија у Хладном рату*, 40.

Тито је још током посете совјетске делегације Београду 1955. године истицао значај посредничке улоге према земљама Трећег света. Говорећи о притиску Турске на Сирију, Тито је рекао Хрушчову да је и Југославија одиграла своју улогу када се Турска повукла. На тим разговорима споменут је и Насер, за кога је Тито рекао да може да одигра веома значајну улогу на Средњем истоку и да још није досегао зенит своје моћи. Чак је дискутовано о продаји оружја Египту, а за ово се посебно залагао Тито, који је сматрао да је Египат могао да се супротстави империјалистичким тежњама. Британци су били посебно разочарани због Титове подршке антибританској политици Египта и његовог подривања Багдадског пакта. О овоме се говорило и током Далесове посете Југославији када је разговарано о политици на Блиском истоку. Тито је могао да игра посредничку улогу у сукобу између Израела и Египта, чиме би углед Југославије још више порастао. Међутим, Југославија није ни под каквим условима желела да прекине добре односе са Израелом.⁴¹³

Тито и Насер први пут су се сусрели када се Тито враћао из Индије и Бурме, у фебруару 1955. године, а то се десило спонтано. Египат се наметнуо Титу као погодан простор где су могли да се остваре замишљени спољнополитички циљеви Југославије. Пошто је схватио да се Нехруова власт не простира даље од Азије, Блиски исток је могао да послужи као погодно место за ширење политике немешања у унутрашње ствари других држава. Тито је још једном посетио Египат крајем 1955. и почетком 1956. године, а отворена је и југословенска амбасада у Каиру 30. јула 1955. године. До тада је радило југословенско посланство. Тито и Насер се нису слагали по питању Израела, јер је Тито сматрао да Насер треба да дозволи пловидбу израелских бродова Суецким каналом. Две државе су успоставиле још од 1953. године и економску и војну сарадњу.⁴¹⁴

Крајем јула 1956. године састали су се Јосип Броз Тито, Гамал Абдел Насер и Цавахарлал Нехру на Брионима. Састанак ова три државника познат је као Брионски самит, одржан је 18. и 19. јула и представља приближавање блоковски неангажованих земаља. Овај догађај и Београдска конференција били су зачетак политике несврстаности. Заједничка тежња да се избегне мешање у сукобе блокова приближила је Југославију, Египат и Индију. Међутим, на овом сусрету тројице лидера се још увек није помињао термин несврстаних. Оно што је занимљиво јесте да се Нехру враћао из

---

⁴¹³ V. Petrović, *нав. дело*, 125-127.

⁴¹⁴ А. Животић, „Југославија и Блиски исток у Хладном рату (1945-1970)“, 41-42.

Британије, управо онда када се Насер нашао у посети Југославији, што је створило добру подлогу за политичко деловање. Иако је био план да Насер и Нехру одвојено посете Југославију, на иницијативу Индије посета се десила у време када су се сва три лидера налазила у Југославији. У зближавању Индије и Египта велику улогу имао је Тито, јер је у писму Нехруу почетком марта хвалио египатског лидера. Потенцијалне теме разговора могле су да буду Багдадски пакт и Алжирска криза, а египатска штампа је својим читаоцима нудила могуће теме за разговор у Југославији као што су: спорови између Истока и Запада, проблеми на Средњем истоку, британски утицај на бивше колоније и рад на политици која је подразумевала опстајање ван блокова.⁴¹⁵

Насер је још од доласка на чело државе желео да учврсти своју власт, па се зато још у мају 1953. године састао са Далесом. Пошто је био највећи противник британског империјализма, Насер је говорио да је Велика Британија та која угрожава стабилност на Блиском истоку, а не Совјетски Савез. Насер је желео да се Американци држе по страни у сукобима на Средњем истоку јер, како је говорио, у борбама у арапском свету требало је да превагне арапски национализам. Он је знао да му Американци неће помоћи да овлада Суецом и да врати палестинске избеглице својим домовима и о томе је обавестио и Тита на Брионима. С једне стране, залагао се за куповину оружја од Совјетског Савеза, а с друге стране, желео је економску помоћ од Сједињених Држава за пројекте развоја. Зато је кључ за све ово била национализација Суецког канала којим је могло да стиже совјетско оружје, а и да покаже Американцима да је Египат кључан фактор у региону и да му зато не треба ускратити помоћ. Овај потез могао је да му обезбеди престиж у арапском свету, јер је тако Насер могао да се наметне као лидер у борби за права Арапа који су били дуго времена угњетавани од стране Европљана.⁴¹⁶

Југословенско-индијски односи почели су да се крећу узлазном путањом после Титове посете Индији крајем 1954. и почетком 1955. године. Главни Титов циљ био је придобијање Индије на страну своје политике, иако је Индија економски била везана за СССР. Југославија је исто тако била везана економски и војно за земље на Западу, а Тито је морао да објасни однос према Балканском пакту и НАТО пакту, јер стварање војних блокова није било у интересу индијске спољне политике. Тито је био први председник једне европске државе који је био у посети Индији после њеног стицања независности, а Индија је прва почела да обликује политику несврстаности коју је

---

⁴¹⁵ V. Petrović, *нав. дело*, 130-132.

⁴¹⁶ O. A. Vestad, *нав. дело*, 167.

преузимала из своје богате филозофије и културе древне цивилизације. Нехру је узвратио Титу посету и боравио је у Југославији крајем јуна и почетком јула 1955. године. Током ове посете, са Неруом је дошла и његова кћерка Индира Ганди и том приликом је 6. јула потписана заједничка изјава да Индија и Југославија имају истоветне принципе у остваривању међународне активности. После ових сусрета, односи Југославије и Индије достигли су врхунац на Брионима.⁴¹⁷

Американци су мислили да састанак на Брионима неће донети никакве резултате и да ће Тито и Нехру заступати прозападну опцију у решавању проблема у Египту. Насер је према ставу Стејт департмента требало да се држи америчке понуде за финансирање изградње Асуанске бране, јер су Американци тиме мислили да се супротставе давању совјетског оружја преко Чешке. Пре почетка самита, Насер је посетио Београд, Сарајево и велики број привредних објеката. Када је Нехру дошао на Брионе 18. јула, био је незадовољан што је у штампи састанак представљен као формирање новог блока, а не као састанак пријатељских земаља које су против било каквог повезивања држава у блокове. Још је више био изненађен намером Алжираца да посете Брионе, па је најавио одлазак уколико се то питање буде ставило на дневни ред. Тито и Насер су били спремни да приме Алжирце на Брионе, али се због Нехруа одустало од тога. Од Алжираца је само добијено писмо у коме се залажу за независност Алжира од француске управе. Иако су Тито и Насер били радикалнијих схватања, на захтев Нехруа ублажена је декларација коју су три владара требала да потпишу. Тито је говорио и о Совјетском Савезу и реформама после Стаљинове смрти. На крају је састанак завршен када су три лидера дала заједничке изјаве. Иако је ово био блед документ, истакнута је важност билатералних односа и узајамног консултовања.⁴¹⁸

Суецка криза је избила 26. јула 1956. године због одлуке Египта да национализује Компанију Суецког канала. Због тога што је ова саобраћајница врло битна, ова одлука египатске владе изазвала је на Блиском истоку кризу великих размера. Најнезадовољније су биле Велика Британија и Француска, које су држале највећи део Суецке компаније. Радовима на прокопавању Суецког канала руководили су стручњаци из Француске, а Канал је прокопан после десет година градње 17. новембра 1869. године. Пројекат за изградњу Канала израдио је Фердинанд де Лесепс, који је био

---

⁴¹⁷ Д. Богетић, „Политичка позадина и стварни домаћај сарадње Тито-Нехру 1954-1964.“, *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе* 1-2 (2006), 139-141.

⁴¹⁸ V. Petrović, *нав. дело*, 133-136.

француски инжењер и дипломата. Египат је дао четири петине радне снаге приликом градње, а уложен је и велики капитал. Иако је Велика Британија била против прокопавања Канала у Египту који је био под Турском, покушала је после завршетка градње да се докопа контроле над њим, па је откупила скоро половину акција од египатског кедива Исмаила и постала значајан фактор у управљању Каналом заједно са Француском.

Британци су потврдили доминацију над Суецом приликом гушења египатског устанка 1882. године, али је због противљења великих сила морала у октобру 1888. године да потпише Конвенцију о слободној пловидби Каналом⁴¹⁹. Споразум Египта и Велике Британије, који је потписан 27. јула 1954. године, потврдио је наведену конвенцију. Сједињене Државе су заједно са Великом Британијом и Француском осуђивале став Египта по питању ванблоковске оријентације, будући да је Египат везан за финансијску помоћ коју је добијао са Запада. Зато су отказани кредити који су коришћени за изградњу Асуанске бране, за коју је Насер веровао да ће донети Египту подизање животног стандарда због производње електричне енергије која је могла да смањи потрошњу нафте. Иако је зајам Међународне банке могао да буде остварен гаранцијама Сједињених Америчких Држава и Велике Британије, то није учињено. Због тога је Насер одлучио да одговори национализацијом да би прикупио новац.⁴²⁰

Суецка криза је избила у незгодно време за Американце. У то време је Ајзенхауер био заузет око предизборне кампање, јер су у новембру 1956. године планирани да се организују председнички избори. С друге стране, то је значило интервенцију америчких савезника, Велике Британије и Француске у Египту, када је у Европи трајала криза у Мађарској и Пољској изазвана совјетском акцијом. Совјетски Савез је имао велики утицај и на Египат. Ајзенхауер је упозорио британског премијера Ентонија Идна да ће интервенција на Блиском истоку изазвати велики талас побуна које је могао да подстакне Совјетски Савез. То је могло да изазове непријатељства према Западу, нарочито у Африци и Азији.

Сједињене Државе су биле против војне интервенције у Египту, коју су крајем октобра спровеле Велика Британија, Француска и Израел. Ајзенхауер је сматрао да тај

---

⁴¹⁹ Споразумно је било одређено да Суецки канал буде стално отворен и за време рата и за време мира за све бродове. Конвенција је потписана у Цариграду, а потписнице су биле следеће државе: Велика Британија, Француска, Немачка, Аустроугарска, Турска, Русија, Италија, Шпанија и Холандија.

⁴²⁰ Д. Богетић, „Односи Југославије са Западом у сенци Суецке кризе“, *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе* 1-2 (2003), 110-112.

потез није промишљен и био је незадовољан начином на који се понела Британија. Зато су Американци економским мерама приморали Британце на попуштање и прекид сукоба. Насер је ипак успео да задржи контролу над Суецким каналом, што је допринело да његов углед још више порасте, нарочито у арапском свету. Американцима је највише сметао покушај Совјетског Савеза да задобије утицај међу арапским националистима и што је наведене догађаје могао да искористи као оправдање за интервенцију у Мађарској. Совјетски Савез је САД-у понудио и заједничку војну интервенцију у оквиру Уједињених нација. Суецка криза је показала да су престиж и моћ Сједињених Држава доста велики, као и способност да делују на своје савезнике. Американци су од 1956. године имали све веће интересовање да остваре своје претензије на Блиском истоку, што их је довело у сукоб са арапским национализмом.⁴²¹

Насер, који је после посете Југославији извршио национализацију Суецког канала, о овоме није ништа обавестио Тита и Нехруа на Брионима. Титу свакако није пријала ситуација у којој се нашао Египат, јер је и Југославија стављена у незавидан положај. Совјетски Савез је једини видео корист у овом потезу Египта, јер је желео да изађе на топла мора, као и Царска Русија пре њега. Сједињене Државе су биле задовољне улогом коју је имала Југославија у Суецкој кризи и њеним залагањем у Уједињеним нацијама. Истовремено, војници ЈНА учествовали су у обезбеђивању Синаја како би се одржао мир.⁴²²

Суецка криза је била велики камен спотицања на Средњем истоку и покушано је са налажењем решења на три конференције које су одржане у Лондону. Постављало се питање да ли ће Суецким каналом управљати Египат или западне силе. Прва конференција је одржана 29. јула 1956. године, када су позване земље које су потписале споразум из 1888. године. На наредном скупу, који је одржан 16. августа, све позване земље су прихватиле да учествују, осим Грчке и Турске. Тада није позвана ни Југославија, што је изазвало противљење југословенског руководства, а Тито је критиковао рад конференције у Лондону директору ТАНЈУГ-а. Далес је предлагао да се управљање Суецом повери међународном телу, а за Египат је предвиђена компензација. Овај Далесов предлог звао се „План 18 земаља“. На новој конференцији у Лондону, која је одржана 19. септембра, нису биле позване Индија, СССР,

---

⁴²¹ О. А. Vestad, *нав. дело*, 168-169.

⁴²² Т. Jakovina, *нав. дело*, 110-111.

Индонезија и Цејлон. На овом скупу обезбеђена је међународна пловидба Суецким каналом, надокнада Суецкој компанији, накнада Египту и међународно управљање Каналом. Иако је управљање препуштено међународном телу, одлучујућу улогу су ипак имале Сједињене Државе, Велика Британија и Француска.

Насер није био задовољан одлукама конференције у Лондону, а њега је подржала и Југославија. Тито је изнео став да нико не може да забрани једној сувереној држави да изврши национализацију на својој територији, али је знао да је Насер морао да испоштује оно што је од њега захтевано. Југославија је подржала Египат и на седници Савета безбедности УН-а, која је одржана 9. октобра 1956. године, где је министар иностраних послова Коча Поповић говорио о томе како је све што је Египат урадио била ствар унутрашње политике. Југословенском подршком Египту нису биле задовоље нарочито Велика Британија и Француска.⁴²³

Велика Британија и Француска склопиле су тајни договор са Израелом, који је потписан у Севру крајем октобра 1956. године. Израел је напао Египат, а у овој акцији учешће су узеле Велика Британија и Француска. Највећи противници овог напада на Египат били су Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез. Пошто су Велика Британија и Француска уложиле вето на совјетски и амерички предлог о резолуцији којом је требала да се реши криза око канала, Југославија је предложила да се читава ствар изнесе пред Генералну скупштину. Тада су САД и СССР имали заједнички став, а за рад на посредовању између две силе била је задужена Југославија. За посредовање је Југословене замолио амерички представник у Савету безбедности, Хенри Кабот, а израђен је и телеграм који је био послат југословенској Сталној мисији у УН. Француска и Велика Британија су морале да се повуку пред америчким предлогом о повлачењу израелских трупа из Египта. Канада је предложила да се пошаље војска УН на кризно подручје. Захваљујући овој одлуци, у чијем су доношењу значајну улогу имале Југославија и Сједињене Америчке Државе, криза око Суецког канала коначно је била решена.⁴²⁴

---

⁴²³ Д. Богетић, „Односи Југославије са Западом у сенци Суецке кризе“, 113-116.

⁴²⁴ V. Petrović, *нав. дело*, 138-139.

8. ЗАКЉУЧАК

Југославија је почетком педесетих година заузимала важно место у плановима америчке спољне политике. Хладни рат је условио да се односи између ове две државе мењају у зависности од спољнополитичке ситуације. После Другог светског рата југословенска спољна политика била је везана за Совјетски Савез, а совјетско друштвено уређење и идеологија били су циљ коме је стремило југословенско руководство. У овом периоду односи између Југославије и САД-а су били изразито лоши. Пример за то је обарање америчких авиона који су повредили југословенски ваздушни простор 1946. године. Југославија је била велики лидер међу земљама народне демократије и заузимала је друго место по значају у комунистичком свету, одмах иза Совјетског Савеза. Она је желела да још више појача свој углед и утицај, па је почела да окупља око себе државе са којима је желела да се повеже у федерацију.

Углед Југославије у комунистичком свету засметао је совјетском вођи Стаљину, који је сматрао да центар окупљања свих комунистичких држава може да буде само Москва. Због тога је основао Коминформ преко кога је желео да веже Југославију чвршће за СССР. Међутим, 1948. године Јосип Броз Тито и југословенско руководство су одлучили да не попусте пред Стаљиновим притиском, што је резултирало сукобом са Совјетским Савезом и његовим сателитима. Од тог тренутка Југославија је остала усамљена према СССР-у, па је била принуђена да потражи помоћ са Запада. Успоставила је сарадњу са Сједињеним Америчким Државама које су биле најјача западна сила и конкурент Совјетском Савезу у борби за светску доминацију.

Сједињене Америчке Државе су давале огромну економску и војну помоћ како би обезбедиле југословенску независност, али и појачале свој систем одбране према Истоку. Између Југославије и Сједињених Америчких Држава је 14. новембра 1951. године потписан Споразум о војној помоћи, на коме се темељила војна сарадња између ове две државе. Економска помоћ коју су слали Американци омогућила је да се изгради југословенска привреда. Друга битна ствар је слање преко потребних сировина и прехрамбених производа Југославији, као што су пшеница и памук. Поред америчке администрације, помоћ су слале и разне организације, посебно лутеранске и иселјеничке каква је била Хрватска братска заједница. У периоду од 1948. до марта 1953. године, Југославији је стално претила опасност од инвазије совјетско-сателитске

војске, па је после споразума од 14. новембра 1951. године заједно са Американцима рађено на обучавању кадрова југословенске војске. Чланови АМАС-а имали су своје објекте у Београду и деловали су као део америчке Амбасаде у Београду, а њихови инструктори обучавали су војнике како да употребљавају модерно оружје. Југословенски официри, подофицири и техничари слати су на усавршавање у америчке и НАТО базе. Америчка спољнополитичка стратегија предвиђала је да Југославија буде пример другим сателитима да иступе из совјетског блока.

Избори у САД-у, који су одржани 1952. године, означили су крај демократске странке и председника Трумана. На власт је дошла републиканска странка 1953. године. Нова америчка администрација на челу са председником Двајтом Ајзенхауером и државним секретаром Џоном Фостером Далесом, израдила је нову спољнополитичку стратегију у односу према Совјетском Савезу, која се заснивала на повећању нуклеарног наоружања и смањењу јединица копнене армије. Ајзенхауер је био искусан у војним питањима, па је доста радио на организацији америчке војске и система одбране. Анкарски уговор између Југославије, Грчке и Турске, 28. фебруара 1953. године, усмерио је ове три државе на сарадњу. Ово је одговарало и Американцима, али под условом да се изгледе југословенско-италијански односи по питању Трста.

После Стаљинове смрти дошло је до смањења опасности од инвазије на Југославију са Истока. Југославија и Совјетски Савез су радили на поновном успостављању добрих односа, што је Југославију чинило мање зависном од америчке војне помоћи. Балкански савез, који је склопљен 1954. године између Југославије, Грчке и Турске, никада није успео да добије форму војног савеза. Грчка и Турска биле су чланице НАТО пакта, а морале су да се обавежу да неће радити на штету Италије која је такође била чланица Северноатлантског пакта. Југославенско руководство није желело да се превише приближи НАТО пакту због, како је истицано, његовог антикомунистичког карактера. Американци, с друге стране, нису желели да мењају друштвено уређење у Југославији јер су знали да то није било могуће. Југославија је имала битну улогу у давању примера државама совјетског блока да следе њен пут и да одступе од Совјетског Савеза.

Балкански савез није функционисао због спољнополитичких супротности које су биле видљиве међу чланицама. Турска је упорно желела да савез добије форму војног блока и да се Југославија веже за НАТО пакт. Југославија није желела да се упушта у

ово због тога што је текао процес нормализације са Совјетским Савезом и ови аранжмани са западним државама могли су да је доведу у лошу преговарачку позицију. Балкански савез је, с друге стране, могао да доведе Југославију у бољу преговарачку позицију по питању Трста, али после потписивања споразума у Лондону, 5. октобра 1954. године, савез је за Југославију изгубио на значају. Италија је Американцима била битна због пројекта Европске одбрамбене заједнице, па зато нису желели да Балкански пакт има битнију улогу док се не реши питање Трста. Постојали су проблеми између Грчке и Турске по питању Кипра, што је додатно кочило ефикасност Балканског савеза.

Југославије је примила огромну помоћ од Сједињених Америчких Држава. Помоћ је носила трипартитни карактер до 1955. године, јер је добијана од САД-а, Француске и Велике Британије. У периоду од 1950. до 30. јуна 1956. године, примљена је укупна економска помоћ од Сједињених Држава у износу од 681,6 милиона долара од предвиђених 874,0 милиона долара. Од 1949. године до прве половине 1957. године укупна економска, војна и техничка помоћ од Сједињених Америчких Држава износила је 1,5 милијарди долара. Велики проблем за Југославију представљали су кредити. Зато је стално преговарано да се краткорочни и средњорочни кредити претворе у дугорочне аранжмане са джим роком отплате. Посете Роберта Марфија и Џона Фостера Далеса послужиле су као погодан тренутак да се разговара о проблемима везаним за испоруку потребне помоћи.

Војна помоћ је много допринела да се изгради јака Југословенска народна армија (ЈНА). Испоруке војног материјала омогућиле су да се набаве средства за модернизацију копнене војске, ваздухопловства и морнарице. Иако добијена војна опрема није била најмодернија, ипак је много значила за југословенску војску. Од посебног значаја био је ваздухопловни програм. Испоручени суперсонични ловци пресретачи Ф-86Е много су допринели ратном ваздухопловству. Војни програм је од 1956. године запао у кризу због приближавања Београда и Москве.

Посете Хрушчова Београду и Тита Москви имале су велики значај за поправљање југословенског спољнополитичког положаја. Међутим, овакав развој ситуације није одговарао Американцима који су желели да Југославија у коју су уложили много средстава остане везана за Запад. Иако је успостављала еквидистанцу према оба блока, Југославија је економски и даље била везана за Сједињене Америчке Државе.

САД су током педесетих година водиле праву глобалну политику. После доласка Ајзенхауера на власт решено је питање рата у Кореји. Америчке трупе све више су се окретале Индокини, где су Французи губили свој утицај. Посебан значај је даван антикомунистичким покретима, какав је водио Чанг Кај Шек против НР Кине. Од посебног значаја за америчку спољну политику биле су државе са повољним стратешким положајем и великим рудним богатством. Зато је настојала да формира пактове локалног карактера који су били везани за САД. Све већи значај добија Блиски исток, а посебно су била важна подручја где је могла да се експлоатише нафта. Вршени су државни удари како би Американци довели на власт режим који њима одговара. Пример за то је Иран где су имале интерес америчке нафтне компаније, а ЦИА је извршила државни удар и у Гватемали. Из Јужне Африке се набављао уранијум који је био битан за нуклеарну индустрију.

Југославија се противила сваком покушају либеризације, а пример за то је смена Ђиласа. Југословенско друштвено уређење морало је да остане у складу са комунистичком идеологијом. После Другог светског рата, југословенска култура била је подређена Совјетском Савезу, а то се види и по филмовима који су величали комунистичку идеологију и допринос у антифашистичкој борби. Међутим, после сукоба са Коминформом, Југославија се трудила да сама нађе свој пут у социјализам. Долази до отварања према Западу, а почињу и да се увозе филмови холивудске продукције. Строго се водило рачуна да се не уздрма власт југословенског руководства, па је зато вршена цензура. Иако окренута једно време према Западу, Југославија је капиталисте сматрала за главне класне непријатеље.

Вођење југословенске спољне политике добија нови курс после нормализације односа са совјетским блоком. Радило се на успостављању политике мирољубиве активне коегзистенције. Титово путовање у Бурму и Индију имало је великог значаја за отварање Југославије према државама Трећег света. Југославија је радила на томе да са овим државама оснује покрет који није подржавао блоковску поделу света.

Мађарска криза је показала југословенско неслагање са политиком коју је водио Совјетски Савез. Југославија и Сједињене Америчке Државе одиграле су кључну улогу током решавања Суецке кризе. На Брионима 1956. године, састали су се Тито, Нехру и Насер, што је имало великог значаја за развијање политике активне мирољубиве коегзистенције која је била супротност од америчке глобалне политике.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Необјављена архивска грађа

-Архив Југославије, Београд:

-фонд 837 (Кабинет Председника Републике)

-Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије, Београд:

-Политичка архива (Сједињене Америчке Државе, Југославија, Р, Трст)

-Строго поверљива архива (Сједињене Америчке Државе)

Објављена архивска грађа

-*Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948-1983*, priredio Momčilo Pavlović, Beograd 2009.

-*Balkanski ugovorni odnosi, III tom (1946-1996)*, priredio Momir Stojković, Beograd 1999.

-*Statistički godišnjak Jugoslavije 1918-1988*, Beograd 1989.

-FRUS, 1948. Volume IV, Eastern Europe; The Soviet Union

-FRUS, 1952-1954, Volume VIII, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean

-FRUS, 1955-1957. Volume XXVI, Central and Southeastern Europe

Синтезе и монографије

-Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949-1955*, Zagreb 1988.

-Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000.

-Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Beograd 2006.

-Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat. Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd 2008.

-Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012.

-Bojan Dimitrijević, Dragan Bogetić, *Tršćanska kriza 1945-1954. Vojno-politički aspekti*, Beograd 2009.

- Џон Луис Гедис, *Хладни рат. Ми данас знамо*, Београд, 2003.
- Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Београд, 2014.
- Александар Животић, *Вашигтонска конференција 1951. Југословенско приближавање САД*, Београд 2015.
- Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagren 2002.
- Todor Kuljić, *Tito-sociološkoistorijska studija*, Zrenjanin 2004.
- Pol Kenedi, *Uspom i pad velikih sila. Ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000. godine*, Podgorica 1999.
- Ричард Ц. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003.
- Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji, 1951-1958*, Podgorica, 2006.
- Lorejn Lis, *Održavanje Tita na površini: Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, Београд 2003.
- Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948-1965*, Београд 1996.
- Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet: spoljna politika Jugoslavije, 1945-1985*, Zagreb 1985.
- Vladimir Petrović, *Titova lična diplomatija*, Београд 2010.
- Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svetskog rata*, Београд 1962.
- Франсис Стоноу Саундерс, *Хладни рат у култури. ЦИА у свету уметности и књижевности*, Београд 2013.
- Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Београд, 2008.
- Jerzi Holcer, *Komunizam u Evropi. Povijest pokreta i sustava vlasti*, Zagreb 2002.
- Filip Dženkins, *Istorija Sjedinjenih Država*, Београд 2002.
- Robert D. Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900. godine*, Београд 2011.
- Љубодраг Димић, Дубравка Стојановић, Мирослав Јовановић, *Србија 1804-2004: три виђења или позив на дијалог*, ур. Мирослав Јовановић, Београд 2009.
- Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950-1976, Edvard Kardelj: sistem socijalističkog samoupravljanja*, „Privredni pregled“, ur. M. Đuričić, Београд 1977.

Докторске дисертације

- Милан Ј. Игрутиновић, *Југословенско-амерички економски односи (1954-1968)*, докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2018.
- Ivan Laković, *Vojni odnosi Jugoslavije i SAD 1948-1961. godine*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012.

Дневници и мемоари

- Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb 1977.
- Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Buenos Aires 1963.

Зборници радова

- Југославија у Хладном рату. Прилози истраживањима*, ур. Александар Животић, Београд 2010.
- Spoljna politika Jugoslavije 1950 – 1961*, ур. Slobodan Selinić, Beograd, 2008.
- Velike sile i male države u hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, ур. Ljubodrag Dimić, Beograd, 2005.
- Tito, viđenja i tumačenja*, ур. Olga Manojlović Pintar, Beograd 2011.

Чланци и расправе

- Драган Богетић, „Сједињене Америчке Државе и формирање Балканског пакта 1952-1955“, *Архив, часопис Архива Југославије* 2 (2001)
- Драган Богетић, „Политичка позадина и стварни домашај сарадње Тито-Нехру 1954-1964.“, *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе* 1-2 (2006)
- Драган Богетић, „Односи Југославије са Западом у сенци Суецке кризе“, *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе* 1-2 (2003)
- Александар Животић, „Југословенска спољна политика током Суецке кризе и стабилност Балканског пакта“, *Архив, часопис Архива Југославије* 1/2 (2007)
- Миљан Милкић, „Западна војна помоћ Југославији у контексту југословенско-италијанских односа 1951-1954“, *Војноисторијски гласник* 2 (2019)
- Миљан Милкић, „Окупирано подручје Јулијске крајине у политици југословенске владе (1945-1947)“, *Војноисторијски гласник* 1 (2010)
- Миљан Милкић, „Формирање и организација југословенске војне управе на Слободној територији Трста 1947-1954. године“, *Војноисторијски гласник* 2 (2008)
- Жељко Мирков, „Депеше америчких дипломата као извор за проучавање стварања Балканског пакта 1953-1955. године“, *Архив, часопис Архива Југославије* 1-2 (2020)

Датум предаје: _____

Комисија:

_____
_____
_____

Коментар:

Датум одбране: _____

Оцена _____ (___)